

บทที่ 5

บทบาทหน้าที่กษัตริย์จากจารีตประเพณี พิธีกรรม และกฎหมาย

ในบทนี้จะวิเคราะห์คตินกษัตริย์ที่แสดงออกผ่านลักษณะของกษัตริย์ในด้านต่างๆ ได้แก่ เมือง วัง เรือนหลวง การแต่งตัว การปฏิบัติต่อกษัตริย์ จากนั้นทดสอบผลสรุปที่ได้จากบทที่ 4 ด้วยการวิเคราะห์กิจกรรมตามกระบวนการของอำนาจตั้งแต่การได้อำนาจ การรักษาอำนาจ การสูญเสียอำนาจ จากข้อมูลพระราชพิธี ขนบธรรมเนียม ประเพณีจากกฎหมายโบราณ และข้อมูลบทบาทหน้าที่จากพระไอยการอาชญาหลวงและพระไอยการกระบัดศึก สรุปผลการทดสอบว่าคตินกษัตริย์ที่ได้จากบทที่ 4 มีบทบาทสอดคล้องกับการเป็นอุดมการณ์สูงสุดจริงหรือไม่

การแสดงภาวะพุทธเทวราชาในฐานะสมมุติเทวราชา

สถาบันกษัตริย์สมัยอยุธยา มีรูปแบบและแบบแผนที่แน่นอน เครื่องครัด พระราชพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวกับองค์กษัตริย์เป็นพิธีพราหมณ์ ภาษาที่ใช้ในราชสำนักเป็นราชาศัพท์ใช้กับองค์กษัตริย์และราชวงศ์ รวมถึงธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ล้วนแล้วแต่เป็นแบบแผนที่กำหนดให้สถาบันกษัตริย์มีลักษณะของ “สมมุติเทวราชา” ซึ่งดำรงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์และห่างไกลจากประชาชน อีกทั้งการตรากฎหมายเพื่อยืนยันย้ำลักษณะเทวภาพของกษัตริย์ที่ผู้ใดจะละเมิดมิได้ มีบทลงโทษที่รุนแรงมากสำหรับผู้ที่ทำกรละเมิดฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์

ราชาศัพท์

การที่ได้กำหนดให้ใช้ราชาศัพท์สำหรับกษัตริย์และพระราชวงศ์นั้นมีความหมายไปในทางที่จะแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์นั้นเป็นเทวราช ทรงอยู่ในฐานะที่แตกต่าง จากสามัญชนทั่วไป ราชาศัพท์ของไทยนั้นมีอยู่หลายคำที่เป็นภาษาเขมร แต่ศัพท์เขมรเหล่านั้นเขมรก็ใช้เป็นราชาศัพท์ เช่นคำว่า “เสวย” หรือ “บรรทม” เป็นต้น มิได้ใช้เป็นศัพท์สามัญ ราชาศัพท์นั้นจึงคงจะเป็นศัพท์ที่ใช้สำหรับเทวราชแต่ครั้งเมื่ออยู่ในกัมพูชา แล้วใช้กันติดต่อมาถึงกรุงศรีอยุธยา

ในกฎหมายโบราณกำหนดการใช้คำราชาศัพท์สำหรับกษัตริย์ไว้อย่างชัดเจนว่า เครื่องอุปโภคให้เรียกว่า มาลาทรง¹ ภาษาทรง² พระขรรค์ทรง พานหมากเสวย พาน

¹ หมวก

² ภาษา หมายถึง ผ้าชนิดหนึ่ง ภาษาทรง น่าจะหมายถึงเสื้อทำด้วยผ้าภาษา

น้ำเสวย แบ่ง ทรง เครื่อง ทรง ช่าง ที่นั่ง ม้า ที่นั่ง เรือ ที่นั่ง ราชยาน อภิ รุม³ กัณภีรุม (กรรภิรมย์)⁴ บังสุราย⁵ พัทธนี⁶ เจียมที่นั่ง⁷ ฝ่ายเครื่องบริโภคน้ำให้เรียกว่า ข้าวเสวย น้ำเสวย ของเสวย เมียงหมาก เสวย (กฎมณเฑียรบาล 1.115)

ในตอนทีกล่าวถึงพระราชพิธีต่างๆ ยังกล่าวถึงเครื่องราชูปโภคก็คือ มหามงกุฏ มหา กุณฑล⁸ พาทูรัต⁹ ถนิมมาลัย¹⁰ สร้อยมหาสังวาล¹¹ สะเอ็ง¹² อุดริอุตราดวงไใด¹³ 7 แถว พระ ถ้ามรงค์¹⁴ 3 องค์ทุกนิ้วพระหัตถ์ ขนองกั กังเกณญ¹⁵ สนับเพลา¹⁶ รัตนกำพล¹⁷ กรองเชิง¹⁸ รอง พระบาท¹⁹ ลักษณะเครื่องแต่งกายเช่นนี้เป็นการแสดงสภาพของเทพเจ้าหรือเทวดา ด้วยการ ประดับอย่างวิจิตรอลังการอย่างเต็มที่

³ ฉัตรเครื่องสูงอย่างหนึ่ง

⁴ ฉัตรห้าชั้นสำหรับหนึ่ง ทำด้วยผ้าขาวลงยันต์เส้นทอง มี 3 องค์ด้วยกัน คือ พระเสมาธิปัต พระฉัตรชัย พระเกวฬายหรือพระเกวฬพ่าห์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525, น. 11)

⁵ เครื่องสูงอย่างหนึ่ง รูปหยดน้ำ สำหรับใช้บังแดดในการพิธีแห่

⁶ พัด

⁷ เครื่องลาดลักษณะเหมือนพรม ทำด้วยขนสัตว์ชนิดหนึ่งในจำพวกกวาง

⁸ ต่างหู

⁹ กำไลต้นแขน

¹⁰ เครื่องประดับพวงดอกไม้

¹¹ สร้อยตัว

¹² สายรัดเอว

¹³ เครื่องประดับข้อมือซ้ายขวา (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2548, น. 133, เเชิงอรธ 525)

¹⁴ แหวน

¹⁵ ขนอง เป็นภาษาเขมร แปลว่า หลั่ง , กังเกณญ คือ กางเกง รวมกันแล้วยังไม่ทราบ ความหมายที่แน่นอน

¹⁶ กางเกง

¹⁷ มาจากคำว่า รัตนกำพล แปลว่า ผ้าसानแดง (ผ้าขนสัตว์สีแดง) (กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ , คุณหญิง และ สายไหม จบกมลศึก, 2545, น. 69)

¹⁸ กำไลข้อเท้า

¹⁹ รองเท้า

ถ้าจะรับพระบัญชาให้ว่า พระพุทธเจ้าคะ ถ้าจะทูลให้ว่า พระพุทธเจ้าขอกราบทูล ถ้าจะเจรจา ให้ว่า เจ้านั่งกรมหม่อมตรัส (กฎมณเฑียรบาล 1.115)

นอกจากกษัตริย์แล้วพระเจ้าลูกเธอทั้งปวงก็กำหนดให้ใช้คำราชาศัพท์ไว้ด้วยว่า เวลาจะขานกับพระเจ้าอยู่หัว ให้ขานว่า พระพุทธเจ้าคะ ถ้าจะทูล ให้ว่า ข้าพระพุทธเจ้าขอทูล ถ้าจะเจรจาให้ว่า พระองค์เจ้าตรัสสั่งตรัสใช้ (กฎมณเฑียรบาล 1.116)

พระองค์กษัตริย์จะมองมิได้

การมองพระองค์กษัตริย์นั้นก็ต้องห้ามเช่นเดียวกัน แม้หมอบเฝ้าอยู่ในระยะใกล้ ผู้เฝ้าก็ต้องก้มหน้าไปลงไม่มองพระองค์โดยตรง นอกจากนั้นการมองพระองค์แต่ไกลก็ยังต้องห้ามเช่นเดียวกัน สมัยหนึ่งมีกฎหมายห้ามมองพระองค์แต่ไกลเวลากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินผ่านบ้านคน ไม่ว่าจะทางบกหรือทางน้ำ ใครจะมององค์ กษัตริย์ไม่ได้ ผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องถูกทหารในขบวนเสด็จเอากระสุนยิงตา แม้แต่บ้านเรือนตามทางเสด็จพระราชดำเนินก็ต้องปิดประตูหน้าต่างทั้งสิ้น

ในกฎหมายตราสามดวงให้เหตุผลในการห้ามว่า

“พระสุระเสียงและองค์กษัตริย์เจ้านั้นยากที่บุคคลจะได้ยินได้เห็น หากเป็นคนชาติตระกูลต่ำได้เห็นพระราชสถานและองค์สมเด็จพระเจ้าและได้ฟังพระสุระเสียง ซึ่ง มิควรจะได้เห็นได้ฟังนั้น ก็ อาจมีใจกำเริบมาไป ก็ จะสำคัญว่าตนจะได้เป็นใหญ่ เมื่อออกจากพระราชสถานแล้ว ก็จะนำเอา เรืองข้างในวังออกไปข้างนอกและจะทวงองอาจอวดอ้างว่าเฝ้าเห็นเพ็ดทูลได้ ก็ย่ำยีเบียดเบียนราษฎร ราษฎรก็จะได้รับความเจ็บแค้น” (พระราชกำหนดเก่า 3.142)

องค์กษัตริย์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และต้องมิได้

คนโบราณนั้นถือว่าพระเป็นเจ้ามีรัศมีอันเปล่งปลั่งและมีความร้อนที่อาจเป็นอันตรายต่อมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ กษัตริย์ซึ่งทรงอยู่ในฐานะสมมุติเทพจึงเป็นที่เกรงขามเนื่องจากความร้อนแรงนี้ และได้เกิดกฎเกณฑ์ต่างๆ เนื่องจากความกลัวนี้หลายประการ

ประการแรกคือห้ามจับต้ององค์กษัตริย์โดดเด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของพระองค์เพราะถือว่าเป็นของร้อน อาจทำให้เกิดอันตรายได้

ข้อห้ามนี้ถือกันเคร่งครัดจนปรากฏในกฎมณเฑียรบาลว่า เมื่อกษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่ง หากเรือพระที่นั่งล่มลง จะต้องยืนเล่า (ไม้กระทุ้งจิงหระ) หรือโยนมะพร้าวหัว ไปถวายเป็นสังเวย ห้ามผู้ใดว่ายน้ำเข้าไปแตะต้องพระองค์เป็นอันขาด โทษถึงตาย (กฎมณเฑียรบาล 1.59)

การสำเร็จโทษ

เนื่องจากความรื้อนนี้อีกเช่นเดียวกัน จึงได้มีข้อห้ามมิให้พระโลหิตของกษัตริย์ตกถึงแผ่นดินตลอดไปจนพระโลหิตของพระบรมวงศานุวงศ์เพราะถือว่าเป็นเลือดกษัตริย์

หากสนมโทษถึงตายและให้ประหาร ถ้าจะประหารให้ใส่ถุงเสื่ออย่าให้เห็นศพ (กฎมณเฑียรบาล 1.113) พระราชกุมารถ้าต้องโทษหนักถึงสิ้นชีวิต ให้ตีด้วยท่อนจันทน์ บนเสื่อขลิบ เบาะรองแล้วเอาลงหลุม (กฎมณเฑียรบาล 1.114)

การขานพระนาม

คนโบราณนั้นไม่เคยนามพระเป็นเจ้าของ ด้วยถือว่าเป็นของสูง และเกรงจะมีการลอบนำพระบรมนามาภิไธยนั้นไปกระทำคุณไสยศาสตร์เพื่อหมายประทุษร้ายต่อกษัตริย์ จึงมีข้อห้ามมิให้เอ่ยพระนามจริงของกษัตริย์ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจึงต้องทำพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏถวายพระนามใหม่ซึ่งเป็นพระนามแผ่นดินเรียกว่า “พระนามตามพระสุพรรณบัฏ” ซึ่งถือว่าเป็นพระนามสมมุติและเขียนด้วยถ้อยคำอันไพเราะลึกซึ้งจนไม่มีใครจะสามารถเรียกขานได้ ในเอกสารทางการต่างๆ ก็ใช้พระนามตามธรรมเนียมนิยมที่เคยใช้กันมาไม่มีการใช้พระนามเฉพาะพระองค์ อย่างเช่นรูปแบบพระนามที่ใช้บ่อยที่สุดในกฎหมายตราสามดวงคือ “พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรษอิศวรบรมนารถบรมบพิตรพระพุทฺธิเจ้าอยู่หัว” (17 ครั้ง) ไม่ได้หมายถึง สมเด็จพระเอกาทศรถ แต่อย่างใด

การเรียกกษัตริย์จึงต้องอาศัยการตั้งหรือสมมุติพระนามโดยยึดถือพระนามเดิมก่อนเสวยราชย์ เช่น พระนารายณ์ พระเชษฐา หรือพระนามตามพระราชจริยวัตรว่า พระที่นั่งสุริยามรินทร์ ขุนหลวงขี้เรื้อน พระเจ้าท้ายสระ พระเจ้าเสือ เป็นต้น และเป็นพระนามตำแหน่งราชทินนามเดิม อาทิ พระเพทราชา ขุนวรวงศาธิราช เป็นต้น (จันทร์ฉาย ภัคฉัตร, 2532, น. 162)

การได้อำนาจรัฐ

ในกฎหมายตราสามดวงไม่มีการกำหนดการขึ้นมามีอำนาจของกษัตริย์ไว้อย่างชัดเจน ตามธรรมเนียมโดยทั่วไปที่มีการสืบทอดตำแหน่งโดยสายเลือดนั้น ในกฎมณเฑียรบาลมีตำแหน่งที่อาจจะเป็นผู้สืบทอดอำนาจคือ สมเด็จพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระราชกุมารเกิดด้วยพระอัศรมเหสี (กฎมณเฑียรบาล 1.52) แต่ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและบันทึกของชาวต่างชาติต่างๆ แสดงว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยามีธรรมเนียมการแต่งตั้งสมเด็จพระอนุชาเป็นที่ พระมหาอุปราช ซึ่งเป็นตำแหน่งที่จะสืบทอดอำนาจต่อจากกษัตริย์ หลักฐานแสดงว่าเมื่อถึงเวลาพิจารณาตัวบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งกษัตริย์นั้นมักจะคัดเลือกตัวบุคคลที่มีคุณสมบัติและความเหมาะสมกับสภาพการณ์ในขณะนั้นมากที่สุดขึ้นมาดำรงตำแหน่ง และหลายครั้งในประวัติ ติศาสตร์ของกรุง

ศรีอยุธยาที่มีการยึดอำนาจขึ้นมา เป็นการคัดเลือกโดยความสามารถส่วนบุคคลและสถานการณ์ ในขณะนั้นเช่นกัน แสดงว่า บุคคลใดก็ตามที่มีความพร้อมทางด้านความสามารถ และความเหมาะสมกับสถานการณ์ของสังคมในขณะนั้น ล้วนมีความชอบธรรมที่จะขึ้นมาอำนาจได้ เนื่องจากกรรมดีที่ได้สั่งสมมาทั้งในอดีตและปัจจุบัน

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้นไม่มีกล่าวถึงในกฎหมายตราสามดวง นอกจากพิธี อินทราชาภิเษกที่มีรูปแบบสารสำคัญเหมือนกับพิธีราชาภิเษกที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหรือคำให้การขุนหลวงหาวัด แต่มี “ตำราราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา” (กรมศิลปากร, 2539, น. 48-53) ซึ่งกล่าวไว้ตอนต้นเรื่องว่า ขุนนาง 4 ท่านได้ร่วมกันบันทึกการพระราชพิธีราชาภิเษกครั้งในหลวงวัดประดู่ (พระเจ้าอู่ทุมพร) ไว้สำหรับหอหลวงเมื่อ พ.ศ. 2326 ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้นำมาเสนอดังนี้

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เริ่มด้วยการทำพิธีพราหมณ์และพุทธ 3 วัน

พิธีพราหมณ์ก่อกองไฟหรือกฐณท์ เพื่อกระทำยัญบูชาเทวดา และทำน้ำ เทพมนตร์ไว้อภิเษกหรือสงพระราชา เป็นการกระทำให้เกิดความบริสุทธิ์แก่ผู้ที่จะรับราชาภิเษก ซึ่งจะกระทำในโรงพระราชพิธีของพราหมณ์ โดยตั้งที่บูชาเทพเจ้า 4 องค์คือ พระอิศวร นางอุ มาภคવી พระนารายณ์ และนางลักษมี แล้วพราหมณ์จะผูกพรต คือเลิกกินอาหารเนื้อสัตว์ รักษาพรหมจรรย์ (ความบริสุทธิ์) เริ่มพิธีด้วยการโหมกฐณท์โดยร่ายพระเวทและรดน้ำมนตร์ทำให้ตนเองบริสุทธิ์ก่อน ต่อจากนั้นก็บูชากฐณท์ทำยัญพิธีตามลัทธิของฮินดู ทำน้ำเทพมนตร์ใส่เบญจคัพย์ คือขันสำริดห้าใบเอาไว้อภิเษกผู้รับราชาภิเษกเมื่อถึงเวลา

พิธีสงฆ์ ในหลวงทรงพระภูษาลายพื้นขาวฉลองพระองค์กรอง ทรงพระมาลาพระเส้าสูงสี่ทศวรรษ เสด็จเวลาบ่ายไปทรงฟังสวดทั้ง 3 วัน เป็นการทรงพระมหาเมตตา

รุ่งขึ้นเป็นพิธีบรมราชาภิเษก ในหลวงเสด็จขึ้นบนพระที่นั่งสรรเพชญปราสาทแต่เวลาเช้า ทรงศีล ทรงประเคนสำหรับพระสงฆ์แล้ว เมื่อจะเสด็จลงไปโรงพระกระยาसन²⁰ ซึ่งเป็นพระมณฑปปลูกอยู่ข้างพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท พระมหาราชครูเชิญเสด็จทรงเสด็จถอด ทรงผ้าถอด พราหมณ์เชิญพระชยันตีเสด็จ และพระสงฆ์ก็ลงไปด้วย คอยฤกษ์อยู่

²⁰ เครื่องสง (อาบน้ำ)

สร้างมูรธาภิเษก²¹

พระราชพิธี “สร้างมูรธาภิเษกพระกระยาसनาน” เมื่อเสด็จขึ้นประทับบนมณฑปพระกระยาसनานเพื่อสงฆ์สวดมนต์ น้ำสรงที่เรียกว่า สหสธารา ได้แก่ น้ำจากสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คือน้ำจากสระแก้ว สระเกศ สระคา และสระยมนาในสุพรรณบุรี ซึ่งเทียบได้กับปัญจมหานทีของอินเดีย ได้แก่ แม่น้ำคงคา มาหิ ยมนา สรรภู และโอรวาตี น้ำนี้บรรจุอยู่ในถังซึ่งซ่อนไว้บนยอดพระมณฑปพระกระยาसनาน ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้โหรชกกลม ชาวพระภูษามาลาถวายเครื่องพระมูรธาภิเษก แล้วชาวพระมาลาขุนศรีสยมพรไขน้ำลงทางบัวขนาดใหญ่ เป็นการชำระล้างพระองค์ให้บริสุทธิ์เพื่อกระทำพิธีต่อไป

ครั้นสรงแล้ว พระสงฆ์ราชาคณะอธิการฝ่ายสมณะรดพระเศวต²²เงิน พระเศวตทอง พระเศวตเงิน พระเศวตสัมฤทธิ์แล้ว พราหมณ์ถวายน้ำพระกลด²³ น้ำพระสังข์ ซึ่งได้ทำไว้เมื่อโหมกฐนที่ตอนเริ่มพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ถือว่าเป็นการสะเดาะเคราะห์ นอนจากนี้ยังถือว่าพราหมณ์ได้ถวายอภิเษกให้ทรงเป็นพระเป็นเจ้าของพราหมณ์ หรือทรงเป็นเทวราชตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป

หลังน้ำถวายแผ่นดิน

เมื่อเสด็จจากที่สรงแล้วทรงพระภูษาลายพื้นแดงฉลองพระองค์ทรงแล้วเสด็จขึ้นประทับพระที่นั่งตั้งไม้มะเดื่อกว้างจตุรัสศอกคืบปูผ้าขาว ไรยแบ่งวางหญ้าคา อันมีความหมายเสมอเป็นที่ประทับของพระเป็นเจ้า ซึ่งพราหมณ์เรียกว่า ชล้ง เป็นนิมิตหมายของอมฤตธรรมคือความไม่ตาย มีผ้าขาวปกบน ผันพระพักตร์ไปทิศอีสาน มีตั้งน้อยกว้างศอกหนึ่ง 8 ตัว ตั้งรายรอบอยู่ 8 ทิศ ตั้งกลด ตั้งสังข์ ทั้ง 8 ทิศ พราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ ในหลวงรับด้วยพระหัตถ์สรงพระพักตร์แล้วเสวยหน้อยหนึ่ง เป็นการหลังน้ำถวายแผ่นดิน พราหมณ์ถวายราชสมบัติ ถวายเวท ถวายมนต์ ถวายชัย ผันพระองค์ไปรอบทั้ง 8 ทิศ แสดงถึงการได้รับมอบอำนาจการปกครองจากราชภูรทั้ง 8 ทิศ กษัตริย์จึงเป็นผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งมอบหมายจากปวงชน

²¹ มูรธา ภาษาสันสกฤต แปลว่า ศีรษะ , อภิเษก จากภาษาบาลีและสันสกฤต อภิเสก แปลว่า แต่งตั้งโดยวิธีรดน้ำ รวมกันแปลว่า การแต่งตั้งโดยวิธีรดน้ำที่ศีรษะ

²² คนโทน้ำ

²³ ภาชนะใส่น้ำเทพมนตร์ของพราหมณ์ มีลักษณะเหมือนคนโท มีฝาปิด มีพวยอย่างกาน้ำ เรียกว่า หม้อกลด กลด ก็ว่า

(Popular Mandate) การถวายเวทคือ การ ร่ายพระเวทที่เรียกว่า เปิดประตูไกรลาส เทัญพระเป็นเจ้าของศาสนาฮินดูลงมาสถิตในพระองค์ กระทำให้ทรงอยู่ในฐานะเทวราชตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

พราหมณ์กราบบังคมทูลถวายสิริราชสมบัติ

จากนั้นจึงเสด็จขึ้นไปประทับบนพระที่นั่งภัทรบิฐ อันเป็นราชบัลลังก์ทำด้วยไม้มะเดื่อเปิดทอง มีผ้าขาวปูแล้วโรยแป้งวางหญ้าคาเช่นเดียวกัน แล้วปูแผ่นทองเขียนรูปราชสีห์ด้วยชาดหรรณพกบนผ้าขาว สมมุติว่าเป็นหนึ่งราชสีห์ ต่อจากนั้นพราหมณ์จึงถวายพระสุพรรณบัฏจารึกพระปรมาภิไธย ขณะเดียวกันก็กราบบังคมทูลถวายสิริราชสมบัติและขนานพระปรมาภิไธยตามพระสุพรรณบัฏ ต่อจากนั้นพราหมณ์จึงถวาย เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ ประกอบด้วย พระเศวตฉัตร พารัตกำพล พระมหามงกุฏ พระขรรค์ชัยศรี และฉลองพระบาท แล้วถวายอัฐฎาวุธ (อาวุธ 8 อย่าง) ได้แก่ พระแสงปืน พระแสงหอกชัย พระแสงดาบเขลย พระแสงของ้าว พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเขน พระแสงเกาทัณฑน์

ปฐมบรมราชโองการ

ต่อจากนั้นพราหมณ์ถวายชัยถวายพระพร แล้วจึงมีรับสั่งแก่พระมหाराชาครุผู้ใหญ่ว่า พรหมพฤกษ์และสิ่งของทั้งปวง ซึ่งมีในแผ่นดินทั่วขอบเขตแดนพระนคร ซึ่งหาเจ้าของหวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณะซึ่งพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์จะปรารถนาเถิด พระมหाराชาครุผู้ใหญ่อรับพระราชโองการเป็นฤกษ์ก่อน พระบรมราชโองการนั้นเป็นโองการอันศักดิ์สิทธิ์ของพระเป็นเจ้าที่มนุษย์ต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามหลีกเลี่ยงไม่ได้ มิใช่เป็นคำสั่งของมนุษย์ กษัตริย์ผู้ทรงเป็นเทวราชเท่านั้นจะมีพระบรมราชโองการได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นการชอบด้วยเหตุผลที่พระบรมราชโองการนัดแรกมีต่อพราหมณ์ ซึ่งตามคติของฮินดูถือว่าเป็นผู้ที่ติดต่อกับพระเป็นเจ้าได้

ในหลวงทรงโปรยดอกพิกุลเงินดอกพิกุลทอง แล้วพราหมณ์เป่าพระมหาสังข์ ตีฆ้องชัยกลองอินทเทรี ประโคม มโหรีที่กัศัตร์สังข์มโหรีขับไม้ ประโคมแล้วในหลวงเสด็จไปทรงเครื่อง ชาวพระภิกษุมาลาถวายพระสนับเพลาเชิงอนสองชั้น ภูษาริวรวระยี่จีบโจยคี รัตพระองค์หนามขนุน ฉลองพระกรน้อย ทรงฉลองพระองค์สีนนอก รัตพระองค์แครงเหน็บพระแสงกันหย่นพูนิต ทรงพระอำมรงค์พลอยต่างกัน ทรงพระชฎาพระเกี้ยวแหวนแดงรวม 9 สิ่ง มหาเด็กลถวายพระแสงใจเพชร ฉลองพระบาท เสด็จขึ้นพระราชยานแห่เครื่องสูงเป็นกระบวนลงมาพระตำหนักสวนกระต่าย จึงเสร็จการ

เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์

เครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์หรือเบญจราชกกุธภัณฑ์นั้นไม่มีปรากฏในพระเวทหรือในคัมภีร์อุปนิษัทของฮินดู แต่มีอยู่ใน คัมภีร์มหาวงศ์ ในพระพุทธานุศาสตร์ พระมหาเศวตฉัตรก็ ไม่

ปรากฏในพระเวทเช่นเดียวกัน เสด็จตรเป็นนิมิตรหมายแห่งราชาธิปไตยในประเทศที่นับถือพุทธศาสนา (คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว., 2539, น. 32)

ในเรื่อง “ปัญญาราชาภิเษก” (วัฒนธรรม บุญจับ, 2541, น. 1-8) อธิบายความหมายของเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ว่า

เมื่อสมเด็จพระมหากษัตริย์ได้ราชาภิเษกเป็นเอกแก่ราชสมบัติแล้วพึงได้อธิษฐานอาตมาพระองค์เอง ว่าเรานี้คือเขาพระสุเมรุราชอันตั้งอยู่เป็นหลักพระธรณีในพื้นปฐพีพิสด และพระเนตรของเราข้างขวาคือพระสุริยาอาทิตย์ พระเนตรของเราข้างซ้ายคือพระจันทร์อันส่องโลกให้เห็นแจ้งในพระทัยของสมเด็จพระมหากษัตริย์อันจะตัดทุกข์ภัย ให้แจ้งในพระอุเบกขาบริญฺติ ที่ร้อนก็ให้ร้อน ที่เย็นก็ให้เย็นตามประเวณีเหมือนกัน และพระหัตถ์ทั้งซ้ายขวา และฝ่าพระบาทนั้น คือ ทวีปทั้งสี่

เสด็จตรหขึ้นนั้น คือฉกามาพจรที่ ึงห อธิษฐานพระโองการมั่นคงบมิได้หวั่นไหวในน้ำพระทัย

พระมหามงกุฏนั้นไซ้รู้ คือยอดวิมานพระอินทร์

พระขรรค์นั้น คือพระปัญญาอันจะตัดมลทินถ้อยความไพเราะฟ้าแผ่นดินให้เห็นแจ้งทั่วทั้งโลกธาตุ

ผ้ารัตก่าพลนั้น คือเขาคันธมาทน์อันประดับเขาพระสุเมรุราช อันองค์พระมหากษัตริย์นั้น คือพระวินัยธรรม อันตรัสสั่งสอนแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ให้ปรากฏเห็นแจ้งรุ่งเรืองไปทั่วทั้งชมพูทวีป

เกือกแก้วนั้น คือแผ่นดินอันเป็นที่รองรับเขาพระสุเมรุราช และเป็นที่อาศัยแก่อาณาประชาราษฎรทั้งหลายทั่วทั้งแคว้นแคว้นขอบขัณฑสีมา และจะลือชาปรากฏด้วยพระยศพระเดชของสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้านั้นแล

ความหมายที่แสดงมานี้ องค์กษัตริย์ก็คือจักรวาลโดยย่อ ทั้งองค์คือเขาสุเมรุผู้เป็นหลักในพื้นพิภพ เสด็จตรคือสวรรค์ 6 ชั้นเป็นจิตใจอันมั่นคงที่จะออกพระโองการบริหารบ้านเมือง พระมหามงกุฏคือยอดวิมานพระอินทร์ พระองค์จึง เปรียบเสมือนพระอินทร์ผู้เป็นราชาแห่งเทพทั้งหลายบนพื้นโลก พระขรรค์คือปัญญาที่จะตัดสิ้นคดีความอย่างยุติธรรม ผ้ารัตก่าพลนั้นคือเขาคันธมาทน์ หมายถึง พระวินัยธรรม ซึ่งก็คือกฎหมาย ที่จะใช้สั่งสอนให้ราษฎรอยู่ในระเบียบวินัย เกือกแก้ว (ฉลองพระบาท) คือแผ่นดิน หมายถึง การให้ที่อยู่อาศัยที่มีความสุขบนพื้นโลก ทั้งหมดนี้แสดงคติกษัตริย์อย่างชัดเจนว่า พระองค์คือพระอินทร์ ผู้มีจิตใจมั่นคงที่จะใช้ปัญญาให้ความ

ยุติธรรม ให้กฎหมายเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย และให้แผ่นดินที่จะอาศัยได้อย่างมีความสุข
แก่ราษฎร

สัญลักษณ์ของเทวราชา

พระบรมราชโองการที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นต้องประทับพระราชลัญจกร และพระ
ราชลัญจกรที่ใช้ประทับประกาศพระบรมราชโองการนั้นแสดงให้เห็นได้ชัดว่าพระบรมราชโองการ
นั้นเป็นโองการของพระเป็นเจ้า พระราชลัญจกรหนึ่งได้แก่ พระราชลัญจกรมหาอุณาโลม ซึ่ง
หมายถึงพระอิศวร พระราชลัญจกร อีกองค์หนึ่งคือ พระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ หมายถึง
พระนารายณ์ เพราะครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์ และอีกองค์หนึ่งได้แก่ พระราชลัญจกรหงส์
พิมาน หมายถึงพระพรหม เพราะพระพรหมนั้นทรงหงส์

การสร้างเมือง

พิธีกลบบัตร – ฝังบัตรหลักเมือง

พระเจ้าอยู่ทงให้ทำพิธีสถาปนาพระนคร “สถาปนากรุงพระนครคือยุทธยาซีพ้อ
พรหมณีให้ฤกษ์ตั้งพิธีกลบบัตร ได้สังข์ทักษิณาวัจิวใต้ต้นหมันใบหนึ่ง ” (พระราชพงศาวดารฉบับ
พันจันทนุมาศ (เจิม)) พิธีกลบบัตร สันนิษฐานว่าเป็น พิธีวางหลักเมืองในลักษณะฝังแผ่นบัตรลงไป
ไม่มีพิธีตั้งเสาหลักเมืองซึ่งเป็นคติประเพณีของรามัญ เช่นอย่างการสร้างกรุงเทพฯ ในสมัย
รัตนโกสินทร์ (บริหารเทพธานี, พระ, 2524, น. 28) การพบสังข์ทักษิณาวัจิวใต้ต้นหมันนั้น เป็นเหตุ
ให้ต้นหมันเป็นไม้สำคัญประจำเมือง

ในกฎหมายเตียรบาล “เมื่อสมเด็จพระอรรคมเหษีทรงครรรจ ทำพิธีในต้นหมันพระ
เสื่อเมืองเจ็ดวัน” คำว่า “ต้นหมันพระเสื่อเมือง” ที่ต้นหมันนั้นคงจะมีศาลพระเสื่อเมืองตั้งอยู่ด้วย
(สมบัติ พลายน้อย, 2513, น. 537)

พระราชพิธีเนื่องกับการสร้างพระมหาปราสาท

พระเจ้าอยู่ทงได้โปรดให้สร้างพระที่นั่งมหาปราสาทขึ้น 3 องค์ คือ พระที่นั่งไพฑูริย์
มหาปราสาท พระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท และพระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาท ขณะเมื่อสร้าง
พระนคร พระองค์ให้ช่างลงมือจัดการสร้างพระราชวังเป็นที่เสด็จประทับก่อน ให้โหรพรหมณ์ตั้ง
การพระราชพิธีบูชาเทพยดาตามตำรา ให้สร้างพระมหาปราสาท 3 องค์ เสาปราสาททุกๆ ต้นนั้น
ให้ตั้งวงเวียนกันเช่นรูปสังข์ทักษิณาวัจิวอันเวียนแต่ซ้ายไปขวา ให้วางอิฐ 8 แผ่นเรียงกันไปตามเสา
ปราสาททุกๆ ต้น บนอิฐทั้ง 8 แผ่นนั้น ตั้งพานทอง มีหญ้าแพรกทั้ง 8 พาน เป็นการเสี่ยงทายตาม
แบบพิธีพรหมณ์ เมื่อยกเสาพระมหาปราสาท 3 องค์ลงหลุมแยกเครื่องบนพระมหาปราสาทขึ้น

ได้เป็นหลายวันแล้ว หญ้าแพรกเสี่ยงทายในพานทอง ทั้ง 8 พานนั้น คนมิได้ประพรมน้ำบารุง ก็ยังสดชื่นเป็นปกติตามเดิม เป็นที่มุ่งหมายเสี่ยงทายกันว่า พระนครที่สร้างใหม่นั้นจะรุ่งเรืองสุขไสเป็นสุขสืบไปในภายหน้า (คำให้การชาวกรุงเก่า, 2549, น. 52)

หลังจากการสร้างพระมหาปราสาทแล้ว ก็ได้ก่อสร้างพระราชวังชั้นใน ตำนาน ก พระคลัง กำแพง ป้อม ค่าย คูเมือง ประตูหอรบ อุทยานผลไม้ ดอกไม้ แหล่งน้ำ ถนนหนทาง รวมทั้งสร้างศาลเทพารักษ์ใหญ่กลางพระนคร เมื่อวางรากฐานความมั่นคงทางฝ่ายพระราชอาณาจักรแล้ว ก็ได้ส่งเสริมความเจริญทางฝ่ายพุทธจักร มีการสร้างวัดวาอาราม ส่งเสริมการศึกษาสงฆ์ เป็นต้น (สุภาพวรรณ ฦ บางช้าง, 2535, น. 51-52)

พระราชวัง

เมื่อกษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะพระเป็นเจ้าพระราชวังที่ประทับนั้นก็ต้องสร้างให้เป็นเทวสถานคือพระมหาปราสาทที่มียอด และพระมหามณเฑียรต่างๆ ที่ยกช่อฟ้ามีหลังคาซ้อนกันหลายชั้น มีเสานาดใหญ่ทำด้วยศิลาหรือก่อด้วยอิฐรับหลังคา พระทวารและพระเกลั่นมีชুমุครอบและบานต้องสลักลวดลายอันวิจิตรปิดทองติดกระจกหรือประดับด้วยมุก ทั้งนี้เพื่อสร้างบรรยากาศให้เห็นว่าเป็นที่ประทับของพระเป็นเจ้า หรือเทวดาบนสวรรค์

พราหมณ์ในราชสำนัก

ในพระราชวังหรือในราชสำนักนั้นต้องมีพราหมณ์อยู่ประจำคอยปฏิบัติบูชาองค์กษัตริย์เช่นเดียวกับที่พราหมณ์ปฏิบัติบูชาพระเป็นเจ้าตามเทวสถานต่างๆ ในราชสำนัก กษัตริย์ผู้ทรงได้รับสมมุติให้เป็นทั้งพระอิศวรและพระนารายณ์จึงต้องมีทั้งพราหมณ์ไศวนิกายและพราหมณ์ไวษณวนิกาย พราหมณ์ไศวนิกายนั้นไทยเรียกว่า พราหมณ์พิธี ส่วนพราหมณ์ไวษณวนิกายนั้นไทยเรียกว่า พราหมณ์พฤตมิบาศ มีหน้าที่เกี่ยวกับพระคชกรรมคือเวทมนตร์และพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับช้าง อยู่ในฐานะที่ต้องปฏิบัติหน้าที่ใกล้ชิดกับกษัตริย์ทั้งสองนิกาย

ในกฎหมายตราสามดวงพราหมณ์พิธีกรรม ได้แก่ พระมหाराชครู พระราชครู พระอาลักษณ์ พระโหราธิบดี พระศรีมโหสถ พระศรีศกดิ์ มีหน้าที่กำหนดตราขประเพณีและการพิธีให้ถูกต้องตามตำหรับศาสตร์ของพระเวท และให้พระนามแก่พระบรมวงศานุวงศ์ (กฎหมายตราสามดวง 1.93-94)

เมื่อพระราชวังของกษัตริย์มีฐานะและลักษณะอย่างเดียวกับเทวสถานแล้ว พระราชวังจึงเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ทุกคนต้องเคารพอย่างยิ่ง

ในกฎหมายตราสามดวง ห้ามเจรจาเสี่ยงดังเมื่อ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จใน

พระโรงก็ดี ในพระราชทานแห่งใดๆ ก็ดี หรือไปแต่มิได้เสด็จออกก็ดี แล ะเบิกทำวพญามนตรีมุขทั้งหลายเข้ามาประชุมกันก็ดี (กฎมณเฑียรบาล 1.68)

ในพระราชวัง ห้ามวิวาทเถียงกันต่อกัน (กฎมณเฑียรบาล 1.71) ห้ามถือประตู่วัง เอามือผลักประตู่วังเข้าไปเอง หรือป็นกำแพงวัง (กฎมณเฑียรบาล 1.72) ห้ามกินเหล้า (กฎมณเฑียรบาล 1.72) ห้ามเล่นว่าวข้ามพระราชวัง ชัดไม้ค้อนก่อนดินอิฐหินข้ามพระราชวัง หรือพระที่นั่ง (กฎมณเฑียรบาล 1.72) ห้ามใดตัดดอกไม้ นุ่งผ้าแดง ห่มผ้านอกเสื้อ ห่มผ้าบาเดียว นุ่งผ้าเหน็บหน้าหิ้วชายลอยชาย (กฎมณเฑียรบาล 1.74) ห้ามตีดาข้างต้นมาตัน (กฎมณเฑียรบาล 1.71) ข้าเฝ้าทั้งปวงห้ามทาน้ำมัน คราดกระแจะ อมเมียง ตัดดอกไม้ นุ่งผ้าปักผ้าลาย มีเชิงชาย (กฎมณเฑียรบาล 1.76-77)

ถ้าวิวาททุบตีฟันแทงกันให้โลหิตตกในพระราชวัง หรือหญิงสาวใช้ทาสไทยผู้ใด คลอดลูก แห้งลูก ในพระราชวัง ต้องทำการพลีแก่วังท่าน ให้ตั้งโรงพิธี 4 ประตู ให้วงด้ายวงคารอบพระราชวัง นิมนต์พระสงฆ์สามเณรพระพุทธรูป 3 วัน ให้หาซื้อพ้อพราหมณ์ ซึ่งรู้พิธีกรรมมากกระทำบวงสรวงตามธรรมเนียม ให้มีระบำรำเต้นพิณพาทย์ฆ้องกลองดุริยดนตรีประกอบทั้ง 4 ประตู เมื่อเสร็จการพิธีแล้ว ให้เอาไก่ที่เชนในพิธีนั้นไปปล่อยเสียนอกเมือง ให้มันพาเสนียดัจญ์โรภยอุบาทว์ไปให้พ้นพระนครท่าน (กฎมณเฑียรบาล 1.93)

กษัตริย์เสด็จออก

คำว่า “ทูลละอองธุลีพระบาท” นั่นก็คือ เมื่อเสด็จออกแล้ว วกทุกคนที่เฝ้าอยู่หน้าพระวิสูตรต้องถวายบังคมแล้วหมอบศีระชะลง มองพระองค์ไม่ได้ ฝุ่นละอองที่ปลิวขึ้นไปเมื่อเปิดพระวิสูตรนั้นก็จะต้องตกลง และตกลงบนศีระชะของผู้ที่หมอบเฝ้าอยู่ ด้วยคติเดียวกันนี้การตั้งพระราชอาสน์จึงต้องตั้งให้สูงกว่าคนอื่นๆ เสมอไป จะให้ใครอยู่สูงกว่าที่ประทับไม่ได้

คติเทวราชในทางสถาปัตยกรรมและพระราชพิธี

ความเป็นองค์พระเป็นเจ้านั้นปรากฏแน่ชัดยิ่งขึ้นเมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว พระบรมศพของกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาเริ่มบรรจุในพระบรมโกศฐานะที่เป็นองค์พระเป็นเจ้าแล้ว เมื่อได้เวลาอันสมควรแล้วก็ถวายพระเพลิงพระบรมศพ อาคารที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพนั้นเรียกว่า พระเมรุมาศ เป็นเขาพระสุเมรุ

สัญลักษณ์เขาพระสุเมรุ

แบบแผนเขาพระสุเมรุนี้ได้นำมาใช้กับราชบัลลังก์ที่ประทับของกษัตริย์เวลาเสด็จออกออกอย่างเต็มยศ ผู้ที่ประทับอยู่เหนือฐานเทพนมคือองค์กษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็น สมมุติเทพ

หรือพระอินทร์ พระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์ ประกอบด้วยฐานต่างๆ ตั้งแต่ฐานบัวขึ้นไปถึงฐานเทพพนม แล้วจึงถึงองค์กษัตริย์ พระที่นั่งเป็นสมมติว่าเป็นเขาพระสุเมรุซึ่งอยู่ในป่าหิมพานต์

การรักษาอำนาจรัฐ

เทวอำนาจภายใต้ธรรมะ

ถึงแม้ว่ากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจะมีพระราชอำนาจเป็นล้นพ้น แต่พระราชอำนาจนั้นก็ถูกจำกัดอยู่ภายในขอบเขตอย่างกว้างๆ ซึ่ง อาจแปรรูปและขนาดไปได้ตามกาลสมัย ขอบเขตนั้นประกอบด้วยหลักธรรมอันเปี่ยมไปด้วยความเมตตาของศาสนาพุทธอย่างหนึ่ง ตามหลักธรรมนี้ กษัตริย์ต้องทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ซึ่งหมายความว่า การใช้พระราชอำนาจอันล้นพื้นนั้นควรจะต้องประกอบด้วยศีล ด้วยทาน ด้วยพระเมตตาคุณและพระกรุณาคุณตลอดจนธรรมอื่นๆ อีกหลายอย่าง ทั้งนี้เป็นขอบเขตทางศีลธรรม

การสร้างและสะสมบุญ

ในกฎหมายตราสามดวงกล่าวถึงการสร้างบุญกุศลของกษัตริย์ว่า ทรง มีพระสันดานอันกอปรด้วยศรัทธาเลื่อมใสในบวรพุทธศาสนา ให้ สร้างพระสถูปทองมากมาย แล้วก็สร้างพระบรมปฏิมากรแก้วประดับด้วยวิเชียรรัตนบุรุษุใสในพระสถูป กระทำสักการบูชาด้วยสัตตพิธมณีนรัตนมีเจ็ดประการต่างๆ กัน แล ะมีพระราชหฤทัยปราศจากกังขาสงสัยในการกองกุศล ทรงบริจาคทรัพย์บำเพ็ญทานมีประการต่างๆ (หลักอินทภาษ 1.45)

พระสงฆ์ในพระอารามหลวงได้รับนิคมวัดและพระบรมราชาอุปถัมภ์ต่างๆ วัดต่างๆ นั้นมีที่ดินซึ่งเป็นไร่นาซึ่งมีผู้มีศรัทธาถวายไว้ และมีทาสที่มีผู้ถวายไว้เรียกว่า “ข้าพระ” คอยทำงานบนที่ดินของสงฆ์ให้เกิดประโยชน์ ที่ดินเหล่านี้เรียกว่า ที่ดินกลบนา เป็นที่สำหรับหาผลประโยชน์ให้แก่วัด ส่วนพระอารามหลวงก็ได้รับเงินพระราชทานเป็นประจำปี มีเลขวัดหรือข้าวัดซึ่งได้พระราชทานไว้คอยทำงานให้แก่วัด ทางด้านทะนุบำรุงหรือทางด้านอื่นๆ ในบางกรณีก็ได้รับพระราชทานส่วยจากบางเมืองเพื่อใช้ในกิจการของสงฆ์

กษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจปกป้องพระพุทธานามิให้ผู้ใดมากระทำความอ้ายจากทั้งภายนอกและภายใน ภายในนั้นได้แก่ภิกษุอลัชชี ซึ่งสงฆ์ไม่มีอำนาจอันแท้จริงที่จะบังคับให้ภิกษุอลัชชีสึกจากสงฆ์ กษัตริย์จึงต้องใช้พระราชอำนาจบังคับให้ภิกษุอลัชชีสึกจากสงฆ์ และใช้พระราชอำนาจลงพระราชอาญาแก่บุคคลเหล่านั้นได้ เป็นการรักษาพระศาสนาให้บริสุทธิ์มิให้หมอง พระราชอำนาจของกษัตริย์ในทางศาสนานี้ต่อมาเป็นพระราชอำนาจที่จะทรงตั้งเจ้าหน้าที่จัดการคณะสงฆ์ขึ้นเรียกว่า สังฆการี

การสร้างความอุดมสมบูรณ์

คำว่า เจ้า ในภาษาไทยดั้งเดิมนั้นมีความหมายว่า “เจ้าของ” “เจ้าแผ่นดิน” แปลว่า เจ้าของแผ่นดินอันเป็นฐานะหนึ่งของกษัตริย์ไทยแต่เดิมลงมา ด้วยเหตุนี้ราชศาสตร์และ อรรถศาสตร์ทั้งทางพราหมณ์และทางพุทธ จึงแนะนำให้พระราชในฐานะเจ้าของแผ่นดินทรงใช้อุบายต่างๆ ให้เกิดผลสมบูรณ์ในทางกสิกรรม ให้พืชผลและฝูงสัตว์ต่างมีอุดมสมบูรณ์ ไม่ปล่อยให้ เป็นหน้าที่ของราษฎรผู้เข้าทำกินบนที่ดินนั้นแต่ฝ่ายเดียว พระราชพิธีต่างๆ ที่มีมาในเมืองไทย เช่น พระราชพิธีขอฝน พระราชพิธีพืชมงคล พระราชพิธีแรกนาจรดพระนังคัล ตลอดจนพระราชพิธี ตริยัมปวายนั้น ล้วนแต่เป็นพระราชพิธีอันมีวัตถุประสงค์ที่จะให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่ที่ดิน (Fertility Rites) ทั้งสิ้น โดยเฉพาะพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญนั้น พระเจ้าแผ่นดินหรือ พระยาแรกนาซึ่งเป็นผู้แทนพระองค์ต้องลง “แรกนา” หรือไถนาเป็นคนแรกในฤดูทำนา เป็นนิมิตให้ เห็นถึงความเป็นเจ้าของที่ดินของกษัตริย์และเป็นการแสดงให้เห็นชัดว่าแม้พระเจ้าแผ่นดินก็ทรง เป็นชวานาคนหนึ่งในชวานาทั้งปวง

พระราชพิธี

รัฐโบราณของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แสดงตัวออกได้ด้วยพิธีกรรม ภาวะความเป็น รัฐนั้นมีพิธีกรรมเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่ง จึงนับเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ที่จะต้อง “แสดง” พิธีกรรม ที่ถูกต้องตามตำรับให้ปรากฏแก่ตาโลก การประกอบพระราชพิธีให้ถูกต้องไม่ขาดตกบกพร่องนั้น เชื่อกันว่าทำให้เกิดความผาสุกในบ้านเมือง ปลอดภัยจากพิบัติต่างๆ

พระราชพิธีต่างๆ สำหรับพระนครนั้น อาจพิจารณาได้เป็นหลายประเภทคือ

1. พิธีในส่วนกษัตริย์ ได้แก่ พิธีบรมราชาภิเษก พิธีอินทราชาภิเษก
2. พิธีเกี่ยวกับสวัสดิภาพและความอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ พิธีจรดพระนังคัล พิธีเผาข้าว พิธีไล่น้ำ ฯลฯ ซึ่งเป็นพิธีประจำตามฤดูกาลประเภทหนึ่ง และที่กระทำเป็นครั้งคราวตามความ จำเป็นแห่งสถานการณ์ เช่น เมื่อมีภัยพิบัติต่างๆ
3. พิธีที่เป็นประโยชน์ในการชักจูงและตรวจความพร้อมเพียงในด้านกำลังคน และ ความรู้ความสามารถของพนักงานเจ้าหน้าที่ ได้แก่พิธีที่เกี่ยวข้องกับการ “ออกสนาม” ต่างๆ

4. พิธีที่เกี่ยวกับศาสนาและประเพณี เช่น การทอดกฐิน พิธีสงกรานต์ เป็นต้น

พระราชพิธีในฐานะพิธีกรรมแสดงพลังอำนาจของรัฐ

กฎมณเฑียรบาลและกฎหมายพระธรรมนูญแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของรัฐที่ เติบโตและมีพลังพอที่จะควบคุมความขัดแย้งในสังคมและการจัดระเบียบแบบแผนการปกครองให้

ดีขึ้น ได้มีการนำเอาประเพณี พิธีกรรม เรื่องราวในระบบความเชื่อและความรู้ทางศาสนาฮินดูเข้ามาผสมผสานในการปกครองและการประกอบประเพณีพิธีกรรมของราชสำนักและของรัฐ ให้ดูโอ้อ่าน่าเลื่อมใส และมีศักยภาพในการสื่อสารคมนาคมให้กว้างขวางออกไปทั้งบรรดาผู้คนที่อยู่ในรัฐกับบ้านเมืองอื่นๆ นอกราชอาณาจักร

กฎมณเฑียรบาล คือ ความพยายามที่ยกระดับฐานะของกษัตริย์และเจ้านายให้แตกต่างไปจากการเป็นสามัญชน คืออยู่เหนือทั้งระดับชนชั้นปกครองที่เป็นขุนนาง ข้าราชการ และชนชั้นที่เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั่วไป โดยใช้ประเพณีพิธีกรรมของทางศาสนาฮินดู เข้ามาผสมผสาน และมีผู้ชำนาญการในการประกอบพิธีกรรมเป็นพวกพราหมณ์

พระราชพิธีสิบสองเดือน

ประเพณีพิธีกรรมที่นำเอาคติและประเพณีศาสนาของพวกฮินดูมาผสมผสานอย่างเด่นชัดก็คือ ประเพณีสิบสองเดือน พระราชพิธีที่เกือบกล่าวได้ว่าเป็นฮินดูก็มีเช่นพระราชพิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม พระราชพิธีตรียัมปวาย พระราชพิธีบุษยามภิเษก เฉวียนพระโคกนัลเียง เป็นต้น นอกนั้นก็ยังมีพระราชพิธีที่นานๆ จะทำขึ้นครั้งหนึ่ง เพื่อเป็นการยกย่องกษัตริย์ คือ พระราชพิธีอินทราภิเษก การเสด็จไปเป็นประธานในพระราชพิธีของกษัตริย์นั้น ไม่มีอะไรที่สะท้อนออกมาว่าพระองค์จะต้องทรงเชื่อและสยบต่อระบบความเชื่อในศาสนาฮินดูแต่อย่างไร ทำให้พระราชพิธีเหล่านั้น มีฐานะเป็นเพียงแค่เรื่องของไสยศาสตร์เท่านั้นเอง ไสยศาสตร์เป็นเรื่องที่มนุษย์พยายามควบคุมพิธี

แต่ละเดือนนั้น มักมีมหรสพ การละเล่นสนุกสนานรวมอยู่ด้วยเสมอ ทำให้มีลักษณะเป็นปฏิทินที่มีกำหนดเวลาที่แน่นอนสำหรับกิจกรรมที่เนื่องในการสนุกสนานหย่อนใจของผู้คนในราชอาณาจักรที่เป็นสังคมเกษตร ดังนี้

เดือน 5 การพระราชพิธีเผด็จศึก ลดแจตร ออกสนาม

เดือน 6 พิธีไพศายจรดพระราชองค์คัล

เดือน 7 ทูลน้ำล้างพระบาท

เดือน 8 เข้าพรรษา

เดือน 9 ตุลาคมาร

เดือน 10 ภัทรบท พิธีสารท

เดือน 11 อาสยุขแข่งเรือ

เดือน 12 พิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม

เดือน 1 ไไลเรือ เถลิงพิธีตรียัมปวาย

เดือน 2 การพิธีบูชาภิเษก เฉวียนพระโคกนเลียง

เดือน 3 พิธีทานยปะะห์

เดือน 4 การสัมพัจฉรฉิน (กฎมณเฑียรบาล 1.95-96)

พระราชพิธีที่ปรากฏในมณเฑียรบาลของกฎหมายตราสามดวงนั้น มีสิ่งที่เป็นสาระสำคัญอยู่สองอย่าง อย่างแรกเป็นเรื่องของไสยศาสตร์เพื่อทำให้เกิดความเชื่อความศรัทธาดีสิทธิ์ในการยกระดับฐานะของกษัตริย์และพระราชวงศ์ให้สูงส่งในสายตาของประชาชนและเพื่อทำให้เกิดกำลังขวัญแก่ผู้คนในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ อย่างที่สอง บรรดาประเพณีพิธีเหล่านี้เป็นเรื่องของเวลาที่เป็นนักขัตฤกษ์อันเป็นเรื่องของการสนุกสนานหย่อนใจที่ผู้คนพลเมืองคาดคะเนไม่ได้

พิธีกรรมด้านการเมืองการปกครอง

พระราชพิธีอินทราภิเษก

พระราชพิธีสำคัญอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการนำเอาคติทางศาสนาฮินดูมาเสริมฐานะความศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนต้นคือ พระราชพิธีอินทราภิเษก เป็นพระราชพิธีเกี่ยวกับการเป็นจักรพรรดิราช สาระสำคัญของพระราชพิธีนี้เป็นคติทางศาสนาฮินดูเกี่ยวกับการกวนเกษียรสมุทรอันเนื่องมาจากการที่พระอินทร์ผู้เป็นพระราชอาแห่งเทพทั้งหลาย ต้องสูญเสียพลังอำนาจไปเพราะคำสาปแช่งของพระฤาษีทำให้พวกอสูรกำเริบ ยกพลมารุกรานและทำสงครามกับเทวดาบนสวรรค์ จนพวกเทวดาพ่ายแพ้เป็นประจำ ต้องหนีไปวิงวอนให้ พระนารายณ์มาช่วย พระนารายณ์จึงจัดให้มีการกวนน้ำทิพย์ขึ้นกลางเกษียรสมุทร เนมิตพระองค์เป็นแต่ใหญ่ หนุนภูเขาอยู่กลางเกษียรสมุทร แล้วเอาพระยานาคพันรอบเขาเป็นเชือกให้ พวกอสูรชักอยู่ทางหัวนาค และพวกเทวดาชักอยู่ทางหางนาคเพื่อทำให้มหาสมุทรปั่นป่วน พวกอสูรเบียดฝายเสียเปรียบ เพราะชักอยู่ทางด้านหัวนาค พระยานาคพันพิษเข้าใส่จนอ่อนเพลีย พอเกิดน้ำทิพย์ขึ้นมาแล้ว พระนารายณ์ก็ยิ่งแปลร่างเป็นหญิงงามมาล่อให้หลงตาม เพื่อเป็นโอกาสให้พระอินทร์และเหล่าเทวดารุดไปตักน้ำอมฤตกันหมด กว่าพวกอสูรจะรู้ตัวก็สายเสียแล้ว น้ำทิพย์หมดแล้ว พวกเทวดากลับมีกำลังและอานุภาพกล้าแข็งเหมือนเดิม เลยรบได้ชนะ ขับไล่พวกอสูรออกไปจากสวรรค์สำเร็จ พระอินทร์ก็กลับไปปกครองทวยเทพ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์บนยอดเขาพระสุเมรุดังเดิม เหตุการณ์นี้ นับเป็นการสถาปนาพระอินทร์ให้กลับไปเป็นพระราชอาแห่งทวยเทพ ณ ยอดเขาพระสุเมรุอีกครั้ง จึงถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของการอภิเษกพระจักรพรรดิราชให้ปกครองโลกนั่นเอง

พระราชพิธีอินทราภิเษกหรือเกษียรสมุทรนี้ มักปรากฏตามภาพสลักบนทับหลังขอบประตูปราสาทขอมสมัยเมืองพระนคร และมักจะปรากฏตามประตูทางด้านตะวันออกของปราสาท

ซึ่งถือกันว่าเป็นทิศที่สำคัญทีเดียว จึงน่าจะเป็นประเพณีพิธีกรรมที่รับรู้กันอย่างแพร่หลาย ซึ่งสังคมและบ้านเมืองที่เป็นชาวพุทธรับเข้ามาปลูกแต่งให้เป็นพระราชพิธีที่แสดงพระเกียรติยศและการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่กษัตริย์ โดยเฉพาะเป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์ในฐานะที่เป็นพระราชอาแห่งเทพโดยตรง สังคมทางพุทธศาสนาที่นับถือพระอินทร์เป็นใหญ่ จึงได้รับเอาไปสร้างเป็นพระราชพิธีอินทราภิเษก เพื่อแสดงการเป็นจักรพรรดิราชของกษัตริย์ของตนบ้าง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2527, น. 133)

พระราชพิธีอินทราภิเษกสะท้อนให้เห็นสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์หลายอย่าง เรื่องแรกคือ อเขาพระสุเมรุ อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ เป็นการให้ความสำคัญแก่พระอินทร์เหนือเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินดูอย่างชัดเจน เรื่องที่สอง การใช้พาลี สุกรีพ มหาขมภู และพวกลิงชัคนาคันนั้น เป็นสิ่งที่ปรากฏในภาพกวนเกษียรสมุทรที่ปราสาทนครวัด แสดงความสัมพันธ์กับเรื่องราวที่รับรู้กันในสมัยเมืองพระนคร เรื่องที่สามคือ การที่พระอิศวร พระนารายณ์ พระอินทร์ พระวิศวกรรม พากันเข้าไปถวายพระพรแล้วตามด้วยบรรดาพราหมณ์ ท้าวพระยา ขุนนาง จตุสดมภ์และอื่นๆ นับเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นใหญ่ของกษัตริย์ที่เหนือบรรดาเทพเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น เรื่องที่สี่คือการพระราชทานสิ่งของและรางวัลแก่พราหมณ์ ขุนนาง ข้าราชการ อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า กษัตริย์ทรงพระกรุณาธิคุณเมื่อบรรดาข้าพราหมณ์ ขุนนาง ข้าราชการและผู้คนถวายความเป็นใหญ่ให้ ก็ทรงพระราชทานความมั่งคั่งเหล่านั้นกลับคืน เรื่องที่ห้าคือ มหรสพให้ไพร่บ้านพลเมืองได้ดูถึง 1 เดือน พร้อมกับเสด็จรอบพระนครและให้ทานแก่ผู้คน

พระราชพิธีบุษยาภิเษก

ตามประเพณีพราหมณ์ บุษยาภิเษก เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า บุษยสนาน เป็นพิธีสนานกาย คือ การอาบน้ำชำระมลทินบาปโทษต่างๆ ในโอกาสที่จันทร์เพ็ญเคลื่อนผ่านกลุ่มดาวบุษยะ ชื่อของพิธีนี้ได้กลายเป็น ปุปผาภิเษก และ ปุปผาสานาน (Monier-Williams, 1993, p. 640) เป็นพระราชพิธีเฉพาะของพระเจ้าแผ่นดิน ในกฎมณเฑียรบาลระบุพระราชพิธีนี้ไว้ในกลุ่มของพระราชพิธีออกสนาม คือ ทำในสถานที่ที่เป็นลานกว้างซึ่งจัดขึ้นเป็นพิเศษ (กฎมณเฑียรบาล 1.134) ในคำให้การชาวกรุงเก่า แสดงวิधिปฏิบัติของพระราชพิธีนี้ไว้ว่า “พระราชพิธีบุษยาภิเษก ตั้งพระมณฑป เอาดอกไม้ 7 สีมาเรียงไว้ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จประทับเหนือบัลลังก์ดอกไม้นั้น จำเริญพระนขา แล้วพราหมณ์จึงถวายมูรธาภิเษก (คำให้การชาวกรุงเก่า, 2549, น. 261)

พระราชพิธีบุษยาภิเษกนี้เป็นพระราชพิธีในเดือนยี่ พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพระราชพิธี เริ่มต้นด้วยการอ่านบทสวด แล้วถวายน้ำมูรธาภิเษกแก่พระเจ้าแผ่นดินผู้ซึ่งประทับอยู่บนกองหรือมณฑปดอกไม้ หลังจากนั้นเหล่าข้าราชการเสนามาตย์เข้าเฝ้าถวายพระพร แล้วมีการเฉลิม

ฉลองเห็นจะเป็นด้วยการนำคำมาใช้สนองวัตถุประสงค์ที่จะเอาพิธีพราหมณ์มาใช้เฉพาะในกิจพิธี เพื่อการยกย่องพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน ในอินเดีย คำว่า บุษยภิเษก กลายเสียงเป็น บุปผภิเษก ไทยจึงตีความหมายของ บุษยภิเษก เป็น บุปผภิเษก ในความหมาย การอภิเษก- ถวายน้ำแด่พระเจ้าแผ่นดินผู้ประทับบนมณฑปดอกไม้ (สุภาพรณ ฦ บางช้าง, 2535, น. 82-84)

พระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท

ในกฎมณเฑียรบาลได้จัดพระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท เป็นพระราชพิธีในเดือน 7 คือ เดือนมิถุนายน

ในพระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท เหล่าข้าราชการจำนวนมากเป็นผู้ถวาย มุ่งหมาย ให้เป็นพระราชพิธีที่เหล่ามุขมนตรีเสนามาตย์เป็นผู้ถวายน้ำ วิธีการถวายน้าน้ำจะเป็นการถวายน้ำ ที่พระบาทจริงตามชื่อที่เรียก เป็นการสร้างโอกาสการแสดงความจริงรักภักดีและการยกย่องพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเทวราชตามคติสมัยอยุธยาวิธีหนึ่ง

พระราชพิธี พิธีและขนบธรรมเนียมประเพณีทางศกกรรม

ความรู้ความชำนาญในเรื่องศกกรรม เป็นคุณสมบัติสำคัญยิ่งประการหนึ่งของ ผู้ปกครอง

ในคำให้การชาวกรุงเก่า ได้กล่าวถึงการสร้างโรงช้างเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของ แบบแผนการสร้างพระนครในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (คำให้การชาวกรุงเก่า, 2549, น. 52)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายถึงความสำคัญ ของการยุทธหัตถีว่า “เรื่องทำยุทธหัตถี คือ ที่จอมทัพทั้ง 2 ฝ่ายขี่ช้างเข้าชนกันตัวต่อตัว เอาแพ้ชนะ กันในสนามรบ ย่อมถือกันมาแต่ดึกดำบรรพ์ว่าเป็นวิริยยุทธ อันผู้ชนะมีเกียรติยศอย่างสูงสุดในการ สงคราม เพราะเหตุที่ชนะด้วย ความกล้าหาญชำนาญยุทธในส่วนตัวของแม่ทัพ ไม่ได้ชนะกันด้วย จำนวนพลหรือกลอุบายอย่างหนึ่งอย่างใด” (พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, 2516, น. 642)

เรื่องการคล้องช้างการได้ช้างก็เป็นเรื่องสำคัญทางการทหารและการเมืองการ ปกครอง นอกจากเป็นเรื่องความสามารถแล้ว ยังถือ เป็นเรื่องบุญญาธิการของพระเจ้าแผ่นดิน คติ นี้มีแนวคิดเรื่องรัตนะทั้ง 7 ของจักรพรรดิราชในพระพุทธศาสนา ดังเห็นได้จากพระราชสาส์นของ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิที่มีไปยังพระเจ้าหงสาวดี ปฏิเสธมิให้ช้างเผือกตามที่พระเจ้าหงสาวดีขอ มาด้วยเหตุผลว่า “เป็นบุรพประเพณี ผู้ใดมี สมภารบารมีถึงที่บรมจักร แล้วก็มีจักรแก้ว ดวงแก้ว มณี นางแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว ถ้าหากบุญบารมีไม่ถึงผู้หนึ่งจะหาให้รักษา มิได้ธรรมดา ประเทศธานีใดมีนางรูปงาม มีช้างเผือกช้างเนียม บ่อแก้วบ่อทอง ก็เป็นประเพณีที่จะ เกิดยุทธนาการ” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, น. 246-247)

ด้วยเหตุที่เรื่องคชกรรมเป็นเรื่องสำคัญในการปกครองบ้านเมืองทั้งในการรักษาเสถียรภาพความมั่นคงและในการขยายแสนยานุภาพของประเทศ จึงได้มีพระราชพิธีและพิธีที่เนื่องกับการคชกรรมหลายพิธี ตามหลักฐานในสมัยสุโขทัยและอยุธยา มีพระราชพิธีอาจารย์ภิเษก พระราชพิธีปฐมภิเษก หรือพระราชพิธีคชกรรมปฐมภิเษก พระราชพิธีปฐมกรรม พระราชพิธีมัธยมกรรม พิธีอุดมกรรมและพิธีการจับช้าง และพระราชพิธีคเชนทร์ศวดสนาน (สุภาพรณ ฌ บางช้าง, 2535, น. 90)

พระราชพิธีอาจารย์ภิเษก คชกรรมปฐมภิเษก ปฐมกรรม มัธยมกรรม อุดมกรรม

ในกฎมณเฑียรบาล ได้จัดพระราชพิธี “คชกรรมประถมาภิเษก ประถมกรรม มัธยมกรรม อุดมกรรม” ไว้ในกลุ่ม “พระราชพิธีแต่มีสนาม” (กฎมณเฑียรบาล 1.134)

พระราชพิธีปฐมภิเษก หรือคชกรรมปฐมภิเษก พระราชพิธีปฐมกรรม มัธยมกรรม และอุดมกรรม ล้วนเป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับช้าง และเป็นเรื่องสำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งในการทหารหรือการพิชัยสงคราม พระราชพิธีอาจารย์ภิเษก ก็น่าจะอยู่ในกลุ่มพระราชพิธีที่เนื่องกับการพิชัยสงครามด้วย

พระราชพิธีอาจารย์ภิเษก น่าจะเป็นพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ซึ่งเสริมให้พระเจ้าแผ่นดินมีสิทธิศักดิ์ฤทธิอำนาจและพระเดชานุภาพในการพิชัยสงคราม

พระราชพิธีปฐมภิเษก น่าจะเป็นพระราชพิธีที่เดิพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินไว้ฐานะผู้เชี่ยวชาญในการคชกรรม พระราชพิธีนี้น่าเป็นพิธีที่ครูฤๅษีสมาศพร้อมใจกันทำถวายแต่พระเจ้าแผ่นดินผู้มีความสามารถในเรื่องคชกรรมเป็นพิเศษ ก ระทำเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์มิใช่พระราชพิธีทั่วไป สมเด็จพระนารายณ์ทรงศึกษาและฝึกฝนวิชาคชกรรมมาแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงแสดงความชำนาญในวิชานี้เป็นที่ประจักษ์แก่บุคคลทั่วไป เมื่อเสด็จเสวยสิริราชสมบัติ จึงมีการประกอบพระราชพิธีคชกรรมปฐมภิเษกขึ้น เป็นพิเศษนำก่อนพระราชพิธีราชาภิเษก

พิธีปฐมกรรม มัธยมกรรม อุดมกรรม น่าจะเป็นพิธีที่เนื่องกับการคล้องช้าง ถ้าสันนิษฐานโดยอาศัยหลักฐานว่า อุดมกรรมเป็นพิธีลาไพร่ตอันท้ายของแบบแผนขั้นตอนการคล้องช้าง พิธีปฐมกรรมและมัธยมกรรมก็น่าจะเป็นพิธีส่วนต้นและส่วนกลางของแบบแผน ขั้นตอนการคล้องช้างนั้น แต่เมื่อพิจารณาหลักฐานจากพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงโปรดให้ทำพระราชพิธีปฐมกรรมครั้งหนึ่ง และพระราชพิธีมัธยมกรรมอีกครั้งหนึ่ง ต่างปีกัน คงจะเป็นพระราชพิธีที่มีลักษณะเฉพาะ บางทีจะมีลักษณะเดียวกันกับการสวมครอบแก่ผู้แสดงโขน คือยกย่องให้ดำรงฐานะผู้นำในการคล้องช้าง รวมทั้งอาจเป็นพิธีกรรมที่เสมือนเป็นการประสาทพรให้

พระเจ้าแผ่นดินผู้จักเสด็จไปคล้องช้างได้รับความสำเร็จ ได้ช้างดีตามตำรา และปลอดภัยจากภัยอันตรายต่างๆ (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2535, น. 92-93)

พิธีและขนบธรรมเนียมประเพณีการคล้องช้าง

- การพบช้าง

ในกฎมณเฑียรบาลกำหนดว่า เมื่อพบช้างสำคัญ (คือ ช้างซึ่งมีลักษณะดีตามตำราชลักษณะ) ให้กราบทูลพระเจ้าแผ่นดินให้ทรงทราบ พระองค์จักพระราชทานรางวัลให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการนำข่าวมากราบทูลทุกคน ถ้าไม่พบช้างตามคำกราบทูล จักลงโทษผู้ที่เกี่ยวข้องให้เดินป่า 3 ปี (กฎมณเฑียรบาล 1.88-89)

- พิธีเบิกไพร

เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบข่าวว่ามีการพบแหล่งช้างแล้ว จะทรงโปรดให้ทำพิธีเบิกไพร เพื่อบูชาพระกรรมซึ่งนับถือกันว่าเป็นเทพผู้เป็นใหญ่แห่งศขกรรมทั้งปวง และขออนุญาตเทพดาเจ้าป่าเจ้าเขาที่จะเข้าไปในป่าเพื่อจับช้าง

- พิธีเบิกโขลนทวาร

เมื่อเสร็จพิธีเบิกไพรแล้ว หมอเฒ่าจักส่งคนไปกราบทูลพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดินก็เสด็จมายังสถานที่ประกอบพิธี ทรงรับการเจิมและการสรงมูรธาภิเษกเพื่อทรงฐานะแห่งผู้ที่จะทำการคล้องช้าง ทรงบูชาบวงสรวงเทพ ศขบาท และครูอาจารย์ขอเบิกโขลนทวาร คือเข้าสู่เขตวังช้างที่ล้อมไว้

- การคล้องช้าง

พระเจ้าแผ่นดินและพฤติบาททั้งหลายเข้าเขตวังช้างที่ล้อมเขตไว้เพื่อคล้องช้าง วิธีคล้องช้างนั้นมี 2 วิธี (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2535, น. 97)

1. ทิ้งเชือกบาศ คือหย่อนหรือขว้างบ่วงเชือกบาศไปจากคอช้างที่ขี่ให้ สวมติดตีนหลังช้างเถื่อน

2. วางเชือกบาศ คือเอาเงื่อนบ่วงเชือกบาศสอดคล้องกับปลายไม้รวกอันหนึ่งยาวสัก 6 ศอก เรียก คันจาม คนคล้องยื่นปลายบ่วงบาศสอดหว่างเสาค่ายเข้าไปวางดักให้ช้างเถื่อนเหยียบลงในวงบ่วง แล้วกระชากเงื่อนให้บ่วงข้างบาศสวมติดข้อตีนช้าง (ตำราราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2514, น. 554)

- พิธีอุตมกรรม

เมื่อคล้องช้างได้ทั้งหมดแล้ว ก็ทำพิธีอุตมกรรม หรืออุตมภิเษก หรือลาไพร เป็นพิธีบูชาพระอิศวรที่ได้ช่วยปกป้องภัยและช่วยให้คล้องช้างได้ตามประสงค์ และกล่าวลาเพื่อเดินทางออกจากไพร นอกจากนี้ยังได้บูชาพระกรรม์ ลาเทพยดา และขอให้เทพยดาช่วยปกป้องรักษา

- การให้รางวัล

เมื่อเสร็จการคล้องช้างแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ได้พระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่ผู้กระทำความชอบในการคล้องช้างนั้น สิ่งของที่พระราชทานมีทั้งอาหาร เงินทอง และข้าวของเครื่องใช้ (โคลงเฉลิมพระเกียรติพระนารายณ์, 2545, น. 663)

พระราชพิธีคเชนทรสนาน

พระราชพิธีคเชนทรสนาน เป็นพระราชพิธีออกสนามใหญ่ ทำในเดือน 5 พระราชพิธีนี้เกิดขึ้นจากความต้องการทำพิธีทอดเชือกคามเชือกของพราหมณ์พฤติศาสตร์ อันเป็นส่วนหนึ่งของขนบธรรมเนียมประเพณีทางคชกรรม เป็นการสร้างความสวัสดิมงคลแก่ช้างซึ่งเป็นพาหนะสำคัญของกษัตริย์และเหล่าทหาร รวมทั้งเป็นสวัสดิมงคลแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการช้างด้วย เพื่อให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้น ก็ได้ขยายพระราชพิธีให้เป็นที่รับรู้และมีส่วนร่วมกว้างขวางขึ้น คือ จัดให้มีกระบวนแห่ช้าง รวมทั้งกระบวนแห่ม้า ให้พระเจ้าแผ่นดิน ทอดพระเนตร เป็นการตรวจตรากำลังพล ความเข้มแข็งและความพร้อมของกองทัพ และยังได้ขยายประโยชน์ขึ้นอีกชั้นหนึ่งคือ เชื้อเชิญเจ้าประเทศราชแม่ทัพนายกองจากหัวเมืองต่างๆ เข้ามาร่วมชุมนุม แสดงความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน สร้างความสามัคคี รวมทั้งสร้างความมั่นใจในพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดิน และความมั่นคงของกองทัพให้เกิดแก่เจ้าประเทศราช แม่ทัพนายกอง และประชาชน

การแห่ขบวนคเชนทรสนานนี้ มี 3 วัน วันแรก เดินพระยาช้างและม้าระวางต้น วันที่สอง เดินช้างม้าระวางพิเศษ วันที่สาม เดินช้างม้าระวางเพรียว

ในเวลาบ่ายและกลางคืนของงานแต่ละวัน ที่หน้าพระเทวสถานหลวง ชาวพนักงานพากันเล่นเพลงโก่ป่า ช้างหงส์ และหนังรำ มีการจุดดอกไม้พุ่มพะเนียงพลูระทากระถางเป็นการมหรสพสมโภชพระเทวกรรม

ในกฎมณเฑียรบาลเน้นลักษณะเด่นที่การแสดงความสามารถในการขี่ช้างม้าและการต่อสู้ของเหล่าทหารหาญ มีการขี่ช้างชน ขี่ ม้าคลีโล่กัน มีการเล่น (แข่งขัน) ปล้ำมวย รำดาบ หม่งกลุ่ม ตีไม้ พุ่งหอก ยิงธนู ลอดบ่วง และได้เชือกหนัง เป็นต้น (สุภาพรณ ณ บางช้าง, 2535, น. 110)

พิธีกรรมและการปฏิบัติเนื่องในการทหารและการสงคราม

พิธีปฐมกรรม

พิธีปฐมกรรม เป็นพิธีประหารชีวิตเจ้าผู้ครองนครก ระทำการอันก่อเกิดผลร้ายแรงต่อแผ่นดิน พระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้ว เจ้าพนักงานองครักษ์เอาตัวพระเจ้าละแวกเข้าได้เถย ตัด

ศรีษะเอาถาดรองโลหิตขึ้นไปชำระพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระโอราธิบดิลันหม่องชัย
ซีพอพรหมณ์เป่าสังข์ประโคมดุริยดนตรี ถวายมูรธาภิเษก ทรงอาเศียรภาพโดยศาสตร์พิธี (พระ
ราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, น. 330)

พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาประจำปี

สัตยา คือ ความซื่อสัตย์ จริงใจ มีไมตรีต่อกัน เป็นสิ่งสำคัญที่ร้อยรัดความสัมพันธ์
ของบุคคลในชุมชน ทั้งชุมชนขนาดเล็ก ชุมชนระดับป
ระเทศและระหว่างประเทศเพื่อสร้าง
ความสัมพันธ์ดังกล่าวให้แนบแน่นมั่นคง จึงได้เกิดพิธีสร้างสัตยาสัตญาณความซื่อตรงต่อกันขึ้น
เวลา

กระทำปีละ 2 ครั้ง เมื่อตรุษ คือ วันขึ้นปีใหม่ภายหลังพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ตรง
กับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 5 ครั้งหนึ่ง และเมื่อสารท คือกลางปี ภายหลังพระราชพิธีภัทรบท ตรงกับวัน
แรม 13 ค่ำ เดือน 10 อีกครั้งหนึ่ง

พระภรรยาเจ้าทั้ง 4 พระราชกุมารพระราชนัดดาถวายบังคมถือน้ำในหอพระ กว้านั้น
(นอกนั้น) นั่งใน (พระที่นั่ง) มังคลาภิเษก (กฎมนเทียรบาล 1.97)

บรรดาเจ้าพญาและพญาพระหลวง เจ้าราชินิกุลขุนหมื่นพัน ทนายฝ่ายทหารพลเรือน
ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวงผู้อยู่ในเมืองหลวง เข้าร่วมพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาที่วัดพระศรี
สรรเพชญ์ ส่วน ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการพระหลวงขุนหมื่นนายที่นายส่วยสาอากรปากใต้ฝ่าย
เหนือ ให้นำน้ำพิพัฒน์สัตยาที่วัดวาอารามใหญ่ในท้องที่นั้นๆ

หลักการและวิธีปฏิบัติในการเข้าร่วมพระราชพิธี

การเข้าร่วม พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาถือเป็นหน้าที่สำคัญของข้าราชการทุกคน
ในเมืองหลวง กรมวังมีหน้าที่ตรวจบัญชีรายชื่อข้าราชการที่จะต้องเข้าร่วมในพระราชพิธีนี้ ใน
หัวเมือง เป็นหน้าที่ของขุนยกกระบัตร

เมื่อเข้าไปในวัดแล้ว เข้าไปสั้มาคารวะไหว้บนับถือน้ำรูปพระเชษฐูปิดรนั้น คือรูป
พระเจ้ารามาธิบดิลก่อน แล้วจึงไปเคารพนับถือน้ำพระรัตนตรัยต่อเมื่อภายหลัง (พระราชกำหนดใหม่
3.305)

การประกอบพิธี (คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2549, น. 212-216)

- เจ้าพนักงานกรมพระสังฆการีนำพระคัมภีร์พระพุทธศาสตร์ (คือ พระไตรปิฎก) เข้า
ไปตั้งบนพานทองคำสองชั้นแว่นฟ้ามณฑปในกลางพระวิหารยอดซุ้มเหมมมหาปราสาทในวัดพระ
ศรีสรรเพชญ์ ภายในพระราชวังหลวง

- พระมหाराชครูพิธิ์พราหมณ์และชีพ่อพราหมณ์ทั้งหลาย นำพระคัมภีร์ไสยศาสตร์เข้าไปตั้งบนพานทองคำเหมือนพระคัมภีร์พุทธศาสตร์ตั้งว่ามาแล้ว
- ต่อจากนั้น ชีพ่อพราหมณ์ตั้งพระราชพิธิ์ไสยเวทเวททางคศาสตร์ทุกประการ
- พระพิมลธรรมพระราชาคณะผู้ใหญ่ 1 พระธรรมโคดมพระราชาคณะ 1 พระธรรมเจดีย์พระราชาคณะ 1 พระเทพโมลีพระราชาคณะ 1 พระพรหมมุนีพระราชาคณะ 1 พระพุทธานุจารย์พระราชาคณะ 1 พระสุเมธานุจารย์พระราชาคณะ 1 พระครูพิธิ์ 2 รูป รวม 9 เป็นประธานแก่พระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญเจริญพระพุทธรูปมนต์
- เจ้าพนักงานแสงต้นนุ่งขาวเชิฐพระแสงต้นต่างๆ ไปตั้งตามที่ตามทางพนักงาน
- เจ้าพนักงานกรมสนมพลเรือนเชิฐพระเต้าทองคำ 3 องค์ นาคชุมภูษ 3 องค์ เงิน 3 องค์ ทองสัมฤทธิ์ 3 องค์ แก้ว 3 องค์ นางเลิ้งใหม่ใหญ่ 5 ใบ แม่ขันสาครใหญ่ 3 ชั้น บาตรดิน 3 บาตร บาตรเหล็ก 3 บาตร บาตรแก้วของสมเด็จพระสังฆราชบาตร 1 พระมหาสังข์ทักษิณาวัญ 1 พระมหาสังข์อุตราวัญ 3 สังข์ พระสังข์ทองคำ 1 พระสังข์นาค 1 พระสังข์เงิน 1 พระสังข์ศิลา 4 พระสังข์แก้ว 3 พระครอบสัมฤทธิ์ 1 และเชิฐพระชัยมาตั้งที่หน้าพระพุทธรูปสังข์
- เจ้าพนักงานเชิฐเครื่องต้นเบญจราชกกุธภัณฑ์มาตั้งในที่พระราชมณฑลพิธิ์
- เมื่อพร้อมแล้ว พระมหाराชาคณะปุโรหิตาจารย์ พระครูมหิธร อ่านคาถาพระราชโองการแข่งสาบานตามโบราณราชประเพณี
- พระครูพิเชดเอาผ้าขาวพันมือซ้ายขวา รับพระขรรค์ไชยศรีข้างข้างเผือกงาดำ ทองคำรัตงาห้าเปราะประดับพลอยถมราชาวดี กับพระแสงกริช 1 กระบี่ 1 ก้านหย่น 1 ดาบ 1 ง้าว 1 ขอ 1 หอก 1
- พระครูพิรามผ้าขาวพันมือซ้ายขวาเอางานแล้วรับพระแสงแทงลงที่พระเต้านั้นครบสามที่ทุกพระเต้าและนางเลิ้ง แล้วส่งพระแสงให้พระศรีสาตร
- พระศรีสาตรถือผ้าขาวเนื้อดีผืนหนึ่ง คอยรับพระแสงเช็ดทุกองค์ แล้วส่งให้กำนันแสง
- กำนันแสงเอางานแล้วรับพระแสงเชิฐเข้าฝักตามพนักงาน
- เสร็จแล้วจึงเจ้าพญาและพญา พระหลวงทำวนางข้างในถวายเป็นบังคม ณ หอพระเชษฐสูบุตร แล้วบรรดาเจ้าพญาพระหลวงขุนหมื่น มหาดเล็กชาวที่ ชาววัง พันทนาย ฝ่ายทหารพลเรือน นายท้ายข้างนายม้าจูงม้า รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์พร้อมกันข้างหน้าพระวิหารหลวง ฝ่ายทำวนางข้างในกับภรรยาเจ้าพญา หลวง ขุน หมื่น ทั้งปวงนั้นอยู่ในพระระเบียงท้าย

จะนำหลังวิหารหลวง จึงพระศรีสาตร หลวงอภัย หลวงเทพดาจารย์ และพราหมณ์ มีชื่อสามคน
เอาน้ำพระพิพัฒน์เข้าไปแจกให้รับพระราชทาน

คำอ่านโองการแข่งน้ำ

สาระของโองการแข่งน้ำมี 5 สาระ คือ

1. การกล่าวบวงสรวงเทพเจ้า 3 องค์ คือ พระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม
เชิญเทพเจ้าทั้งสามมาเป็นหลักในการทำน้ำให้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นน้ำสาบาน ในตอนท้ายของการอ้อ าน
ประกาศคำบูชาเทพแต่ละพระองค์ พระครูพิรามแห่งพระแสงศรของพระเจ้าแผ่นดินลงในน้ำ
นับเป็นส่วนหลักของพิธี

2. กำเนิดจักรวาลและความสำคัญของพระเจ้าแผ่นดิน พรรณนาการสิ้นจักรวาล การ
เกิดจักรวาลใหม่ในกระแสวิภฏกัปปัสังวิภฏกัปปี และการเลือกพระเจ้าแผ่นดินมาเป็นผู้ปกครอง

3. การขออำนาจต่างๆ มาช่วยปกปักรักษา กล่าวขอพระสงฆ์ เทพमारผีต่างๆ และปู่
สมิงพราย มาช่วยดูแลลงโทษผู้เกาหงคต ผู้บ่ชื้อ

4. คำสาปแช่ง ขอให้ผู้คิดคดต่อเจ้านั้น ประสบทุกข์พิบัติในชาติปัจจุบันและชาติต่อๆ
ไป

5. การกล่าวสรรเสริญ “ปาวอวยพร” ผู้ “ชื้อแท้ (ต่อ) ผ่านฟ้า” จักได้รับความรุ่งเรือง
ต่างๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินจักพระราชทานให้

รูปแบบพิธีเช่นการแหงพระแสงศรลงในน้ำภายหลังการกล่าวถึงเทพสำคัญแต่ละ
พระองค์ ทำให้พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเป็นพระราชพิธีที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก ถ้อยคำและ
ลีลาของภาษาก็ช่วยให้เกิดความรู้สึกจริงจัง มีอำนาจ ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์

การรับน้ำมาดื่ม

เมื่อรับน้ำพระพิพัฒน์สัตยาไปดื่มแล้ว ถ้าเหลือจะทิ้งไม่ได้ต้องเอาน้ำนั้นรดหรือลูบ
ผมให้หมด ใครเททิ้งมีโทษถึงเป็นกบฏ

พิธีกรรมและประเพณีทางพุทธศาสนา

พิธีจองเปรียง

ประเพณีจองเปรียง ในสมัยสุโขทัยและอยุธยา เป็นประเพณีทางพระพุทธศาสนา
เป็นวิธีการนบพระวิธีหนึ่ง แต่มีลักษณะเฉพาะ คือมีการชักโคมเหมือนตุ้จะฉายแสงประทีปไปบน
บูชาพระศรีรัตนมหาธาตุ ณ เจดีย์จุฬามณีบนดาวดึงส์สวรรค์ และมีการลอยโคมเหมือนตุ้จะให้
โคมลอยไปสู่แม่น้ำนมมทานที่เพื่อนบบูชาพระพุทธบาทซึ่งตั้งบนฝั่งแม่น้ำนั้น (สุภาพรรณ ณ

บางช้าง, 2535, น. 182) ในกฎมณเฑียรบาล กล่าวชื่อว่า “เดือน 12 การพิທີตรงเปรี๊ยง ลดชุด ลอยโคมลงน้ำ” (กฎมณเฑียรบาล 1.104) แล้วกล่าวรายละเอียดเฉพาะพิถีลงน้ำ คือ พิถีส่งน้ำ เท่านั้น

พิถีวิสาขบูชา

พิถีวิสาขบูชาในสมัยอยุธยา มีหลักฐานอยู่ในคำให้การขุนหลวงประจู่ทองธรรม ดังนี้ “บนกำแพงแก้วรอบสระนั้น (ในบริเวณพระที่นั่ง) มีซุ้มโคมห่างคืบหนึ่งรอบกำแพงสระ เปนซุ้มโค้ง พ้นหนึ่งสำหรับตามไฟในการพิถีวิสาขบูชากลางเดือนหก” ประเพณีจุดโคมบูชาพระรัตนตรัยในคืนวันวิสาขบูชา

พิธีอาษาตมมาส

พระราชกรณียกิจที่สำคัญในพระราชพิธีอาษาตมมาส คือ การถวายเทียนจำพรรษา เพื่อบูชาพระรัตนตรัย และเพื่อเป็นประโยชน์ต่อพระภิกษุสงฆ์ตลอดช่วงเข้าพรรษา ถวาย พระพุทธรูป และถวายบริหารสมณะและปัจฉัยต่างๆ แต่พระภิกษุสงฆ์เพื่อเกื้อกูลการอยู่จำพรรษา ของพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้น อนึ่ง ยังได้บำเพ็ญพระ ราชกุศลให้มีการบวชเป็นพระภิกษุและสามเณร ด้วย

นอกจากการบำเพ็ญพระราชกุศลทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังได้พระราชทานอุทิศ เครื่องกระยาเสวยพลีกรรมพระเทวารูปในพระเทวสถานหลวงทุกแห่ง และพระราชทานเครื่องกระยา บวชประทีปรูปเทียนเพื่อบูชาคุณทนต์แก่หมู่พราหมณ์ ผู้ซึ่งจำพรตสมาทานศีล บริโภคกระยาบวชบูชา คุณทนต์เป็นเวลาครั้งเดือน (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2535, น. 229-230)

การสร้างพระพุทธรูป – พระสมณโคดม

การสร้างเป็นพระประจำตน หลักฐานที่เก่าที่สุดของคดีนี้คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เมื่อทรงมีพระชนมายุ 25 พรรษา ได้โปรดให้สร้างพระวิหารพระศรีสรรเพชญ์ และให้หล่อพระศรี สรรเพชญ์ขึ้นเป็นพระประจำพระองค์ หรือพระพุทธรูปประจำรัชกาล

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ประดับประดาแต่งองค์ พระด้วยเครื่องประดับที่ทำให้ดูหรูหรา มีลักษณะห่างไกลจากคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าผู้มีมุติ หลุดพ้นกิเลส ความส่ำ คัญจึงไปอยู่ที่การแสดงอำนาจทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้สร้าง และ สะท้อนคติทางพุทธศาสนาที่ออกไปในแนวอสังการและปาฏิหาริย์ (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง , 2535, น. 161)

การนำพระพุทธรูปมาประดิษฐาน

ในสมัยอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรโปรดให้เชิญพระพุทธรูปหินทรายขนาดใหญ่มาจากเมือง เชียงใหม่ มีความเชื่อว่าพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระสำหรับขอฝน จักช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารสมบูรณ์ นำไปสู่ความเจริญทางเศรษฐกิจของบ้านเมือง (คำให้การชาวกรุงเก่า)

การสร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระธาตุ

ในสมัยอยุธยาได้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องคติพระธาตุแล ธรรมเนียมประเพณี การสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุ 3 ประการ กล่าวคือ (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2535, น. 169-171)

1. คติพระธาตุ ได้เปลี่ยนจากการเป็นสิ่งบริสุทธ์ที่สำคัญทางพระศาสนาตามคติใน สมัยสุโขทัย มาเป็นสิ่งปาฏิหาริย์ซึ่งบ่งบอกบุญญาบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน ช่วยยืนยันดี ทิธรรม ทางการเมือง คือ แสดงว่าพระองค์เป็นผู้ควรเสวยสิริราชสมบัติเพื่อจักเข้ามาทำนุบำรุงพระศาสนา และเป็นกำลังใจว่าพระองค์จักประสบความสำเร็จในกิจกรรมที่กำลังกระทำอยู่นั้น ดังเช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเห็นพระสารีริกธาตุ 4 ครั้ง เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงค์ เมื่ อจักนำขุนนาง เข้าชิงราชสมบัติจากสมเด็จพระเชษฐาธิราช (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, น. 282, 286, 306, 333, 376)

2. การสร้างเจดีย์ที่มีเครื่องประจุพระ ลักษณะการเก็บรักษาพระธาตุในสมัยอยุธยา แตกต่างไปจากสมัยสุโขทัย คือ มีได้ฝังพระธา ตกลงในแผ่นดิน แต่ประดิษฐานไว้ในองค์พระสถูปให้ คนเข้าไปบูชาได้ ทำให้เกิดธรรมเนียมประเพณีถวายเครื่องประจุพระไว้ในพระเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุ เครื่องประจุพระนี้ประกอบด้วยพระพุทธรูป พระพิมพ์ เงินทอง และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ได้แก่ เสื้อผ้า ผ้าเช็ดหน้า ตลอดจนเครื่อ งประดับ เช่น แหวน เป็นต้นิยมกันโดยทั่วไปในชุมชนทุกระดับ เพราะสิ่งของที่จักถวายมีขนาดเล็ก และอาจถวายมากน้อยตามกำลังได้ การที่มีการถวายเงินทอง สิ่งของเครื่องใช้ และเครื่องประดับด้วยนั้น เข้าใจว่าเพราะมีพื้นฐานแนวคิดที่หวังในอนานิสงส์ให้ได้ มีสิ่งเหล่านั้นบริบูรณ์ในชาติต่อไป

3. คติการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของบุคคล โดยเฉพาะในระดับผู้ปกครอง คตินี้เริ่ม ในล้านนา ใน พ .ศ. 1990 พระเจ้าติโลกราชได้จัดการปลงพระศพพระเจ้าสามฝั่งแกน ณ ป่าแดง หลวง แล้วสถาปนาพระสถูปบรรจุอัฐิธาตุไว้ภายใน การปฏิบัตินี้เป็นการทำตามแบบอย่างพระยาม หันตยศ เมืองทรงจัดการถวายพระเพลิงพระศพพระนางจามเทวี ได้โปรดให้ก่อพระเจดีย์บรรจุพระ อัฐิ เรียกว่า สุวรรณคีรีจังโกฏ ณ เมืองหริภุญชัย ทางอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ได้ทรง ปฏิบัติตามแบบอย่างพระเจ้าติโลกราช

การสร้างพระพุทธรูป

คตินิยมเรื่องพระพุทธรูปนั้นมีในลังกา คัมภีร์บาลีของลังกา มีคัมภีร์ที่ปวงส์ และคัมภีร์มหาวงส์ เป็นต้น ได้กล่าวว่า ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้เสด็จด้วยฤทธิ์มายังลังกาทวิป และได้เหยียบรอยพระบาทไว้ที่เขาสุมนนุกูฏ ชาวลังกาให้คุณค่าแก่รอยพระบาทนั้นมาก ด้วยความเชื่อว่าเป็นรอยพระบาทอันแท้จริงของพระพุทธเจ้า ถือกันว่า เป็นหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของพุทธศาสนิกชนชาวลังกาที่จักต้องไปนมัสการพระพุทธรูป อย่างน้อยก็ 1 ครั้งในชีวิต เกิดมีประเพณีการไปนมัสการพระพุทธรูปประจำปีขึ้น (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2535, น. 175)

คติเรื่องพระพุทธรูปได้ปรากฏสืบเนื่องในสมัยอยุธยา ในคำให้การชาวกรุงเก่าได้เล่าว่า พระอินทราชา พระราชบิดาของพระเจ้าอู่ทองได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธรูป ฦ ยอดเขาสุวรรณบรรพตในแดนเมืองลพบุรี พระเจ้าอู่ทองเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ ฦ กรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้ทรงบริจาคทรัพย์เป็นอันมากปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมลงมณฑปพระพุทธรูป ฦ ยอดเขาสุวรรณบรรพตนั้น เมื่อซ่อมแซมเสร็จแล้ว พระองค์ได้เสด็จไปนมัสการ

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีการแต่งคัมภีร์พรรณนาความหมายทางธรรมของลายพระพุทธรูป 108 มงคล ชื่อว่า คัมภีร์พุทธรูปมงคล ตามลักษณะสำคัญของรอยพระพุทธรูปตามคติอินเดีย มีลายมงคล 108 ตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์อรรถกถา (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2535, น. 177)

ในสมัยพระเจ้าทรงธรรมได้พบรอยพระพุทธรูปที่เขาแห่งหนึ่งของเมืองสระบุรี มีความเชื่อว่า พระพุทธรูปนั้นเป็นรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าทรงประทับไว้เมื่อครั้งที่เสด็จมา ณ ที่นั้น ด้วยความเชื่อนี้ จึงให้ความสำคัญ คัญต่อการนมัสการพระพุทธรูปที่เมืองสระบุรี เกิดธรรมเนียมประเพณีการนมัสการพระพุทธรูป ฦ ที่นั่นขึ้น

การฉลองพระ

การฉลองพระ คือ การทำบุญสมโภชมีงานเฉลิมฉลองพระ คือ พระพุทธรูป พระธาตุ พระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธรูป ในโอกาสการสร้าง ปฏิสังขรณ์ หรือการไปบนบูชาสิ่งเหล่านี้ น ในโอกาสพิเศษเฉพาะ รวมทั้งในโอกาสที่ปรารถนาจะทำตามความศรัทธา งานฉลองพระนั้น เน้นการถวายทานแต่พระภิกษุสงฆ์และการมหรสพสนุกสนานเป็นสำคัญ อนึ่ง การมหรสพนั้นก็มีคุณประโยชน์เพราะเป็นการประสานนำประชาชนให้เข้ามาร่วมในงาน ได้รับความสนุกสนานบันเทิงซึ่งนานๆ จักมี โอกาสได้ร่วม ในทางการเมือง ก็เป็นการแสดงบุญญาบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2535, น. 188)

การส่งเสริมการศึกษาธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์

ในสมัยอยุธยา พระเจ้าแผ่นดินทรงถือเอาการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม โดยเฉพาะพระไตรปิฎก เป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญประการหนึ่ง ถ้าพระเจ้าแผ่นดินมีความสนใจในทางธรรมมาก ก็จะมีการส่งเสริมมาก

การจัดหาและสืบต่อคัมภีร์ธรรม

นอกจากการจัดหาเก็บรักษาไว้ในหอพระเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียนแล้ว ยังมีธรรมเนียมการทำบุญด้วยการจารหรือส่งเสริมให้มีการจารคัมภีร์ธรรมเพื่อการ สืบต่อพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาด้วย นอกจากการจารลงใบลาน ในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา ตอนต้น มีการคัดเลือกข้อความจากพระไตรปิฎก เป็นต้น มาจารึกไว้

การมีคัมภีร์ธรรมสมบูรณ์ ย่อมเป็นรากฐานของการตั้งมั่นคงของพระพุทธศาสนา เมื่อราชทูตจากลังกามาติดต่อขอให้ไทยไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกาซึ่งประสบปัญหา มากถึงขนาดไม่มีพระภิกษุสงฆ์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ นอกจากทรงส่งคณะสงฆ์ไปช่วยแล้ว ยังโปรดให้นำคัมภีร์บาลีทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์ต่างๆ ไปเป็นส่วนสำคัญ ส่วนหนึ่งของการช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกาในครั้งนั้น (สุภาพรรณ ณ บางช้าง , 2535, น. 196)

การแต่งหรือส่งเสริมการแต่งหนังสือธรรม

นอกจากการจัดหาเก็บรักษาและจารแล้ว ยังมีธรรมเนียมการทำบุญด้วยการแต่งหรือส่งเสริมการแต่งหนังสือธรรม

ที่เป็นภาษาบาลี เช่น สัทธัมมสังคหะ ญาโณทโยปกรณ์ พุทธบาทมงคล บทสวดพาหุ พานฎีกา มา เลยยเทวัตถะวัตถุ มาเลยยวัตถุที่ปณีฎีกา ปริตตสังเขป ชาดกบางเรื่องใน ปัญญาสชาดก ธนัญชัยบัณฑิตชาดก รวมทั้งจารึก เช่น จารึกธรรมกาย ผลงานเหล่านี้ล้วนแต่งใน สมัยอยุธยา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533)

ที่เป็นภาษาไทย เช่น มหาชาติคำหลวง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดให้ประมุข นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2025 กาพย์มหาชาติ พระเจ้าทรงธรรมโปรดให้ประมุข นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งขึ้น ระหว่าง พ.ศ. 2145 จน 2170 มหาชาติกลอนเทศน์ มีหลายสำนวน แต่กันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นั้นโทปนันทสูตรคำหลวง และ พระมาลัยคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์

นอกจากนี้ยังมีการนำเอาชาดกบาลี เช่น จากปัญญาสชาดก มาแต่งเป็นบทละคร บ้าง นิทานพื้นบ้านบ้าง เช่น บทละครเรื่องนางมโนहरา บทละครเรื่องสังข์ทอง และมีการแต่งกลอน สวด นำเรื่องในคัมภีร์บาลีมาแต่งบ้าง และแต่งเองขึ้นใหม่บ้าง เพื่ออ่านสวดในวันพระ เป็นต้น

การสวดธรรม

การสวดพระปริตรในสมัยอยุธยา นอกจากเป็นการสวดเพื่อสื่อธรรม ศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนาโดยตรงแล้ว ยังได้ปรับมาใช้เพื่อเป็นขวัญกำลังใจและเป็นสิริมงคล กลายเป็นเรื่องพิธีกรรมเน้นความขลังความศักดิ์สิทธิ์

การสวดปริตรอย่างรามัญในพระราชวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชอาธิบายไว้ว่า

“ในพระราชนิเวศน์เวียงวังของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตามแบบแผนบุรพประเพณีสืบมา พระสงฆ์รามัญได้สวดพระปริตรตามแบบอย่างข้างรามัญถวายน้ำพระพุทธมนตร์เป็นน้ำสำหรับสรงพระพักตร์ แลน้ำ สรงพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน และประพรมเป็นทักษิณาวัดรอบขอบในจังหวัดพระนครทุกวัน เป็นการพระราชพิธีมีสำหรับบรมราชตระกูลสืบมาแต่โบราณ บางพวกว่า เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้านั้นทรงนับถือพระมหาเถรกันของ (คั่นช่อง) ว่าเป็นครูอาจารย์มาแต่เมืองหงสาวดีและได้มีความชอบมาก จึงพระราชทานถาดนั้นดริให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช แล้วทรงนับถือพระสงฆ์รามัญมาก แต่นั้นมาจึงได้จะเพาะให้อารามณ์แต่พระสงฆ์รามัญสวดปริตรในพระราชวัง ดังนี้บ้าง ” (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า, 2473, น. 32-35)

เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินไปประทับแรม ณ ตำบลใด อันเป็นทางไกล เช่น เสด็จไปทำสงคราม หรือเสด็จไปจับช้าง พระมอญที่ทำหน้าที่สวดพระปริตรนี้ก็จักต้องตามเสด็จไปทำหน้าที่สวดพระปริตรและทำน้ามนต์ด้วย

การสวดเทศน์มหาชาติ

ใน พ.ศ. 2145 สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้โปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งกาพย์มหาชาติ สำหรับให้พระเทศน์ให้ประชาชนเข้าใจเรื่องง่ายขึ้น วิธีการแต่ง ยกข้อความบาลีขึ้นตั้งอย่างสั้นๆ แล้วพรรณนาขยายความเป็นภาษาไทย มิใช่เป็นการแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยวรรคต่อวรรคอย่างในมหาชาติคำหลวง

ในช่วงดังกล่าว ได้มีคติการฟังเทศน์มหาชาติจ ภายในวันเดียวเพื่อเป็นอันสงฆ์ให้ได้พบพระศรีอาริยมตไตรย กาพย์มหาชาติซึ่งแต่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีขนาดยาว จึงมีการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์ขึ้นหลายสำนวน คติเรื่องการฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายในวันเดียวเพื่อเป็นอันสงฆ์ให้ได้พบพระศรีอาริยมตไตรยนี้ มาจากเรื่องพระมาลัย เรื่องพระมาลัยซึ่งมีคติเรื่องการฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียวนี้ น่าจะได้พัฒนาขึ้นในประเทศพม่า คติดังกล่าวเผยแพร่เข้ามาสู่ไทย ผ่านทางล้านนา ได้มีการแต่งคัมภีร์มาเลย ยเทวัตเถรวัตถุขึ้นในล้านนาเมื่อ

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์หลักในเรื่องพระมาลัยและเรื่องคติการฟังเทศน์ มหาชาติจบภายในวันเดียว

วิธีปฏิบัติในการฟังเทศน์มหาชาติ ตามคติในเรื่องพระมาลัยมีหลักใหญ่ 2 ประการ คือ ฟังมหาชาติทั้ง 1,000 คาถาให้จบภายในวันเดียว และบูชาด้วยสิ่งของต่างๆ มีดอกบัวปทุม บัวเผื่อน อินทนิล มณฑา ประทีป เทียน ธง อย่างละพัน (สุภาพรรณ ฐ บางช้าง, 2535, น. 210)

ทาน

การปฏิบัติในเรื่องทาน คือ การให้ การบริจาค โดยเฉพาะการทำทานแก่พระศาสนา และการช่วยเหลือผู้ยากจน เป็นการปฏิบัติที่เป็นพื้นฐานในชีวิตของคนไทย เป็นแนวคิดและการปฏิบัติที่สร้างสำนึกและบุคลิกลักษณะของคนไทยให้เป็นคนมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเกื้อกูล

ประเพณีการทำทานที่มีลักษณะเฉพาะ นั่นคือ การทำสวดสวดมหาทาน สวดสวดมหาทาน คือ การทำทานครั้งใหญ่ด้วยการให้สิ่งของต่างๆ คือ ข้าว ไม้ โคนม รถ นารี ทาสชาย ทาสหญิง สิ่งละ 700 การทำสวดสวดมหาทานนี้ปรากฏอยู่ในเรื่องพระเวสสันดร ตอนทานกัณฑ์ในสมัยสุโขทัยและอยุธยา มีคติว่า พระเจ้าแผ่นดินคือพระโพธิสัตว์ ผู้จักเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต การปกครองบ้านเมืองที่ทรงกระทำเป็นส่วนหนึ่งของการบำเพ็ญบารมี ดังนั้น กิจแห่งการบำเพ็ญบารมีที่พระโพธิสัตว์ได้กระทำตามประวัติพระพุทธศาสนา ก็ได้รับการนำปฏิบัติเป็นพระราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินด้วย

ในพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงเรื่องการทำสวดสวดมหาทานไว้ 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์) ครั้งที่ 2 ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม))

การบวชตามประเพณี

ในสมัยอยุธยา ใน พ.ศ. 2008 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทรงผนวชเป็นเวลา 8 เดือน ใน พ.ศ. 2009 โปรดให้พระราชโอรส คือ พระบรมราชาซึ่งมีพระชนมายุ 20 พรรษา ผนวชเป็นภิกษุ และพระเยาวราชเจ้าซึ่งมีพระชันษา 13 ชันษา บรพชาเป็นสาม เณร นับแต่นั้นได้เกิดเป็นประเพณีนิยมให้ผู้ชายไทยอายุ 20 ปีออกบวชเป็นพระภิกษุ และเด็กชายอายุ 13 ปี ออกบวชเป็นสามเณร การบวชเนื่องจากสาเหตุความศรัทธาตามคติความเชื่อและคติตามประเพณีนี้มักเป็นการบวชช่วงสั้น อยู่จำพรรษาหนึ่ง เป็นต้น เกิดประเพณีนิยมเริ่มต้นบวชในช่ วงก่อนพรรษาเพื่อจะได้อยู่ในสมณเพศในระหว่างพรรษา (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, น. 221)

การสร้างวัดตามความศรัทธา

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้โปรดให้สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหาร ณ ที่ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 แรกสร้างกรุงเป็นพระอาราม ให้นำนามว่า วัดพระราม วัดนี้เป็นวัดแรกของกรุงศรีอยุธยาที่มีอุโบสถ (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2535, น. 242)

พิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์

พิธีอาสาสุข

พระราชพิธีอาสาสุข เป็นพระราชพิธีแข่งเรือพระที่นั่งเสด็จท่ายทำนายความเจริญของบ้านเมือง กระทำในเดือน 11 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มึ่น้ำมากเหมาะแก่การแข่งเรือ เรือพระที่นั่งที่เป็นเรือแข่งเสด็จท่าย คือ เรือพระที่นั่งศรีสมรรถชัย และเรือพระที่นั่งไกรสรมุขพิมาน (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2535, น. 258)

- พรหมณ์ทำพิธีก่อนหน้า มีการสังเวชบวงสรวงพระนารายณ์ปางเกษียรสมุทรและพระลักษมีมเหศวดี แล้วพระครูพรหมณ์ศรีบรมหงส์ อัญเชิญเทวรูปพระนารายณ์ปางเกษียรสมุทรทรงสถิตบุษบกเรือพระที่นั่งชัยเฉลิมภรณ์ (หรือเรือพระที่นั่งศรีสมรรถชัย) อันสมมุติว่าเป็นเรือพญา และพระครูเทพทางคศาสตร์ราชไทรเทพอัญเชิญพระรูปลักษมี มเหศวดีทรงสถิตบุษบกเรือพระที่นั่งชัยสินธุพิมาน (หรือเรือพระที่นั่งไกรสรมุขพิมาน) อันสมมุติว่าเป็นเรือพระอัครชายาราชมเหสี

ในกฎมณเฑียรบาลระบุว่า ถ้าเรือของฝ่ายหญิงซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ชนะ การทำมาหากินของประชาราษฎร์ก็จะดี บ้านเมืองจะอุดมด้วยข้าวปลาอาหาร ถ้าเรือของฝ่ายชายอันเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจชนะ ก็จะมีสงคราม คือ มีการขยายพระเดชานุภาพกว้างออกไป (กฎมณเฑียรบาล 1.104)

พระราชพิธีไพศาชจรดพระนั่งคัล

พระราชพิธีจรดพระนั่งคัล กระทำในเดือน 6 ในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาจึงเรียกว่า พระราชพิธีไพศาชจรดพระนั่งคัล ไพศาช คือเดือน 6 จรดพระนั่งคัล คือ การลงมือไถ นับเป็นการมงคลแรกนาขวัญ เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดให้ผู้แทนพระองค์ซึ่งถือว่าเท่ากับเป็นพระองค์เอง ทำการจรดพระนั่งคัล ลงมือไถเป็นครั้งแรก เป็นปฐมฤกษ์ของการทำนาในปีหนึ่งๆ อีกทั้งมีการเสด็จทำนายถึงความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารในปีนั้นๆ ด้วย

ในกฎมณเฑียรบาลระบุว่า ภายหลังพระราชพิธีจรดพระนั่งคัลที่มณฑลพิธีแล้ว มีการสมโภช 3 วัน ภายหลังจากพระราชพิธีและการสมโภชแล้ว ราษฎรก็ลงมือไถหว่าน เริ่มฤดูทำนา

ประจักษ์ด้วยความกระตือรือร้นมันใจ เพราะพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงเริ่มต้นการอันเป็นมงคลแห่งฤดู
ทำนาไว้เป็นปฐมฤกษ์แล้ว (กฎมณเฑียรบาล 1.101-102)

พระราชพิธีภัทรบาท

พระราชพิธีภัทรบาท ทำในเดือน 10 เป็นฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าว ราชสำนักและ
ประชาชนมีธรรมเนียมประเพณีนำข้าวอ่อนจากรวงที่เก็บเกี่ยวครั้งแรกมาทำมธุปายาสถวายทาน
แต่พระสงฆ์และเลี้ยงพราหมณ์เพื่อความเป็นมงคลแก่ผลผลิตที่ได้ (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง , 2535,
น. 270)

การปฏิบัติฝ่ายพราหมณ์ (พิธีลอยบาปของพราหมณ์)

พิธีลอยบาปชำระตนให้บริสุทธิ์ บูชาพระไพศพ ตั้งขันสาครเต็มด้วยน้ำปัญญามหานที
เชิญพระเทวรูป 16 ปางสงโรจรงตรง อานพระเวท เผยศิวาลัย เพื่อให้ให้น้ำนั้นศักดิ์สิทธิ์เป็นน้ำชำระ
บาปช่วยบำบัดอุปัทวะจัญไรภัยพยาธิทุกขโทษต่างๆ นาลงไปยังทำน้ำ เมื่อได้ฤกษ์แล้ว พราหมณ์
ห้อยเท้าเหยียบสายน้ำไหล อานอิศวรรอาคม 3 รอบ เสร็จแล้วรินน้ำในสังข์หรือกลดลงในแม่น้ำแล้ว
จุ่มกายสยายมวยผมอาบน้ำดำเกล้าชำระซัดสีร่างกายให้ปราศจากเหงื่อโคล บริสุทธิ์ทั้งทางกาย
และทางใจ แล้วขึ้นฝั่ง ผัดผ้า วางผ้าอาบที่ผลัดออกบนแพหยวก เพื่อยสวะหรือขอนไม้ ไสเลือกให้
ลอยไปตามน้ำ พราจารย์พระเวทลอยบาปบอกบริสุทธิ์ต่อพระคงคาเป็นเสร็จพิธี

การปฏิบัติฝ่ายพุทธ (พิธีกวนข้าวทิพย์ หรือพิธีสารท)

ทางฝ่ายพุทธ จัดทำมธุปายาส พระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินออกห นำวัด
พระธาตุ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และพระสนมกำนัลนาง ทรงอังคาสพระมหาเถรานุเถระ
ด้วยมธุปายาสยาคูชาทนต์โภชนียาหาร

เมื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทางฝ่ายพุทธถ้วน 3 วันแล้ว จึงโปรดให้ประชุม
พราหมณ์มากกว่าร้อย ฦ พระเทวสถานหลวง ดำรัสสั่งชาวพนักงานให้เลี้ยงพราหมณ์ด้ วย
มธุปายาสยาคูต่อไปอีก 3 วัน (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง , 2535, น. 273)

พระราชพิธีไล่เรือ

พระราชพิธีไล่เรือ หรือ พิธีไล่น้ำ กระทำในเดือนอ้าย มีจุดมุ่งหมายให้น้ำซึ่งขึ้นมาก
แต่เดือน 12 ลดลง เพื่อมิให้ข้าวซึ่งรวงแก่ถึงคราวเก็บเกี่ยวเกิดความเสียหาย เช่น เกี้ยวไม่ได้ เพราะ
น้ำมาก เมล็ดข้าวร่วงหล่นลงในน้ำ หรือค้ำเป็นข้าวเมล็ดหัก

พิธีไล่เรือเริ่มด้วยขบวนเสด็จพยุหยาตราขลมารคจากพระนครศรีอยุธยา ล่องตามลำ
แม่น้ำเจ้าพระยาไปทางทิศใต้ เมื่อล่องไปถึงสถานที่ที่กำหนดก็ทำพิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ตั้ง
เครื่องบัตพลีทำพิธีเรียกขวัญสู่ขวัญแม่พระคงคา มีทำนองร้องลำน่าเท่กลมอย่างี่เรียกเหเรือใน
สมัยหลังๆ ขณะนั้นพระเจ้าแผ่นดิน “เสด็จออกยืน” กลางเรือพระที่นั่ง แล้ว “ทรงพิชชี” ก็คือทรงถือ

พัดศักดิ์สิทธิ์โบกเหนือน้ำจากเหนือลงได้เป็นสัญลักษณ์ให้พัดที่ทรงถือและโบกนั้นขอลมให้พัด กระแสน้ำไหลลงเร็วๆ น้ำจะได้ลดตามที่ร้องขอเป็นท่วงทำนองลำนนำเหลื่อมตามจังหวะกระทุ้ง ล้าว (ไม้ไผ่หรือไม้ท่อนยาวใช้กระทุ้งเรือให้จังหวะร้องแห่ล่อม) (กฎมณเฑียรบาล 1.104)

พระราชพิธีเจวียนพระโคกินเลี้ยง

พระราชพิธีนี้มีวิธีปฏิบัติที่สำคัญคือ การเสด็จเจวียนประทักษิณรอบพระโค และกา รเลี้ยงสมโภช พระราชพิธีนี้กระทำในเดือนนี้ภายหลังการเก็บเกี่ยวข้าว คือเมื่อได้รับผลผลิตแล้ว ก็มี การสมโภชพระโคอุสุภราชซึ่งเป็นพระโคที่นำการไถเป็นปฐมฤกษ์ในการพระราชพิธีไพศาวจรดพระ นังคัล เป็นการให้ความสำคัญต่อพระโคและโคทั้งหลายที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการทำนา อย่างไรก็ตาม รูปแบบพิธีซึ่งมีลักษณะออกเป็นการให้ความนับถือพระโคอุสุภราชตามคติพราหมณ์ (กฎมณเฑียรบาล 1.106)

พระราชพิธีทานยเทาะห์

พระราชพิธีทานยเทาะห์ ทำในเดือน 3 เป็นพระราชพิธีชนข้าวเข้าลาน และเผาฟาง และชั่งข้าวป้องกันโทษภัยต่างๆ มีขั้นตอนที่สำคัญ 4 ขั้นตอนคือ การชนข้าวเข้าสู่ลาน การนวดข้าว การเผาข้าว และการเข็นข้าวกลับไปเป็นเสบียงในพระนคร

ในคำให้การขุนหลวงหาวัด มีการทำพิธีเลี้ยงทนายโดยให้คน 2 กลุ่มแต่งตั้งเป็น กลุ่มพระอินทร์และกลุ่มพระพรหม ยื้อแย่งรวงข้าวกัน ฝ่ายใดชนะ จะมีคำทำนายต่างกันไป นำ เสียตายที่ไม่มีหลักฐานแสดงรายละเอียดของคำทำนายตกทอดมาถึงปัจจุบัน

เนื่องจากพิธีทานยเทาะห์ เป็นพิธีที่จัดทำนอกเมือง มีการประชุมพลและคน และมีพิธี ที่เป็นการต่อสู้ ใน พระไอยการอาชญาหลวง จึงได้กำหนดเป็นธรรมเนียมว่า ในการทำพิธีเสกข้าว เผาข้าว คือ พิธีทานยเทาะห์ในหัวเมือง จะต้องให้ “นายยุกรบัตร” ซึ่งไปจากเมืองหลวงทำหน้าที่ ดูแลกิจการต่างๆ ในหัวเมืองต่างพระเนตรพระกรรณ ได้รู้เห็นเรื่องการทำพิธีดังกล่าวด้วย เข้าใจว่า ขนบธรรมเนียมดังกล่าว ได้กำหนดขึ้นเพื่อป้องกันการถือโอกาสช่องสุ่มผู้คนหรือการก่อการร้ายขึ้น (พระไอยการอาชญาหลวง 2.402)

พิธีกรรมเนื่องด้วยเทศกาล

พิธีตรียัมพวาย-ตรีปวาย

ตรียัมพวาย-ตรีปวาย รู้จักทั่วไปว่าพิธีไล่ชิงช้ารับพระอิศวร ราชสำนักในภูมิภาค อุษาคเนย์รับเข้ามาปฏิบัติเป็นพระราชพิธี แล้วปรับให้เกี่ยวข้องกับคติพื้นเมืองเฉลิมฉลอง

ัญญาหารที่ได้ผลผลิตใหม่ สมัยต้นกรุงศรีอยุธยา มีเดือนอ้าย ครั้นต่อมาเปลี่ยนเป็นเดือนยี่จนถึงปัจจุบัน

เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจึงจัดพิธีตรียัมปวาย-ตรีปวายขึ้น ถือเป็นงานเฉลิมฉลองปีใหม่ที่ได้พืชพันธุ์ธัญญาหารมาแล้ว จึงจัดถวายสักการะเป็นเทวบูชา และแสดงความกตัญญูถวายต่อผู้มีพระคุณคือเทพเจ้า ซึ่งทำให้ประชาชนตระหนักได้ถึงความไม่ประมาทในการเพาะปลูก เป็นสองพิธีต่อกัน คือ พิธีตรียัมปวายเป็นพิธีฝ่ายพระอิศวร กับ พิธีตรีปวายเป็นพิธีฝ่ายพระนารายณ์ กระทำติดต่อกันไป แบ่งเป็นสามขั้นตอน คือ

1. เป็นพิธีเปิดประตูศิวาลัยไกรลาส อัญเชิญเทพเจ้าลงสู่มนุษยโลกเพื่อทรงประทานพร จากนั้น เป็นพิธีไล่ชิงช้าของนาถวัน เพื่อหยั่งความมั่นคงของโลกว่าจะมีความแข็งแรงทนทานดีอยู่หรือไม่

พิธีไล่ชิงช้าเป็นการจัดแสดงตำนานเทพเจ้าสร้างโลก โดยเสาทั้งสองข้างแทนภูเขาใหญ่ ผู้ไล่ชิงช้าเป็นตัวแทนพญานาค มาย้อยุดทดสอบกำลังความแข็งแรงของโลก พระยายืนชิงช้าเป็นตัวแทนพระอิศวรมาเยี่ยมชมโลก และทดสอบความแข็งแรงโดยยื่นขาข้างเดียว แต่พิธีนั้นให้พระยานั่งไขว่ห้างแทน

2. เป็นกรรมพิธีของพราหมณ์ กล่าวสรรเสริญเทพเจ้า ถวายข้าวตอกดอกไม้ เครื่องกระยาบวชโภชนาแก่เทพเจ้า สิ่งเหล่านี้เป็นอาหารทิพย์ เมื่อถวายแด่องค์เทพเจ้าแล้ว จะได้นำ มาแจกจ่ายแก่มวลมนุษยเพื่อความสุขสดมิงคแก่ผู้บริโภคน

3. เป็นกรรมพิธีสงน้ำเทพเจ้า เสร็จแล้วอัญเชิญสู่หึ่งส์ ซึ่งเป็นพาหนะที่นำองค์เทพเจ้ากลับคืนสู่วิมาน ตอนนี้เรียกว่า “กล่อมหึ่งส์” หรือ “ช้าหึ่งส์” (ปรานี วงษ์เทศ, 2548, น. 24)

พิธีสัมพัจฉรฉินท์

พิธีสัมพัจฉรฉินท์ เป็นนักขัตฤกษ์วันสิ้นปีเก่าทางจันทรคติ ตรงกับวันแรม 15 ค่ำ เดือน 4 คือ เดือนมีนาคม

คำว่า สัมพัจฉรฉินท์ แปลว่า ตัดปี ขาดปี สิ้นปี คำว่า ตรุช ก็แปลว่า ตัดหรือขาด คือ ตัดปี ขาดปี สิ้นปี เช่นเดียวกัน พิธีสัมพัจฉรฉินท์หรือตรุชเป็นพิธีแสดงความยินดีที่ได้มีชีวิตผ่านพ้นมาด้วยดีในรอบปีที่ผ่านมา เป็นโอกาสแห่งการเตรียมตัวที่จะประสบกับชีวิตในปีต่อไปที่ ปลอดภัยจากอุปสรรคภัยอันตรายต่างๆ ยังสดมิงคให้เกิดขึ้นด้วยการทำบุญ เพื่อให้อานสงส์ของการทำบุญช่วยให้ชีวิตมีความสุขและความสำเร็จที่ดี ขณะเดียวกันก็เป็นโอกาสของการพักผ่อนจากการงานและได้รับความสนุกสนานบันเทิงใจ

พิธีตรุษนี้ เดิมเป็นพิธีของชาวอินเดียได้ ชาวลัง การับคติ แต่ได้เปลี่ยนวิธีการปฏิบัติ ให้เป็นการปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2514, น. 150) เมื่อไทยรับนับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ พระภิกษุสงฆ์ไทยได้มีโอกาสเดินทางไปศึกษาธรรมในลังกา ได้เห็นพิธีตรุษของลังกา จึงรับมาปฏิบัติ วิธีปฏิบัติตามที่แสดงไว้ใน ตำรับนางนพมาศ ล้วนเป็นเรื่องการประกอบกิจทางพระพุทธศาสนา ที่สำคัญคือ

1. การสวดปริตร โดยเฉพาะการสวดอาฏานาถียสูตร ในขณะที่ฟังการสวดผู้ฟังถือ ด้ายมงคลสูตร

การสวดพระปริตรทำขึ้นเพื่อคุ้มครองป้องกันภัย โดยเฉพาะการสวดอาฏานาถียสูตร เป็นการขออำนาจธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาช่วยคุ้มครองผู้ฟังธรรมคือการสวดนั้น

การสวดปริตร โดยเฉพาะบทอาฏานาถียสูตรในโอกาสพิธีสัมพัจฉรฉินท์นี้ ถือกันว่าเป็นการสวดคุ้มครองให้พ้นจากอำนาจผีและอุปสรรคทั้งปวง เพื่อจะได้จบเรื่องในปีเก่าด้วยดี และพร้อมต่อการเริ่มต้นปีใหม่ด้วยความสวัสดิมงคล เพื่อให้ผีและอำนาจอธรรมทั้งหลายหวาดเกรงหนีหายออกไป การจับด้ายมงคลสูตรเป็นเครื่องหมายของการรับความสวัสดิมงคล เป็นการสร้างกำลังใจและความมั่นใจในการดำเนินชีวิตในปีต่อไป สิ่งชั่วร้ายต่างๆ ที่จะเป็นอุปสรรคอันตรายได้ ถูกขจัดไป และมีสวัสดิมงคลมีอำนาจธรรมมาคุ้มครองรักษา

2. การทำบุญ เลี้ยงพระ ถวายไทยธรรม

3. การประพรมน้ำพระพุทธมนต์และโรยทรายรอบพระราชนิเวศน์และรอบพระนคร

4. การมหรสพ

ประชาชนพากันนบพระทำบุญตักบาตร ประกอบบุญกิจกันทั่วพระนคร

ขณะเดียวกันก็มีความสนุกสนานบันเทิงใจ ฝ่ายพราหมณ์ก็ได้ร่วมพิธี ในวันแรกของพิธีก่อนวันสิ้นปี ขณะที่พุทธศาสนิกชนพากันรักษาศีลฟังสวดพระปริตร “พราหมณ์อาจารย์ทั้งหลายก็สมาทาน บัญจางคิกศีล ในสำนักสมเด็จพระสังฆราชา เสร็จแล้วก็แห่พระเทวรูปทั้ง 4 ออกไปประดิษฐานไว้บนเกยอันกระทำไว้หน้าโรงราชพิธีทั้ง 4 ทิศพระนคร (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2535, น. 288)

พิธีสงกรานต์

พิธีสงกรานต์ เป็นนักษัตรฤกษ์ขึ้นปีใหม่ทางสุริยคติ คือวันที่ดวงอาทิตย์ก้าวขึ้นสู่อราศีเมษ มักตรงกับวันที่ 13 เมษายน

ในกฎมณเฑียรบาล ได้ระบุว่า เดือน 5 การพระราชพิธีเผด็จศึกลดแจตรออกสนาม รายละเอียดเรื่องประเพณีสงกรานต์ในสมัยอยุธยา มีกล่าวถึงใน พิธีทวาทศมาศของเก่า

1. พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จไปสรงน้ำพระ (พุทธปฏิมากร) ศรีสรรเพชญ์ (และ เทวรูป) พระพิฆเนศวร
2. โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะเข้ามาสรงน้ำ และรับพระราชทานอาหาร บิณฑบาตและจตุปัจจัยที่ในพระราชวัง 3 วัน
3. ทวงก่อดวงพระเจดีย์ทรายที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ และมีการฉลองพระเจดีย์ทรายด้วย
4. ตั้งโรงทานเลี้ยงพระและราษฎรซึ่งมาแต่จตุรทิศ มีเครื่องโภชนาหารคาวหวานน้ำ กินน้ำอาบและยารักษาโรคทั้ง 3 วัน (พิธีทวาทศมาสของเก่า, 2464, น. 40)

วิธีปฏิบัติส่วนใหญ่เป็นการปฏิบัติบุญกุศลตามแนวทางพระพุทธศาสนา มี การสรงน้ำพระ การก่อดวงพระเจดีย์ทราย การทำบุญเลี้ยงพระ และการทำทานแก่คนทั่วไป วิธีปฏิบัติดังกล่าว น่าจะเป็นวิธีปฏิบัติของประชาชน การปฏิบัติที่แสดงลักษณะเฉพาะของสมัยอยุธยา คือ การสรงน้ำพระพิฆเนศวร เป็นการปฏิบัติตามคติพราหมณ์ (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2535, น. 290)

พิธีชักง้าวเรียกลม

ใน คำให้การชาวกรุงเก่า จัดเป็นพระราชพิธีเดือนอ้าย มีข้อความว่า “พระราชพิธีคัลม (น่าจะหมายความว่าชอลม) คือพิธีชักง้าวเรียกลม” (คำให้การชาวกรุงเก่า, 2515, น. 268) ใน กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พิธีแคลง (หรือพิธีแขลง) ชื่อ แคลง หรือ แกลง เป็นภาษาเขมร แปลว่า ง้าว มีอยู่ในพงศาวดารเมืองละแวก (ปรานี วงษ์เทศ, 2548, น. 8)

ในตำราพระราชพิธีเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา กำหนดว่า พระเจ้าแผ่นดินต้องเสด็จออกทำพิธีชักง้าวศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอลมให้ราชอาณาจักรอุดมสมบูรณ์ เมื่อชักขึ้นแล้วยังไม่เอาลงจนกว่าจะพันฤดูเก็บเกี่ยว ดังมีในบันทึกของชาวยุโรป (ลาลูแบร์) บอกว่า สมัยสมเด็จพระนารายณ์มี “ว่าของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามปรากฏให้เห็นในท้องฟ้าทุกคืนตลอดระยะเวลา 2 เดือนของฤดูหนาว

ชักง้าวเป็นพิธีกรรมขอลมพัดให้น้ำลด และอาจมีวัตถุประสงค์อย่างอื่นรวมด้วย เช่น ความเปล็ดเปล็นสนุกสนาน เป็นที่นิยมแพร่หลายในหมู่ราษฎรจนเลยเถิดไม่ระมัดระวัง จึงมีกฎหมายเทียบบาลห้ามชักง้าวข้ามพระราชวัง

การสื่อสารด้วยพิธีกรรม

การนำเอาพระราชพิธีที่เนื่องด้วยพิธีพราหมณ์ในศาสนาฮินดูปรับปรุงให้เป็นพระราชพิธีของราชสำนักนั้น คงเนื่องจากบรรดาประเพณีพิธีกรรมรวมทั้งเรื่องราวศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องเนื่อง เป็นความหมายของพิธีกรรมเหล่านั้น มีศักยภาพในการสื่อสารให้เกิดการรับรู้และการยอมรับของผู้คนไปได้กว้างขวางกว่าประเพณีพิธีกรรมและเรื่องราวในระบบความเชื่อของศาสนาอื่นนั่นเอง เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นที่นิยมว่าเป็นของสูงในบรรดาผู้คนที่ทั้งภายในบ้านเมืองและรัฐภายนอกที่เป็น

อาณาจักรและรัฐที่อยู่ใกล้เคียงเป็นอย่างดี เช่นเดียวกับเรื่องกำหนดรูปดวงตราประจำตำแหน่งขุนนาง ข้าราชการที่ทำหน้าที่ปกครองและบริหารราชการในพระราชอาณาจักร ล้วนเป็นรูปของเทพเจ้าสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ หรือสัตว์สำคัญๆ ในคัมภีร์ทางศาสนาฮินดูเกือบทั้งสิ้น

การสูญเสียอำนาจรัฐ

การสิ้นบุญ

สังคมอยุธยาเป็นสังคมที่นับถือพุทธศาสนา ยึดถือความคิดเกี่ยวกับบุญบารมี ผลกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด ทำให้กษัตริย์เป็นผู้ที่สั่งสมบุญญาบารมีไว้มากที่สุดซึ่งแสดงออกโดยสถานะของชีวิตที่ดีกว่าผู้อื่นในชาตินี้ (นิธ เที่ยวศรีวงศ์, 2523, น. 52-53) หลักการธรรมราชาหรือกษัตริย์ผู้ประพடுத்தธรรมเป็นมาตรการทางศีลธรรมที่จะควบคุมพระราชอำนาจของกษัตริย์ได้ในด้านหนึ่ง การละเลย “ธรรม” อาจหมายถึงการเสียสิทธิธรรมในราชบัลลังก์ ซึ่งผู้ที่ยังชิงราชสมบัติมักจะทำอย่างเพื่อการล้มล้างกษัตริย์ และเมื่อถึงจุดนี้ บุญบารมีที่ทรงสะสมมาแต่ชาติปางก่อนได้หมดสิ้นลงแล้ว ฐานะความเป็นกษัตริย์ของพระองค์ก็ย่อมสูญหายไปด้วย

กษัตริย์จะมีพระราชอำนาจเหนือประชาชนของพระองค์ได้อย่างมั่นคงและเป็นที่ยอมรับก็โดยทรงปฏิบัติศุภราชธรรม ราชจรรยาวัตร และจักรวรรดิวัตร (รอง ศยามานนท์, ดำเนียร เลขะกุล และวิลาสวงศ์ นพรัตน์, 2515, น. 19-21) การเป็น “เทวราชา” มิได้ทำให้พระองค์อยู่เหนือหลักการเรื่องบุญบารมี กฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด กษัตริย์อยุธยา จึงทรงเป็นเทพเจ้าที่นับถือพุทธศาสนาและเพื่อไปสู่พระนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ชีวิตในปัจจุบันจึงเป็นเพียงทางผ่านจุดหนึ่งไปสู่จุดหมายปลายทาง คือพระนิพพานเท่านั้น ในแต่ละชาติ มนุษย์ควรสั่งสมบารมีให้ยิ่งๆ ขึ้นไป เพื่อเป็นปัจจัยไปสู่พระนิพพานในวันหน้า กษัตริย์ในฐานะผู้บำรุงพุทธศาสนาจึงมีหน้าที่ดูแลให้ประชาชนอยู่ในศีลธรรมและสั่งสมบารมีไปตามวาสนาของตน ในแง่รัฐจึงเป็นเครื่องมือไปสู่พระนิพพาน และกษัตริย์เปรียบเหมือนพระโพธิสัตว์ที่จะนำไปสู่สุคติ (นิธ เที่ยวศรีวงศ์, 2523, น. 53)

คติเทวราชาที่ปรากฏในอาณาจักรอยุธยา น่าจะเป็นการ “ยืม” ความเป็น “เทวราชา” และความอลังการแห่งรูปแบบของสถาบันมาใช้เพื่อกำหนดรูปแบบสถาบันกษัตริย์ให้ดูยิ่งใหญ่เหนือบรรดากษัตริย์อื่นๆ ในแคว้นแคว้นใกล้เคียง เป็นการตอบสนองต่อสภาพการเป็นศูนย์กลางอำนาจและการดำรงไว้ซึ่งอาณาจักรที่กำลังแผ่ขยายออกไปอย่างไพศาล กษัตริย์อยุธยาจึงทรงดำรงฐานะเป็น “เทวราชา” ที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด ทรงแสวงหาพระเกียรติยศด้วยการทำสงครามขยายอาณาเขตเพื่อการมีอำนาจเหนือพระราชวงศ์อื่นๆ พระองค์จึงทรงมีฐานะเป็น

“จักรพรรดิราชา” ที่ยิ่งใหญ่ การละเลยหลักการ “ธรรมราชา” จะนำความเสื่อมโทรมมาสู่อาณาจักร ซึ่งจะกระทบกระเทือนฐานะเทวราชและจักรพรรดิราชาของพระองค์ แสดงว่าบุญบารมีที่ทรงได้สั่งสมมาแต่ชาติปางก่อนได้หมดสิ้นลง ย่อมหมายความว่าฐานะที่สูงส่งของกษัตริย์ย่อมสิ้นสุดลงตามไปด้วย การเกิดกบฏชิงอำนาจด้วยการล้มล้าง กษัตริย์องค์ที่กำลังจะ “สิ้นบุญ” จึงมิใช่ความผิด แต่เป็นการพิสูจน์บุญบารมีที่เหนือกว่า และผู้ชิงอำนาจได้แล้วย่อมปราดาภิเษกขึ้นเป็นจักรพรรดิราชา และทรงเป็น “เทวราชา” ผู้ทรงธรรมพระองค์ใหม่ (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, 2536, น. 55)

การแสดงความเป็นพุทธเทวราชาด้วยขนบธรรมเนียมและพิธีกรรม

การแสดงความเป็นพุทธเทวราชาอาศัยขนบธรรมเนียมต่างๆ ในการแสดงภาวะสมมุติเทวราชาอันสูงส่งด้วยราชาศัพท์ การปฏิบัติต่อองค์ กษัตริย์ด้วยการห้ามมอง ห้ามแตะต้อง แม้พระองค์เองก็ถูกต้องแผ่นดินมิได้จึงต้องทรงฉลองพระบาท การสำเร็จโทษก็มีให้โลหิตตก แม้พระนามก็ขานมิได้ การเสด็จออก กประทับในพระราชอาสน์ตั้งองค์อินทร์ประทับอยู่บนยอดพระสุเมรุ

การได้อำนาจรัฐแสดงด้วยพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่มีองค์ประกอบพิธีกรรมทั้งในฐานะพระอินทร์ ธรรมราชา พระจักรพรรดิ พระนารายณ์ พระราม เจ้าฟ้า และเจ้าแผ่นดิน การสร้างเมือง พระราชวัง พระมหาปราสาท ก็ใช้ทั้งคติพุทธ พราหมณ์ และคติวิญญูญาณนิยม

การรักษาอำนาจรัฐผ่านขนบธรรมเนียมพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงถึงการสร้างและสะสมบุญในพุทธศาสนา (สร้างวัด, สร้างและประดิษฐานพระพุทธรูป, สร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุ, นมัสการพระพุทธรูป, ฉลองพระ, สร้างคัมภีร์, สดับเทศน์มหาชาติ, ออกผนวช, จองเบ็ียง, วิสาขบูชา, อาษาฒมาส) การแสดงพลังอำนาจรัฐด้วยพิธีกรรมที่เสริมสร้างอย่างยิ่งใหญ่ให้กับกษัตริย์ด้วยพิธีกรรมทางพราหมณ์ ทั้งทางพระเกียรติยศ (อินทราชาภิเษก, บุษยาภิเษก, ทูลน้ำล้างพระบาท) พระปรีชาสามารถ (คชกรรม) พระเดชานุภาพ (คเชทรสนาม, ปฐมกรรม) พระบารมี (ถือน้ำพิพัฒน์, เคนชะ) การสร้างความอุดมสมบูรณ์ด้วยการให้กำลังใจจากการเสี่ยงทายด้วยพิธีกรรมทั้งพราหมณ์และผี (อาสยฺช, จรดพระนังคัล, พิรุณศาสตร์, ภัทรบท, ไฉ่เรือ, เขียนพระโค, ทานยเทาะห์, ตริยัมปวาย, สัมพัจฉรฉินท์, สงกรานต์, ชักว่าวเรียกลม)

การสิ้นอำนาจคือการสิ้นบุญบารมีที่สั่งสมมา

บทบาทหน้าที่ของกษัตริย์จากกฎหมาย

ที่พิจารณามาแล้วข้างต้นเป็นการวิเคราะห์กิจกรรมตามกระบวนการของอำนาจ ตั้งแต่การได้อำนาจ การรักษาอำนาจ การสูญเสียอำนาจ จากข้อมูลพระราชพิธี ขนบธรรมเนียม ประเพณีจากกฎหมายเทียบบาลและหลักฐานประกอบอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเป็นการแสดงออกในด้านพิธีกรรมที่ใช้สัญลักษณ์เพื่อบอกความหมายของคติกษัตริย์ในรูปแบบต่างๆ ต่อไปจะเป็นการวิเคราะห์คติกษัตริย์ที่แสดงถึงบทบาทหน้าที่ผ่านกฎหมาย อันเป็นการปฏิบัติหน้าที่ที่เกิดขึ้นจริงของกษัตริย์จากกฎหมายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับกษัตริย์ คือ พระโอยการอาชญาหลวงและพระโอยการกระบดศึก

พระโอยการอาชญาหลวงและพระโอยการกระบดศึกมีเนื้อหาดังนี้

พระโอยการอาชญาหลวง ประกอบด้วย

1. ทวยศต่อพระมหากษัตริย์ ได้แก่

(1) กระทำเหนือพระราชบัญญัติ

(2) ชัดพระบัณชุกรพระโองการ

(3) มิได้กระทำตามตรัสใช้

2. เบียดบังส่วย สัด พัทธยา และพระราชทรัพย์ ได้แก่

(4) เพทุบายเอาแต่เงินทองสิ่งของๆ เขาให้เสียราชการไป

(5) ช่มเหงราษฎรเอามาจำจอง เก็บเอาเงินทองลูกเมียข้าคนท่านมาเป็นอาณา

ประโยชน์แก่ตน

3. ล้วงเกินพระราชอาชญา ได้แก่

(6) ป้องกันผู้มีคดีและผู้ร้ายไว้มิให้ส่งแก่กระลาการ

(7) แลต่อตีดำนายพระร้ามรงค์ นาย มหาดไทย นายดาบ นายนักการ นายคุมผู้ไป

เรียกหา

(8) แปลงพระธรรมนูญ แปลงพระโองการ

(9) แปลงพระราชบัญญัติกำหนดกฎหมาย

(10) แปลงตราสารสำนวนถ้อยคำท่านเสียและเสียถ้อยคำอื่นเข้า

(11) โลกนักร มักใจใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ มักไคร่กระทำตนให้ล้นเหลือบรรดาศักดิ์อัน

ท่านให้แก่ตน

(12) ทะนงองอาจมีอำมิกฉ้วนและมีจำพระราชนิยมพระเจ้าอยู่หัวบัญญัติไว้

(13) กระทำผิดกระทรวงลวงกรรมอันท่านอายัดไว้โดยกระทรวงการ

(14) ท่านสั่งให้กระทำการในสถานแห่งใดใดมิได้กระทำตาม ทำนอก ทำเหนือ ทำเหลือ ทำเกินรับสั่ง

(15) เกียจคร้านละเมินราชการเสีย

(16) อำพราง บังอาจ กรรโชกราษฎรให้ได้ความเดือดร้อน (อาชญาหลวง 2.333)

พระไอยการกระบดศึก ประกอบด้วย

1. ลักษณะการเป็นกบฏ
2. การจัดกระบวนทัพ หน้าทีในกองทัพ การทำการรบ
3. การให้บำเหน็จรางวัลทั้งหลังเสร็จศึกและยามสงบ
4. การยกเว้นภาษีจากการทำสงคราม
5. การให้รางวัลผู้จับช้างม้าปล่อยในยามศึกมาคืน

ในการวิเคราะห์เนื้อหาหน้าที่ของกษัตริย์จากพระไอยการอาชญาหลวงและพระไอยการกระบดศึกจะทำในสองลักษณะคือ ในด้านโครงสร้าง และในด้านกระบวนการ

ในด้านโครงสร้างเป็นการพิจารณาองค์ประกอบของบทบาทหน้าที่กษัตริย์ในกฎหมายว่ามีอะไรบ้าง แต่ละบทบาทหน้าที่มีปริมาณเท่าใด มีความสัมพันธ์กับคติกษัตริย์อะไรบ้าง

ในด้านกระบวนการเป็นการพิจารณาบทบาทหน้าที่ในด้านลำดับความสำคัญที่ปรากฏในเนื้อหาของกฎหมาย และแต่ละบทบาทหน้าที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับอะไรบ้าง

โครงสร้างบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์จากกฎหมาย

อันดับแรก จะเป็นการวิเคราะห์เนื้อหาในด้านโครงสร้าง โดยพิจารณาว่า บทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ที่ปฏิบัติจริงตามกฎหมายมีอะไรบ้าง แต่ละด้านมีปริมาณเท่าใด สัมพันธ์กับคติกษัตริย์ต่างๆ อย่างไรบ้าง ตามขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนการเตรียมข้อมูลเพื่อวิเคราะห์เนื้อหา

พระไอยการอาชญาหลวง มีดังนี้

1. แยกหัวข้อเนื้อหาจากบานแผนก (อาชญาหลวง 2.332) ได้ 3 หัวข้อหลัก คือ (1) อันว่าบุพทศทุระยศต่อกระษัตริย์ทรงพระคุณอันประเสริฐ (2) แลประทุศร้ายเบียดบังลอบลักส่วยสัตภักทยาแลพระราชทรัพย์ (3) เปนผู้กระทำผิดลวงเกินพระราชอาชญาแห่งกระษัตริราชเจ้า

2. แยกหัวข้อย่อยจากประกาศพระราชบัญญัติ 1 (อาชญาหลวง 2.333) ตั้งแต่ข้อความ “อันว่าลักษณะเดิมมีประการต่างๆ” ไปจนถึง “ท่านให้มีโทษจหนัก” ได้หัวข้อย่อยมา 16 หัวข้อ ส่วนมากประโยคหัวข้อจะแยกกันที่ประโยคถัดไปขึ้นต้นด้วย “แล”

3. นำหัวข้อย่อยมาจัดเข้า 3 หัวข้อหลัก ซึ่งน่าแปลกใจที่หัวข้อย่อยมีเนื้อหาเรียงลำดับตามหัวข้อใหญ่ โดยจัดหัวข้อหลักแรกได้ หัวข้อย่อย (1) - (3) หัวข้อหลักที่ 2 ได้ข้อ (4) และ (5) หัวข้อหลักที่ 3 ได้ข้อ (6) - (16) จะได้หัวข้อเนื้อหาทั้งหมดตามที่ได้แสดงไว้ก่อนหน้านี้แล้ว

4. แยกข้อความในแต่ละมาตราตั้งแต่ส่วนที่ 1 โทษ 8 สถานไปจนจบส่วนที่ 1 ที่มาตรา 135 (ส่วนที่ 2 เป็นอาชญาโทษ ทราบได้จากท้ายมาตรา 153 ที่ระบุว่า “ศรียบทรงชำระใหม่ได้บทในอาชญาหลวง 130 มาตรา บทในอาชญาโทษ 20 มาตรา เปน 150 มาตราด้วยกันแต่เท่านี้”)

วิธีแยกข้อความจะแยกเป็นประเด็น ส่วนมากจะขึ้นต้นประเด็นด้วย “แล” และลงท้ายด้วย “ก็ดี” ตัวอย่างเช่น มาตราที่ 1 (อาชญาหลวง 2.335) ความว่า

1 มาตราหนึ่ง ผู้ใดใจโลภนักมักทำใจใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ กระทำให้ล้นพินลิ่งเหลือบันดาศักดิ์อันท่านให้แก่ตน แลมิจำพระราช नियมพระเจ้าอยู่หัว แลถ้อยคำมิควร จะเจรจาเอามาเจรจาเข้าในระวางราชาศัพท์ แลสิ่งของมิควรระดับเอามาทำเปนเครื่องประดับตน ท่านว่าผู้นั้นทงองอาჯ ท่านให้ลงโทษ 8 สถาน จะแยกได้ 4 ประเด็นที่จะต้องถูกลงโทษ 8 สถานตามมาตรานี้ คือ

(1) ผู้ใดใจโลภนักมักทำใจใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ กระทำให้ล้นพินลิ่งเหลือบันดาศักดิ์อันท่านให้แก่ตน

(2) แลมิจำพระราช नियมพระเจ้าอยู่หัว

(3) แลถ้อยคำมิควรจะเจรจาเอามาเจรจาเข้าในระวางราชาศัพท์

(4) แลสิ่งของมิควรระดับเอามาทำเปนเครื่องประดับตน

ถือเป็น 4 ข้อความ

5. นำข้อความที่แยกไว้แล้วมาใส่ไว้ตามหัวข้อย่อย 16 ข้อ วิธีวิเคราะห์หัวข้อความไหนควรจะอยู่ในหัวข้อย่อยใดค่อนข้างจะยาก หลักการที่ใช้คือ มีหลายข้อที่ชัดเจนว่าเนื้อหาคืออะไร เช่น ข้อ (6) แลป้องกันผู้มีคดีแลผู้ร้ายไว้มิให้ส่งแก่ตระลาการ แต่บางข้อก็มีปัญหามาก เช่น ข้อ (1) กระทำเหนือพระราชบัญญัติ เพราะกฎหมายทั้งหมดก็เป็นพระราชบัญญัติ ข้อนี้จึงต้องนับเฉพาะที่เนื้อความระบุว่าเป็นการกระทำเหนือพระราชบัญญัติไว้ตรงๆ กับกรณีทีละเมิดกฎหมายที่กำหนดไว้แล้วชัดเจน อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ข้อ (16) แลอำนาจบังอาჯกันไซกราษฎรให้ได้ความ

เดือดร้อน ในตอนแรกก็จัดได้เฉพาะกรณีกรรโชก เมื่อเห็นข้อความมากเข้าจึงเข้าใจว่าข้อนี้จัดได้ 3 กรณีคือ อำพราง บังอาจ และกรรโชก ก็ต้องอาศัยการสังเกตและความคุ้นเคย

เมื่อจัดข้อความไว้ตามหัวข้อย่อยได้หมดแล้วการเตรียมข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ก็เสร็จเรียบร้อยแล้ว

พระไอยการกระบดศึก มีวิธีการเตรียมข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ดังนี้

1. วิเคราะห์เนื้อหามาตราทั้งหมดเพื่อจัดหัวข้อ จะได้ 5 หัวข้อตามที่แสดงไว้แล้ว การจัดหัวข้อค่อนข้างง่ายเพราะเนื้อหาเดียวกันจะอยู่ติดต่อกัน

2. จัดมาตราเข้าหัวข้อได้เลย เพราะอยู่ต่อเนื่องกัน

3. แยกข้อความในแต่ละมาตราเป็นประเด็นๆ เหมือนกับที่ทำกับพระไอยการอาชญาหลวงที่กล่าวมาแล้ว

การเตรียมข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ของพระไอยการกระบดศึกก็เสร็จเรียบร้อยแล้ว

การวิเคราะห์เนื้อหาของประเด็นตามบทบาทหน้าที่

1. กำหนดบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์จากอุดมการณ์หรือคติต่างๆ ที่สรุปไว้แล้วในบทที่ 4 ร่วมกับการสำรวจเนื้อหาของข้อความที่แยกไว้แล้วว่าจัดเป็นบทบาทอะไรได้บ้าง เมื่อสำรวจดูคร่าวๆ แล้วก็เห็นว่าจัดได้ 7 บทบาทด้วยกันคือ

ปกครอง คือ การบริหารและการจัดการทำงานของขุนนาง

ยุติธรรม คือ งานด้านคดีความทั้งหมด

สงบเรียบร้อย คือ การรักษาความปลอดภัยภายใน เรื่องทะเล ฟ้า ชกต่อย ลักโขมย ปล้นฆ่า ที่ทำให้ราษฎรเดือดร้อน กระทบต่อความมั่นคงภายในสังคม

ศึกษาสงคราม คือ การทำศึก หรือเกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยตรง

อาชีพ คือ การทำมาหากินของราษฎร จะเกี่ยวกับที่ไร่นา สัตว์เลี้ยง และพืชที่ปลูกไว้

กษัตริย์ คือ เรื่องที่เกี่ยวกับกษัตริย์โดยตรง รวมทั้งการกบฏ

พระคลัง คือ กิจกรรมที่เกี่ยวกับรายได้รายจ่ายของรัฐ การเก็บภาษีอากร การจ่าย

บำเหน็จบำนาญจากการทำหน้าที่ปกติและการออกศึก

2. วิเคราะห์ว่าข้อความที่แยกไว้เป็นบทบาทประเภทใด แล้วเขียนอักษรย่อไว้หน้าข้อความ เช่น ป หมายถึง ปกครอง

3. ทำตารางเพื่อนับความถี่ของข้อมูลที่วิเคราะห์เขียนอักษรย่อไว้หน้าข้อความแล้ว แลวนอนด้านบนเป็นบทบาทหน้าที่ แถวตั้งด้านซ้ายเป็นหัวข้อ

4. นับความถี่เขียนลงในตาราง รวมความถี่ที่นับได้ของแต่ละช่อง แล้วย้ายตัวเลขรวมไปยังตารางอันใหม่ ก็จะได้ตารางเหมือนข้างล่างนี้

ตารางที่ 1
บทบาทของกษัตริย์จากกฎหมาย

	ปกครอง	ยุติธรรม	สงบเรียบร้อย	ศึกสงคราม	อาชีพ	กษัตริย์	พระคลัง
(1)	15	3	1	-	-	7	4
(2)	-	1	-	5	-	5	-
(3)	4	-	3	-	-	11	-
(4)	2	-	-	-	-	-	36
(5)	1	-	6	-	-	-	-
(6)	-	10	-	-	-	-	-
(7)	-	6	-	-	-	-	-
(8)	7	-	-	-	-	-	-
(9)	3	-	-	-	-	-	5
(10)	4	10	-	-	-	1	-
(11)	-	-	-	-	-	2	-
(12)	13	6	9	1	-	19	1
(13)	-	10	5	-	-	3	1
(14)	10	7	2	-	-	-	-
(15)	7	2	-	-	-	-	-
(16)	4	17	23	-	2	10	-
1.	2	-	-	8	-	17	-
2.	1	-	-	72	-	-	6
3.	12	2	-	4	-	1	13
4.	1	-	-	-	-	-	16
5.	-	-	-	-	-	-	19
รวม	86	74	49	90	2	76	101

การแปลความหมายตัวเลขที่ได้ในตาราง

1. บทบาทที่มีมากที่สุดคือเรื่องเกี่ยวกับพระคลัง หรือรายได้รายจ่ายของรัฐ 101 แต่ถ้าดูจากหัวข้อด้านซ้ายประกอบด้วยจะพบว่า ส่วนใหญ่จะเป็น รายได้จากอากรขนอนตลาด มากกว่า คือ 56 (4+36+5+11) ส่วนรายจ่ายจากการให้รางวัลและบำเหน็จบำนาญในการศึกสงครามมีอยู่ 44 (6+13+16+19) สะท้อนว่ารัฐอยุธยามีกิจกรรมด้านเศรษฐกิจการค้าคึกคักมาก
2. ศักดิ์สงคราม 90 โดยเฉพาะข้อ 2. ที่เกี่ยวกับการจัดกองทัพ กระบวนทัพ หน้าทีในกองทัพ และการทำการรบ มากที่สุด 72
3. ปกครอง 86 ใกล้เคียงกับศึกสงคราม และเกี่ยวข้องกับข้อ (1) กระทำเหนือพระราชบัญญัติมากที่สุด 15
4. กษัตริย์ 76 เกี่ยวข้องกับข้อ (12) แลทงของอาจมียามิกลัวแลมิจำพระราชนิยามพระเจ้าอยู่หัวบัญญัติไว้ มากที่สุด 19 อาจจะเป็นเพราะว่าข้อ (12) นี้จะเป็นข้อที่รองรับข้อความที่ไม่แน่ใจว่าจะจัดเข้าหัวข้อใดได้ ส่วนใหญ่ก็จะเข้ากับหัวข้อนี้มากที่สุด รองลงมาคือข้อ 1. มีความถี่ 17 ซึ่งเนื้อหากฎหมายทั้งข้อ (12) และข้อ 1. ล้วนเกี่ยวข้องกับการเป็นกบฏ
5. ยุติธรรม 74 ใกล้เคียงกับกษัตริย์มาก เกี่ยวข้องกับข้อ (16) แลอำพรางบังอาจกันไชกราษฎร์ให้ได้ความเดือดร้อนมากที่สุด 17 ซึ่งจะเห็นได้ในขณะการวิเคราะห์เนื้อหาว่าจะมีการยื่นเอาเดือนและปรามการใช้กำลังจัดการปัญหาข้อขัดแย้งในระหว่างหมู่ราษฎรกันเอง แต่ถ้าพิจารณาจากลักษณะสังคมในระบบไพร่แล้ว คนที่จะก่อเรื่องได้มากที่สุดน่าจะเป็นบรรดามูลนายในระดับต่างๆ ที่มักจะแสดงอำนาจของตนเองออกมาจึงมีการบังอาจ และกรรโชกอยู่เป็นจำนวนมาก
6. สงบเรียบร้อย 49 เป็นระดับความถี่ครั้งหนึ่งของความถี่สูงสุด แสดงว่าอยู่ระดับตรงกลางของข้อมูลชุดนี้ที่น่าสนใจคือเกี่ยวข้องกับข้อ (16) สูงสุด 23 เช่นเดียวกับเรื่องยุติธรรม แสดงว่าการเหตุการณ์กลุ่มนี้เกิดขึ้นสูง จึงทำให้การจัดการคดีที่เกี่ยวกับเรื่องนี้สูงตามไปด้วย และเป็นความถี่สูงสุดของกลุ่มความสงบเรียบร้อยทั้งหมด แสดงว่า สังคมอยุธยามีปัญหาเรื่องการใช้อำนาจบาตรใหญ่เข้มแข็งแกกันสูงมาก จนกษัตริย์ต้องเข้ามายุ่งเกี่ยวกับเรื่องประเภทนี้มาก
7. อาชีพ 2 เป็นความถี่ที่น้อยมากจนน่าแปลกใจ รัฐอยุธยาเป็นรัฐที่ไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับอาชีพ การทำมาหากินของราษฎรโดยตรง โดยเฉพาะบทบาทของกษัตริย์ที่เป็นประเด็นของการวิเคราะห์ตามกฎหมายพระไอยการอาชญาหลวงกับพระไอยการกระบวนศึก

กระบวนการบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์จากกฎหมาย

ในด้านกระบวนการเป็นการพิจารณาบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ที่ปรากฏในเนื้อหาของกฎหมายในด้านลำดับความสำคัญ และแต่ละบทบาทหน้าที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับอะไรบ้าง ในการพิจารณาจะรวมเนื้อหาพระไอยการอาชญาหลวงและพระไอยการกระบดศึกมาวิเคราะห์ร่วมกัน เพราะมีความเกี่ยวข้องของเป็นการละเมิด คำสั่งของกษัตริย์และต่อต้านอำนาจการปกครองของกษัตริย์

ในพระไอยการอาชญาหลวงกำหนดตามมูลคดีในพระธรรมนูญว่า ผู้ละเมิดคำสั่งของกษัตริย์อันได้แก่ พระราชโองการ พระราชบัญญัติ และพระราชเสาวนีย์²⁴ ซึ่งได้แก่บุคคล 1. ผู้ทรยศต่อกษัตริย์ 2. ผู้ประทุษร้าย เบียดบัง ลอบลัก ส่วยสัดพัทธยาและพระราชทรัพย์ 3. ผู้กระทำผิดล่วงเกินพระราชอาชญา (อาชญาหลวง 2.332)

ในบานแผนกสาขาคดีพระไอยการอาชญาหลวง (ประกาศพระราชบัญญัติ 1) ได้ขยายความออกไปเป็น 16 ประการว่า

- (1) กระทำเหนือพระราชบัญญัติ
- (2) ขัดพระบัณฑูรพระโองการ
- (3) มิได้กระทำตามตรัสใช้
- (4) เพทุบายเอาแต่เงินทองสิ่งของๆ เขาให้เสียราชการไป
- (5) ช่มเหงราษฎรเอามาจำจ้อง เก็บเอาเงินทองลูกเมียข้าคนท่านมาเป็นอาถรรพณ์ประโยชน์แก่ตน
- (6) ป้องกันผู้มีคดีและผู้ร้ายไว้มิให้ส่งแก่ระลาการ
- (7) แลต่อตีต่านายพระอำมรงค์ นายมหาดไทย นายดาบ นายนักการ นายคุมผู้ไปเรียกหา
- (8) แปลงพระธรรมนูญ แปลงพระโองการ
- (9) แปลงพระราชบัญญัติกำหนดกฎหมาย
- (10) แปลงตราสารสำนวนถ้อยคำท่านเสียและเสียถ้อยคำอื่นเข้า
- (11) โลกนักร มักใจใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ มักใคร่กระทำตนให้ล้นเหลือบรรดาศักดิ์อันท่านให้แก่ตน

²⁴ คำสั่งสมเด็จพระชายาและสมเด็จพระหน่อพุทธางกูร (กฎหมายเทียบบาล 1.82)

(12) ทะนงองอาจมีอำมหิตและมิจำพระราชนิยมพระเจ้าอยู่หัวบัญญัติไว้

(13) กระทำผิดกระทรวงล่งกรมอันท่านอายุได้โดยกระทรวงการ

(14) ท่านสั่งให้กระทำการในสถานแห่งใดใดมิได้กระทำตาม ทำนอก ทำเหนือ ทำเหลือ ทำเกินรับสั่ง

(15) เกียจคร้านละเมินราชการเสีย

(16) อำพราง บังอาจ กรรโชกราษฎรให้ได้ความเดือดร้อน (อาชญาหลวง 2.333)

ทั้ง 16 ข้อ จัดตามหัวข้อตามพระธรรมนูญได้ดังนี้

1. ผู้ทรยศต่อกษัตริย์ ได้แก่ ข้อ (1) - (3)

2. ผู้ประทุษร้าย เบียดบัง ลอบลัก ส่วยสัดพัทธยาและพระราชทรัพย์ ได้แก่ ข้อ (4) -

(5)

3. ผู้กระทำผิดล่วงเกินพระราชอาชญา ได้แก่ ข้อ (6) - (16)

ส่วนพระไอยการกระบวนคดีกำหนดไว้ในบานแผนกว่า (1) ผู้ต้องโทษในงานพระราชสงคราม (2) ผู้ประทุษร้ายต่อพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาในสาขาคดีได้ 5 ประการคือ

1. ลักษณะการเป็นกบฏ

2. การจัดกระบวนทัพ หน้าที่ในกองทัพ การทำการรบ

3. การให้บำเหน็จรางวัลทั้งหลังเสร็จศึกและยามสงบ

4. การยกเว้นภาษีจากการทำสงคราม

5. การให้รางวัลผู้จับช้างม้าปล่อยในยามศึกมาคืน

เมื่อพิจารณาโทษหนัก (มหันตโทษ) 8 ประการของพระไอยการอาชญาหลวงแล้วเห็นว่าเบากว่าโทษสูงสุด (อุกฤษฏ์โทษ) 3 ประการของพระไอยการกระบวนคดี เพราะระบุว่าถึงขั้น (1) ธิราชบาตร²⁵ฆ่าเสียให้สิ้นทั้งโคตร (2) ธิราชบาตรฆ่าเสีย 7 ชั่วโคตร (3) ฆ่าเสีย โคตรนั้นอย่าให้เลี้ยงสืบไป (กระบวนคดี 2.420) ในขณะที่โทษหนักสูงสุดของพระไอยการอาชญาหลวงได้แก่ ให้นับคอริบเรื่อน เท่านั้น ดังนั้นจึงจะพิจารณาเรื่องการเป็นกบฏก่อนดังนี้

²⁵ ธิราชบาตร พบหลายรูปคือ ธิราชบาตร ธิราชบาตร ธิราชบาท แปลว่า คำสั่งหลวง (เปลื้อง ถนนคร, 2544, น. 415) แต่ ผศ. รท. ดร. บรรจบ บรรณรุจิ ให้ความเห็นว่า น่าจะเป็น ธิราชบัตร จากภาษาบาลีว่า ธิราชปตฺต ภาษาสันสกฤตว่า ธิราชปตฺตฺร หมายถึง เอกสารของทางการที่มอบสิทธิหรือตำแหน่ง ให้ ธิราชบาตร จึงน่าจะหมายถึง ธิราชตำแหน่ง ซึ่งรวมทุกสิ่งทุกอย่างที่พระราชทานให้ตามตำแหน่งนั้น

ลักษณะการเป็นกบฏ หรือขบถ ได้แก่

1. ประทูลร้ายจะลดพระองค์ลงจากกัมภูฉัตร²⁶ โดยทั่วไปสัญลักษณ์ของตำแหน่ง กษัตริย์ไทยคือ เศวตฉัตร (ร่มขาว) ในกรณีนี้เป็นร่มทอง²⁷ (กัมภูฉัตร) จึงมีความหมายถึงล้มล้าง กษัตริย์ออกจากตำแหน่งด้วยการทำร้ายตัวองค์กษัตริย์ เศวตฉัตรเป็นสัญลักษณ์ว่ากษัตริย์ทรงให้ เกิดความร่มเย็นเป็นสุขแก่แผ่นดินและอาณาประชาราษฎร์ (ยุพรา แสงทักษิณ, 2539, น. 14) ตาม คติของธรรมราชา

2. ทำร้ายพระองค์ด้วยโหรา²⁸ ยาพิษ และด้วยเครื่องศัสตราวุธ²⁹ สรรพยุทธ์ให้ถึง ลิ้นพระชนม์ ข้อนี้เป็นการขยายความของข้อ 1 ว่าจะสังหารกษัตริย์ด้วยอะไรได้บ้าง การทำร้าย ด้วยโหราแสดงถึงความเชื่อในเรื่องอำนาจทางไสยศาสตร์ ซึ่งอาศัยอำนาจเทพเจ้าหรือผี มาช่วยให้ สำเร็จตามความต้องการ

ทั้งข้อ 1 และข้อ 2 สะท้อนถึงความเป็นสถาบันของตำแหน่งกษัตริย์ว่า ผู้ใดที่สามารถ ใช้กำลังของตนเองกำจัดกษัตริย์ที่ดำรงตำแหน่งอยู่ได้ด้วยวิธีใดก็ตามสามารถเข้าดำรงตำแหน่ง กษัตริย์แทนได้ สะท้อนถึงที่มาของอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์จากจารีตประเพณี และคติ กษัตริย์ธรรมราชา ทั้งความเชื่อในอำนาจเทพเจ้าและผี

3. พระเจ้าอยู่หัวให้ไปรั้งเมืองครองเมือง และมีได้เอาสุวรรณบุปผา³⁰ และพัทธยา³¹ เข้ามาบังคมถวาย และแข็งเมือง (เหมือนกับ มาตรา 9 วรรคดศึก 2.423)

4. เอาใจไปแผ้วแผ้วเข้าศึกศัตรู นัดแนะให้ยกเข้ามาเบียดเบียนพระนครขอบขัณฑสีมา ธานีน้อยใหญ่

5. เอากิจการบ้านเมืองและกำลังเมือง³² แจ่งให้เข้าศึกฟัง (ม. ³³ 1 วรรคดศึก 2.421)

²⁶ ฉัตรทอง ฉัตรเป็นเครื่องหมายแห่งตำแหน่งกษัตริย์

²⁷ ในอินเดียและชวา กษัตริย์ใช้ฉัตรทองชั้นเดียว ในไทยและพม่าใช้ฉัตรขาวหลายชั้น (ยุพรา แสงทักษิณ, 2539, น. 16)

²⁸ คือ โหรศาสตร์ หมายถึง ใช้ไสยศาสตร์

²⁹ อาวุธของมีคม

³⁰ ดอกไม้ทอง เป็นเครื่องหมายของการเป็นประเทศราช หรืออยู่ในอำนาจ

³¹ จำนวนที่หักหรือริบเอาไว้เป็นภาคหลวง หมายถึง ส่วย หรือบรรณาการ

³² กำลังพลของเมือง

³³ มาตรา

ข้อ 3 ถึงข้อ 4 แสดงถึงหัวเมืองที่เป็นเมืองบริวารไม่ยอมอ่อนน้อมต่ออำนาจของเมืองหลวง ไม่ยอมส่งดอกไม้ทองและส่วยซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับอำนาจของเมืองหลวง ต้องการจะตั้งตนเป็นใหญ่ หรือไปเข้าศัตรูช่วยยกกำลังมาชิงเมือง หรือช่วยเหลือให้ชาวสวาทที่สำคัญของเมืองหลวงและกำลังกองทัพแก่ข้าศึก สะท้อนคติกษัตริย์แบบ บัณฑิตพรตราช ในการควบคุมเมืองบริวารให้อยู่ในอำนาจ

นอกจากนี้ยังรวมถึง ขุนนางทำกบฏระ ทุษร้ายต่อรพเมืองท่าน (ม. 5 วรรคตศีก 2.422) ผู้รู้เห็นญาติพี่น้องเป็นกบฏและเห็นชอบเข้าด้วยกัน มิได้ว่ากล่าว เพ็ดทูลแก่พระเจ้าอยู่หัว (ม. 6 วรรคตศีก 2.422) ถ้ารู้เห็นว่ามีใครคิดกบฏให้ร้ายแก่สมุหนายก ให้ เพ็ดทูลแก่พระเจ้าอยู่หัว (ม. 4 วรรคตศีก 2.421) ห้ามไม่ให้ทำเป็นบัตรสนเท่ห์ (ม. 2 วรรคตศีก 2.421) ถ้าเห็นบัตรสนเท่ห์ ก็ไม่ให้หยิบมาอ่าน (ม. 3 วรรคตศีก 2.421)

กรณีของบัตรสนเท่ห์เป็นสิ่งที่สร้างปัญหาให้กับกษัตริย์มาก เนื่องจากในสมัยนั้นไม่มีการให้ชาวสวาทอิสระโดยทั่วไปแก่ราษฎร ชาวสวาทความเป็นไปต่างๆ จะมาจากประการของทางการ และการสื่อสารด้วยการพูดจาต่อๆ กันไป เมื่อมีบัตรสนเท่ห์กล่าวหาว่าใครเป็นกบฏ จึงเป็นข่าวที่กระจายไปอย่างรวดเร็วและทำให้มีความเชื่อถือกันว่าเป็นความจริง การแก้ข่าวตามบัตรสนเท่ห์ทำได้ลำบากมาก หรือทำไม่ได้เลย ดังนั้นจึงถือว่าเป็นกรณีร้ายแรงถึงขั้นห้ามหยิบมาอ่าน ในพงศาวดารก็มีหลายครั้งที่ขุนนางถูกกำจัดไปเป็นจำนวนมากเนื่องจากบัตรสนเท่ห์ สะท้อนถึงการใช้อำนาจด้วยกำลังตามคติกษัตริย์แบบพระรามหรือพระนารายณ์

เจ้าเมืองหัวเมืองที่ไปมาหากัน, เมื่อมีข้าศึกมา ขุนนางผู้ใดมิได้ มาประชุมที่ศาลากลาง (มาตรา 8 วรรคตศีก 2.423) ผู้รู้เห็นคิดอ่านเข้าด้วยข้าศึกต่างประเทศปลอมตัวเข้ามา (มาตรา 10 วรรคตศีก 2.424) ชักพาแนะนำราชศัตรูเข้ามาถึงพระนคร (มาตรา 12 วรรคตศีก 2.425) ให้ข้าศึกต่างประเทศปลอมเข้ามาอาศัยในบ้านเรือน (มาตรา 13 วรรคตศีก 2.425) มีศึกมา พาครอบครัวหนีไปเข้าด้วยข้าศึกหรือไปซุ่มซ่อนอยู่ในป่าดง (มาตรา 14 วรรคตศีก 2.425) ก็ถือว่าเป็นกบฏเหมือนกัน

ในพระไอยการอาชญาหลวง กล่าวถึงกรณีกบฏว่า ราชินิกุล³⁴ ขุนนาง และหัวเมือง มีใจช่วยคนกบฏและคบคนร้าย หรือไปลักลอบเจรจากระซิบคบหากัน หรือได้รู้ได้ เห็นผู้ใดลักลอบเจรจาคบหากัน ไม่บอกแก่มูลนาย หรือสมคบกับเจ้าขุนมูลนาย (ม. 125 อาชญาหลวง 2.398) คบกันเสพสุรายาเมาเที่ยวเล่นในเวลากลางคืน ลอบลักเจรจากัน (ม. 43 อาชญาหลวง 2.360)

³⁴ เจ้าพระวงศ์

เจ้าเมืองเข้ามาเมืองหลวงเองโดยไม่มีคำสั่งให้เข้ามา (ม. 5 อาชญาหลวง 2.337) รู้ว่าผู้ใดคิดร้ายในแผ่นดิน เข้ากับคนร้ายช่วยกันปิด รับสินจ้างคนร้าย เอาคนร้ายมาเพ็ดทูลว่าเป็นคนดีให้ท่านเลี้ยงดู (ม. 94 อาชญาหลวง 2.380)

ราชินิกุลและขุนนางคือผู้ที่อยู่ในแวดวงของผู้ใช้อำนาจการปกครองร่วมกับกษัตริย์ โดยเฉพาะราชินิกุลซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ เมื่อมีตำแหน่งในราชการก็จะมีทั้งยศศักดิ์และฐานะที่จะเข้ามาใช้อำนาจแทนกษัตริย์ได้ทุกเมื่อ โดยเฉพาะในระดับที่ใกล้ชิดกับตัวกษัตริย์เอง เช่น พระอนุชา หรือพระราชกุมารที่เป็นพระมหาอุปราช ซึ่งมีอำนาจรองลงมาจากกษัตริย์เท่านั้น นอกจากนี้หากกำลังของตนเองไม่อาจยึดอำนาจโดยลำพังก็ต้องอาศัยกำลังจากขุนนางอื่นๆ ที่คุมกำลังในระดับสูงมาสนับสนุน เช่น พระราชกุมารที่ยังไม่มีตำแหน่งในราชการ ไม่ได้คุมกองกำลัง ดังนั้นการเจรจาหาติดต่อกันระหว่างราชินิกุลกับขุนนางจึงเป็นสัญญาณอันตรายต่อกษัตริย์เป็นอย่างยิ่ง สะท้อนถึงการใช้อำนาจที่เด็ดขาดในการปกครองตามคติกษัตริย์แบบพระราม

โทษหนักรองลงไปคือ การทรยศต่อกษัตริย์

ตามพระไอยการอาชญาหลวง การทรยศต่อกษัตริย์ ได้แก่ (1) กระทำเหนือพระราชบัญญัติ³⁵ (2) ชัดพระบัณชूर³⁶ พระโองการ (3) มิได้กระทำตามตรัสใช้

1. **กระทำเหนือพระราชบัญญัติ** หมายถึง กระทำเกินกว่าที่มีกฎหมายกำหนดไว้หรือกษัตริย์กำหนดไว้ มีตั้งแต่ ให้ความหมายถึงพระราชกำหนดและกฎหมาย (ม. 21 อาชญาหลวง 2.348) ทะนงศักดิ์สามหาว่าล่วงเกินพระราชบัญญัติ (ม. 10 อาชญาหลวง 2.339) ให้ขุนนางบังคับบัญชาตามพระราชกำหนดกฎหมาย อย่าเห็นแก่สินบนสินจ้าง กระทำผิดจากขนบธรรมเนียม (ม. 15 อาชญาหลวง 2.345)

ราชินิกุล ขุนนาง ที่ดูแลไพร่หลวง ห้ามไม่ให้เอามาใช้สอยในเรือนตน ถ้าจะใช้ให้ทำงานราชการหลวงก่อน แล้วใช้แต่พอสมควรสองสามวัน อย่าให้ได้ตรากตร้ายากแค้น (ม. 25 อาชญาหลวง 2.350) (ม. 127 อาชญาหลวง 2.399) ห้ามบังหมู่ไพร่หลวงไว้มิให้เป็นราชการ (ม.

³⁵ สิ่งที่กษัตริย์ทรงบัญญัติไว้ ได้แก่ พระราชกำหนด บทพระอาัยการ (พระธรรมศาสตร์ 1.28) หมายถึง กฎหมายต่างๆ พระราชกำหนดเป็นกฎหมายที่ยังไม่ได้รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ลักษณะเดียวกัน บทพระอาัยการเป็นกฎหมายที่รวมเข้ามาเป็นหมวดหมู่ลักษณะเดียวกันแล้ว

³⁶ หมายถึงรับสั่ง (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2548, น. 110, เริงอรธ 338) ผู้วิจัยเห็นว่า หมายถึงคำสั่งของพระมหาอุปราช ผู้มีอำนาจรองจากกษัตริย์ เช่น พระบัณชूरดำรัส (คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2549, น. 66)

41 อาชญาหลวง 2.359-360) เปียดบังสารบัญญัติชื่อคนไพร่หลวงไว้ (ม. 22 อาชญาหลวง 2.346) ห้ามเปียดบังผู้คนแห่งงานท่านส่งไปอยู่ประเทศเมืองอื่น (ม. 42 อาชญาหลวง 2.360) ห้ามมิให้เอาข้าและไพร่หลวงไปเป็นข้าคนของตน (ม. 57 อาชญาหลวง 2.366) มิให้ผู้ใดซื้อขายไพร่หลวงอุทิศกลับไปให้เป็นข้าพระ เรือกสวนไร่นาสำหรับเสด็จเสด็จ (ม. 130 อาชญาหลวง 2.400)

การควบคุมกำลังคนเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในสมัยอยุธยาเนื่องจากมีที่ดินกว้างขวางแต่มีพลเมืองเบาบาง จึงต้องการกำลังคนมาบุกเบิกที่ดินทำประโยชน์ให้มากยิ่งขึ้น อีกทั้งกำลังคนหมายถึงกำลังอำนาจทางการเมืองด้วย เนื่องจากสมัยนั้นกำลังที่จะใช้ต่อสู้กันมีแต่อาวุธอย่างง่าย ๆ เช่น ดาบ ธนู หอก ที่ดีขึ้นมาก็คือ ปืน ใครมีกำลังคนมากบวกกับความสามารถในการใช้กำลังคนก็จะสามารถยึดอำนาจได้ ส่วนที่เป็นกำลังของกษัตริย์ก็คือไพร่หลวง ซึ่งมอบหมายให้ขุนนางดูแลอีกทอดหนึ่ง จึงมีข้อบังคับในการดูแลไพร่หลวงอย่างมากมาย แสดงถึงบทบาทหน้าที่กษัตริย์ในด้านการปกครองที่ต้องใช้ความควบคุมอย่างเด็ดขาด นอกจากนี้ยังต้องส่งเสริมพุทธศาสนาจึงต้องปกป้องคนที่อุทิศให้ดูแลรับใช้ศาสนาแล้วเป็นอย่างดี

ห้ามมิให้ราษฎรไถ่สร้างเล็กรั้งที่ไร่นาเรือกสวนตามอำเภอใจเอง ต้องไปบอกแก่เสนานายระวางนายอากรกำนันพันที่ให้ไปดูที่ให้รู้ว่ามากน้อยเท่าใด แล้วออกฎีกาโฉนดไว้ ให้รู้ว่าผู้นั้นอยู่บ้านนั้นไถ่สร้างเล็กรั้งที่ตำบลนั้นขึ้นใหม่ในปีนั้นไว้เป็นสำคัญ (ม. 46 อาชญาหลวง 2.362)

การบุกเบิกที่ดินทำไร่นานั้น รัฐต้องทราบจำนวนเพื่อเก็บภาษีได้อย่างถูกต้องจึงต้องมีกฎหมายบังคับให้ชัดเจน เป็นบทบาทในการสร้างความมั่นคงให้กับรัฐ

ห้ามมิให้ซื้อขายสิ่งของตามถนนตลาดแพงกว่าที่พระราชบัญญัติไว้ (ม. 36 อาชญาหลวง 2.356) ห้ามมิให้ซื้อขายสิ่งของต้องห้ามแก่ผู้มาต่างเมือง (ม. 36 อาชญาหลวง 2.357) (ม. 111 อาชญาหลวง 2.392)

ในสมัยอยุธยา นอกจากทำการเกษตรแล้ว การค้าก็เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักอีกประการหนึ่ง เนื่องด้วยทำเลที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทั้งจากต่างประเทศเข้ามาสู่เมืองท่ากรุงศรีอยุธยาที่อยู่ใกล้ทะเลแล้ว กรุงศรีอยุธยายังเป็นที่รวมของแม่น้ำหลายสายทำให้สามารถใช้เป็นเส้นทางติดต่อค้าขายไปยังดินแดนภายในที่ห่างไกลจากชายทะเลได้หลายทิศทาง การค้าขายจึงเป็นสิ่งที่สร้างความมั่งคั่งได้เป็นจำนวนมาก กษัตริย์ต้องใช้อำนาจผูกขาดการค้าเพื่อสร้างรายได้เข้ารัฐอย่างเต็มที่ เป็นบทบาทการสร้างความมั่งคั่งของกษัตริย์เช่นเดียวกัน

ห้ามละเมิดตราภูมิ³⁷ คும்ห้ามและพระราชกำหนดกฎหมายที่ให้ไว้แก่บุคคล (ม. 79
อาชญาหลวง 2.374)

2. ขัดพระบัญชาของพระเจ้าอยู่หัว หมายถึง ขัดคำสั่งของกษัตริย์ ได้แก่ ทะนงองอาจป้
ย่ำปกั้ว เจริญหายาบช้าต่อพระเจ้าอยู่หัว ประมาทหมิ่นพระราชบัญญัติและพระบัญชาของ
โองการ (ม. 7 อาชญาหลวง 2.338) อย่าขัดพระราชโองการ (ม. 8 อาชญาหลวง 2.338-339)

ใช้ขุนนางไปการสงครามและทำการใดใดก็ดี มิได้ไป (ม. 5 อาชญาหลวง 2.337) ใช้
ขุนนางให้เอาคนไปสงคราม มิได้เอาคนไป , เอาเงินค่าจ้างแทน, เอาไปใช้งานอื่น (ม. 4 อาชญา
หลวง 2.336) ผู้รั้งเมืองครองเมืองและกรมการ มีตรามาถึงด้วยการสงคราม ไม่รับตรา หรือรับแล้ว
มิได้บังคับบัญชา (ม. 24 อาชญาหลวง 2.349-350)

ใช้ราชินิกุลขุนนางไปรักษาพยาบาลชนอน³⁸ คอยด่านทางแห่งใดใด มิได้ไป ละ
ราชการ และทำนอกพระราชโองการ (ม. 5 อาชญาหลวง 2.337) (ม. 20 อาชญาหลวง 2.347) ถ้า
พบข้าศึกศัตรูและช้างม้ามาก ให้เร่งขับครัวราษฎรเข้าในเมืองและปิดประตูเมืองอยู่คอย
พระเจ้าอยู่หัวกว่าจะมา (ม. 95 อาชญาหลวง 2.380-381)

พระเจ้าอยู่หัวตรัสถาม เอาความเท็จบังคมทูลพระเจ้าอยู่หัว (ม. 61 อาชญาหลวง
2.368)

พระเจ้าอยู่หัวตรัสสั่งคดีถ้อยความใดแล้ว กลับหรือเอาคดีนั้นมาเพ็ดทูลเห็นอคำ
พระเจ้าอยู่หัวอีกเล่า (ม. 61 อาชญาหลวง 2.368)

การขัดพระโองการของกษัตริย์ที่มีฐานะเปรียบดังเทพเจ้าบนโลกมนุษย์เป็นสิ่งที่
ร้ายแรง ซึ่งส่วนใหญ่ในข้อนี้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการสงคราม แสดงว่ากษัตริย์อยุธยาถือว่าการขัด
คำสั่งในการสงครามเป็นเรื่องที่ร้ายแรงที่สุด สะท้อนคติกษัตริย์แบบพระรวม

3. มิได้กระทำตามตรัสใช้ หมายถึง ไม่ได้ทำตามที่กษัตริย์ใช้ให้ทำ ได้แก่

พระเจ้าอยู่หัวมิได้ตรัสใช้ และตนไปมาด้วยกิจการเอง หรือ ฐานะคดีอันพระเจ้าอยู่หัว
มิควรจะใช้ และตนว่าพระเจ้าอยู่หัวใช้ (ม. 3 อาชญาหลวง 2.335-336)

เจ้าพนักงานมิได้ทำตามพระเจ้าอยู่หัวสั่งให้สำเร็จ ทำน้อยกว่าที่ตรัสใช้ (ม. 6
อาชญาหลวง 2.337-338)

³⁷ หนังสือคู่มือสำหรับคุ้มช่วยอากรและการเกณฑ์ต่างๆ

³⁸ ด่านที่เก็บอากร

พระเจ้าอยู่หัวฯ ให้ให้ทำสิ่งใด ให้สืบสาวไถ่ถามให้ถ่องแท้เสียก่อนจึงเอามาเพ็ดทูลพระเจ้าอยู่หัวด้วยความจริง (ม. 18 อาชญาหลวง 2.346) มิได้ฟังคิดให้ถ่องแท้ และเอามาเพ็ดทูลแต่พระเจ้าอยู่หัว หรือไปวานให้ผู้อื่นช่วยเพ็ดทูล (ม. 11 อาชญาหลวง 2.341)

พระเจ้าอยู่หัวฯ ะเกณท์ให้เอาราชการ กลับลงเอ ำพัสตุเงินทองให้เสียราชการ, ราชการมากเหลือกำลังตน มิได้กราบทูลให้ทราบ ทำให้เสียราชการ (ม. 19 อาชญาหลวง 2.347)

พระเจ้าอยู่หัวฯ ให้ให้ไปตามผู้ร้ายและระงับผู้ร้าย กลับไปรับสินจ้างของผู้ร้ายแล้วปล่อยผู้ร้ายไปเสีย (ม. 48 อาชญาหลวง 2.362)

พระเจ้าอยู่หัวฯ ท่านใช้ให้เป็นราชทูตถือพระราชสารไปแห่งใดๆ อย่าทำนอกทำเหนือทำเหลือทำเกินจากรับสั่งท่าน (ม. 87 อาชญาหลวง 2.377)

พระเจ้าอยู่หัวฯ ตรีส ใช้ผู้ใดที่ทรงเห็นว่าจะใช้ได้ กลับเห็นว่ามีเป็นหน้าที่ของตน มิได้ไปโดยตรีสสั่ง (ม. 106 อาชญาหลวง 2.389)

โทษหนักรองจากการทรยศต่อกษัตริย์ต่อไปคือ การสงคราม ในพระไอยการกระบวนศึก มีรายละเอียดดังนี้

การทำสงคราม

การเตรียมทัพ ขุนนางถูกใช้ไปราชการ เมื่อเข้าศึกตีเมือง ต้องมาช่วย (ม. 15 กระบวนศึก 2.430-431)

การจัดหน้าที่ในกระบวนทัพ เมื่อจัดกระบวนทัพไปสงครามนั้น ให้ยกกระบัตร์ทัพ³⁹ และปีกซ้ายปีกขวาที่อาชญา⁴⁰ ต้อนพลทั้งปวง ให้นายกองยกกระบัตร์เกียกกาย⁴¹ กองหน้าหลังปีกซ้ายปีกขวา แต่งขุนหมื่นต้อนพลจงทุกกอง และให้แต่งลูกหลานอัน ใจไวใจได้นั้นต้อนพลทั้งปวง หลังยกกระบัตร์เป็นขนำ⁴² และให้แต่งองครักษ์อันบรรดาได้ประจำทัพไว้ด้วยยกกระบัตร์ในปีกซ้ายปีกขวานั้น และขุนหมื่นบรรดา ำถืออาชญาสิทธิ์ต้อนพลทั้งปวงโดยพนักงาน (ม. 14/1 กระบวนศึก 2.426-427)

การควบคุมการรบ ผู้ใดมิฟังบังคับ ย่อท้อในที่รบ ฝืนเพื่อนจากกระบวนทัพ ให้กุมเอาตัวไปส่งแก่นายกองยกกระบัตร์เกียกกาย ให้ลงโทษโดยโทษานุโทษนั้น และให้เกียกกายบรรดา

³⁹ เจ้าน้ำที่ในการจัดหาเครื่องใช้ของทหาร (เปลื้อง ณ นคร, 2544, น. 393)

⁴⁰ อำนาจ

⁴¹ หัวหน้ากองเสียบียงของกองทัพ

⁴² แถว

ถืออาชญาต่อนพลกตหมายเอาโทษนั้นไปบอกแก่นายกองและยกกระบัตรเกี่ยวกายให้พิจารณา โดยโทษ (ม. 14/1 กระบดศึก 2.427-430) ให้ยกกระบัตรจดความดีความชอบในการศึก (ม. 16 กระบดศึก 2.431-432)

ความดีความชอบพิเศษ ขุนนางรบหลงเข้าไปในข้าศึก รอดกลับมาได้ , ขุนนางอาสาออกรบนอกเมือง มีชัยชนะ (ม. 17 กระบดศึก 2.432-433) ใครไปรบได้นางพญาพระราชบุตรพระราชนัดตามาให้ถวายพระเจ้าอยู่หัว (ม. 19 กระบดศึก 2.434)

โทษหนัก ขุนนางทั้งกษัตริย์เมื่อมีข้าศึกมา (ม. 17 กระบดศึก 2.433) ขุนนางไพร่ถูกใช้ไปรบ แล้วไม่ไป หรือหนีกลับมากลางทาง (ม. 18 กระบดศึก 2.434) ขุนนางเบียดบังเสบียงของกองทัพ, ไพร่ในกองทัพขาดจำนวนด้วยหนีหายล้มตาย, นายหมวดนายกองเบียดบังเสบียงอาหาร, ผู้คุมสิ่งของที่กษัตริย์ใช้ให้ไปส่ง เบียดบังสับเปลี่ยนสิ่งของนั้น , ขุนนางเคยมีความชอบกลับไม่เอาใจใส่สู้รบราชศัตรู (ม. 21 กระบดศึก 2.435) ใช้ให้ไปตั้งค่ายคูรบข้าศึก ไม่ทำ ทิ้งเสีย, ให้ติดตามข้าศึกแตกหนี ไม่ได้ข้าศึกกลับมา (ม. 22 กระบดศึก 2.435-436) ช้อการณรงค์สงคราม สืบสวนให้แน่ จึงบอก (ม. 23 กระบดศึก 2.436) นายทัพนายกองใช้ไปเอากิจราชการ กลับหลีกหนีไป (ม. 24 กระบดศึก 2.436) ใช้ให้ไปรบ หลีกหนีเสีย (ม. 25 กระบดศึก 2.436)

การให้นำเน็จรางวัลและพิจารณาโทษหลังเสร็จศึก บำเน็จรางวัลผู้รั้งเมืองผู้ครองเมือง ลดโทษผู้มีบำเน็จ (ม. 26 กระบดศึก 2.437-438) ขุนนางศักดิ์นา 400 ขึ้นไปต้องโทษให้ทวนแทนใหม่ตามกำลังเบี้ย (ม. 27 กระบดศึก 2.438) การพิจารณาพิพากษาผู้มีบำเน็จ บำนาญพัทธยา (ม. 28 กระบดศึก 2.438-439) พระเจ้าอยู่หัวยกกองทัพไปได้ปลอดภัย บำเน็จครุ (ม. 29 กระบดศึก 2.439) ผู้รั้งเมืองครองเมืองรักษาด่านจากข้าศึกได้ บำเน็จลหุ (ม. 29 กระบดศึก 2.439) อาสารบชนข้างชนะ บำเน็จครุ (ม. 30 กระบดศึก 2.439-440) พรรคพวกพี่น้องอาสาสู้ศึกเสียชีวิต บำเน็จครุ (ม. 31 กระบดศึก 2.440) อาสารบ ปลอดภัยตายทัพ, เอาความลับมาแจ้งกราบทูล บำเน็จมัชฌิม (ม. 32 กระบดศึก 2.440) นายทัพนายกองรบจับได้นายทัพนายกองผู้ใหญ่ได้ยุทธโศปกรณ์ บำเน็จอุกฤษฏ์ (ม. 33 กระบดศึก 2.440) บ้านเมืองสงบสุข บำเน็จลหุ (ม. 34 กระบดศึก 2.440) ชักชวนราษฎรเข้ามาทำกินในที่ว่างเปล่าได้ช่วยอากรเข้าพระคลัง บำนาญลหุ (ม. 35 กระบดศึก 2.441) เอาช่วยอากรขนอนตลาดคืนจากผู้เบียดบังได้ บำนาญลหุ (ม. 36 กระบดศึก 2.441) พิจารณาได้ว่าเจ้าพนักงานเบียดบังช่วยอากรสิ่งของหลวง บำนาญลหุ (ม. 37 กระบดศึก 2.441) เรียกเก็บช่วยอากรได้ครบจำนวน พัทยาามุฑ (ม. 38 กระบดศึก 2.442) รักษาทรัพย์สินไว้ได้ครบถ้วน พัทยาามุฑ (ม. 39 กระบดศึก 2.441)

การยกเว้นภาษีจากการทำสงคราม ญาติพี่น้องผู้อาสารบแล้วตายให้รางวัล ยกหนี้หลวง ถ้าวอดคืนมา ยกหนี้หลวง (ม. 39/1 วรรคตศีก 2.442-443) เสียหายจากการศึก ยกเงินส่วยอากรให้ (ม. 40 วรรคตศีก 2.443) มีภัยสงคราม ยกภาษีอากรให้ (ม. 41 วรรคตศีก 2.444)

การให้รางวัลผู้จับขังม้าปล่อยในยามศึกมาคืน รวมทั้งวัวควายของทัพ ((ม. 42-49 วรรคตศีก 2.444-447)

ในเรื่องการทำสงคราม จะเห็นได้ว่ามีระเบียบข้อบังคับอย่างละเอียดและชัดเจน แสดงถึงการให้ความสำคัญกับการสงครามเป็นอย่างมาก สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ในช่วงต้นของกรุงศรีอยุธยาที่มีการทำสงครามขยายดินแดนออกไปอย่างกว้างขวางจนแผ่อำนาจไปได้ทั่วคาบสมุทรแหลมทองในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ยกเว้นด้านตะวันออกเท่านั้นที่ยังมีอาณาจักรล้านช้างเป็นอิสระอยู่ แสดงถึงบทบาททฤษฎีแบบพระรามได้อย่างชัดเจน

อันดับต่อไปเป็นโทษระดับรองลงไปในพระไอยการอาชญาหลวง ดังนี้

4. เพทุบายเอาแต่เงินทองสิ่งของ ๆ เขาให้เสียราชการไป

บังอาจลอบลักพระราชทรัพย์ในพระคลังหลวงนอกพระคลังหลวง (ม. 2 อาชญาหลวง 2.335) พนักงานประบัต⁴³ จายน้อยหนุนบัญญัติว่าจ่ายมาก, มีทรัพย์ในคลังมากตั้งบัญญัติแต่น้อย, เปลี่ยนรางวัล, เปลี่ยนของในคลัง (ม. 38 อาชญาหลวง 2.358) สิ่งของแต่งมาถวายมิส่งให้เจ้าพนักงาน บังอาจชิงเอา, ตีต่อกันทำให้แตกหัก (ม. 63 อาชญาหลวง 2.369) คนร้ายคบกันไปจุดเผาเสีย, ลักเอาไป (ม. 68 อาชญาหลวง 2.371) ข้อบังอิวินญาณกทรัพย์⁴⁴และสวินญาณกทรัพย์⁴⁵ของพระเจ้าอยู่หัว (ม. 69 อาชญาหลวง 2.371) ชาวพนักงานเครื่องทรงทำตกหาย ผู้ร้ายลักไป (ม. 73 อาชญาหลวง 2.372-373) เอาพระราชทรัพย์ไปจำหน่าย, ทำให้แตกหักทำลาย (ม. 117 อาชญาหลวง 2.396)

บังอาจเอาของหลวงที่พระเจ้าอยู่หัวมอบให้เข้าไทรักษาพยาบาลไปแต่อำเภอกใจ มิได้เพ็ดทูลพระเจ้าอยู่หัวให้ทราบ (ม. 27 อาชญาหลวง 2.351)

บังอาจเบียดบังทรัพย์ข้าคนส่วยสาอากรบรรดาจะเข้าพระคลังหลวง และเอาไปซื้อขายมิให้รู้บัญชีฎีกา (ม. 27 อาชญาหลวง 2.351) และแบ่งเอา (ม. 35 อาชญาหลวง 2.356) ส่งเข้าพระคลังน้อย (ม. 35 อาชญาหลวง 2.356) บังไว้หลายฉบับ, บังคนไว้ว่านอกจำนวน, หนุนจ่ายต่ำ

⁴³ ข้อโกง

⁴⁴ ทรัพย์ที่ไม่มีวิินญาณ เช่น สิ่งของ

⁴⁵ ทรัพย์ที่มีวิินญาณ เช่น สัตว์เลี้ยง

เบี้ย, ตัดจำนวนเรียกเบี้ยพิกัตลดผลไม้, ลดโฉนด, ลดบัญชี, ลดพรรณพฤษ, ตั้งพิกัตเอง, เปลี่ยน
ตัดเปลี่ยนทะนนาน, บังพระราชทรัพย์เบี้ย, เอาเงินเอง, เอาเงินราษฎรซื้อข้าวว่าเป็นหลวง, เอาเงิน
หลวงซื้อข้าวขายเอง (ม. 38 อาชญาหลวง 2.358) ถือเป็นบัญชีจดหมายจำนวนนามากว่าน้อย บังนา
นั้นไว้, บังที่ส่วยตัด (ม. 46 อาชญาหลวง 2.361) คิดซื้อขายเอาเงินราษฎรไพร่พลเมืองท่านเป็น
อาณาประโยชน์แก่ตน (ม. 30 อาชญาหลวง 2.353) ลักพาเอาพระราชทรัพย์หนีไปประเทศเมือง
อื่น (ม. 115 อาชญาหลวง 2.395) ห้ามตัดทานขัดขวางป้องกันสรรพทรัพย์สิ่งของบรรดาจะเข้า
พระคลังหลวง (ม. 120 อาชญาหลวง 2.396)

เรียกเอาส่วยสาอากรนอกทำเนียบพิกัตอัตราเกินสูงขึ้นกว่าบัญชีท่านตั้งไว้ (ม. 30
อาชญาหลวง 2.353) เก็บทรัพย์กับผู้ขายในตลาด (ม. 113 อาชญาหลวง 2.393) ปลอมเก็บ
จังกอบ⁴⁶ (ม. 113/1 อาชญาหลวง 2.394) เก็บจังกอบเกินหนึ่งในสิบ, ลักลอบเอาสิ่งของอันจะเป็น
จังกอบชุ่มซ่อนหนีไป, หนีขนอนและต่อตียนายขนอน (ม. 114 อาชญาหลวง 2.395) กำนันตลาด
เก็บเอาเบี้ยแก่ลูกตลาดล้นเหลือพิกัตอัตรา (ม. 112 อาชญาหลวง 2.392-393)

มีพระราชโองการใช้ให้กระทำราชการแล้วเพทุบายเอาแต่เงินทองทรัพย์ข้าวของเหี้ย
เรือนลูกเมียข้าคนเข้ามาเป็นประโยชน์แห่งตน (ม. 23 อาชญาหลวง 2.351) ท่านใช้ให้ไปดูไม้
กฤษณานฤมาต⁴⁷ งามข้างจันทน์และไม้หอม กลับลักเอาไป หรือขายเสียกลางป่า , ลักขายฝางและ
สิ่งของมาถึงหน้าซัง ลงเรือสำเภา (ม. 113 อาชญาหลวง 2.404)

รับฝากทรัพย์ของผู้ต้องอาชญาถึงสิ้นชีวิตที่ต้องส่งเข้าคลังหลวง (ม. 98 อาชญา
หลวง 2.383)

ทรัพย์สิ่งของใดใดขุดได้ไม่มีเจ้าของ ให้เอามาถวายแก่พระเจ้าอยู่หัว , มีผู้บังทรัพย์
สิ่งของเอาไว้ (ม. 105 อาชญาหลวง 2.388)

ข้อนี้แสดงถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของอยุธยาว่าเกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีช่วย
อากรเป็นจำนวนมาก และมีรายได้เป็นกอบเป็นกำจนมีการลักลอบนำพระราชทรัพย์ไปใช้เป็น
ประโยชน์ส่วนตัวของขุนนางอย่างมากมาย เมื่อเศรษฐกิจเจริญรุ่งเรืองก็มีการวัดไพร่เป็นเงาตามตัว
กษัตริย์จึงต้องมีบทบาทในการปกป้องความมั่งคั่งของรัฐตามคติกษัตริย์แบบ นับถือผี ที่เน้นเรื่อง
ความอุดมสมบูรณ์หรือความมั่งคั่งของบ้านเมือง

⁴⁶ ภาษีผ่านด่าน

⁴⁷ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็น นอระมาด แปลว่า นอแรด เพราะ ระมาด มาจากภาษาเขมร
รมาส (วัวเมื่อย) แปลว่า แรด

5. ช่มเหลงราชภรเอามาจำจอง เก็บเอาเงินทองลูกเมียข้าคนท่านมาเป็นอาณาประโยชน์แก่ตน

รูกราชบาตรช่มเหลงโพรฟ้าเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของ (ม. 3 อาชญาหลวง 2.336) ยื้อชักผลัดไล่, รูกราชบาตรให้ราชภรละภุมิลำเนาเหี้ยเรือนแตกฉานชานเซ็นไป, เกะกุ่มโพรฟ้าข้าคนท่านมาช่มเหลงโบยตีจำ, เก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของของท่านมาเป็นอาณาประโยชน์, เห็นเขาหมดหน้าพึงใจไปเกาะกุ่มเอามาเป็นเมียตนโดยผลกาเอง, ชัดเคื่องท่านว่ามีเป็นพวกฟ้องตน และท่านหาผิดมิได้เกาะกุ่มเอามาจำจองไว้ (ม. 14 อาชญาหลวง 2.344) คุมบ่าวโพรไปจุดคร่าเอาข้าคนบ่าวโพรลูกเมียท่านมาตีโบยจำจองโดยผลกา (ม. 21 อาชญาหลวง 2.348) ไปยื้อชักผลัดเอาท่านด้วยแรงตน ซึ่งเอาสิ่งสินท่านมาเป็นสิ่งสินตน (ม. 32 อาชญาหลวง 2.354) ยื้อชักผลัดไล่ท่านเอาไปมัดผูกตบถองตีดำจำชื้อคา ไซ้ตรวนไล่ปลอก ธิราชบา ตรเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของสิ่งใดโดยของท่านมาเป็นอาณาประโยชน์แห่งตน (ม. 34 อาชญาหลวง 2.355)

ข้อนี้แสดงถึงบทบาทการควบคุมความสงบเรียบร้อยภายในด้วยการบังคับใช้กำลังตามคติภษัตรีย์แบบพระราม

6. ป้องกันผู้มีคตและผู้ร้ายไว้มิให้ส่งแก่ระลาการ

ผู้ใดสามหาไปยื้อชักเอาผู้อยู่ในระลาการจำนำออกไป (ม. 11 อาชญาหลวง 2.341)

นายพระธำมรงค์นายมหาดไทยนายคตไปเรียกหาบมิส่งคนให้พิจารณาโดยกระทรวงคต (ม. 23 อาชญาหลวง 2.349) มีโนนดฎีกาไปให้มูลนายอาณาพยาบาลส่งผู้ต้องอรรคคตมูลนายไม่รับโนนด, รับแล้วมิได้ส่ง, ป้องกันซึ่งเอาผู้มีอรรคคตไว้ (ม. 39 อาชญาหลวง 2.359) (ม. 126 อาชญาหลวง 2.399) ให้ขุนจำไปเอาตัวผู้ละเมิดผู้ต้องคตมาให้เจ้ากระทรวงพิจารณา (ม. 108 อาชญาหลวง 2.390) ผู้รั้งเมืองผู้ครองเมืองและกรมการ มีตรา ให้ส่งผู้มีอรรคคต กลับบอกป้องกันชัดผู้คนทรัพย์สินมิได้ส่งตามท้องตรา⁴⁸ (ม. 24 อาชญาหลวง 2.349-350)

7. แลต่อตีต่านายพระธำมรงค์ นายมหาดไทย นายดาบ นายนักการ นายคุมผู้ไปเรียกหา

ต่อตีต่านายพระธำมรงค์นายดาบนายมหาดไทยอันท่านใช้ให้ไปเรียกหาผู้ต้องคตออกมายังผู้พิจารณา (ม. 11 อาชญาหลวง 2.341) รู้เห็นเป็นใจเข้าช่วยตีนายดาบนายมหาดไทยยื้อเอาคนจากจำนำระลาการ จากมหาดไทย, ไซ้อายัด⁴⁹ ตนเอามาเป็นการตน, ไซ้บ่าวโพรตนเอา

⁴⁸ หนังสือที่ประทับตราของเจ้ากระทรวง

⁴⁹ มอบหมายให้รักษาหรือกักไว้ก่อน

มาเพื่อทูลป้องกันไว้ (ม. 56 อาชญาหลวง 2.365) ให้เรียกหาคนมาส่งตามท้องตรา กลับข่มเหงซึ่ง
เอาคนในท้องตราไว้จำตีโบย (ม. 24 อาชญาหลวง 2.350)

ข้อ 6 กับข้อ 7 เป็นเรื่องการอำนวยความสะดวกเป็นบทบาทกษัตริย์แบบพระอินทร์
และเกี่ยวข้องกับกำบังคับใช้กฎหมายอย่างเด็ดขาดด้วย

8. แปลงพระธรรมนูญ แปลงพระโองการ

แปลงตราพระราชสีห์ ตราพระคชสีห์ ตราบัวแก้ว (ม. 24 อาชญาหลวง 2.350) และ
แปลงตราจัตุสดมภ์ทั้งสี่ (ม. 55 อาชญาหลวง 2.365) คvikแกะรูปตราปลอมให้ตามพระธรรมนูญ
ไปให้กรมการด้วยกิจการใดๆ (ม. 59 อาชญาหลวง 2.367)

9. แปลงพระราชบัญญัติกำหนดกฎหมาย

ศักดิ์ใหญ่แปลงว่าน้อย ศักดิ์น้อยแปลงว่าใหญ่ ให้ฎีกาขาดเหลือ (ม. 80 อาชญา
หลวง 2.375)

แปลงพระราชโองการพระราชกำหนดบทพระอัยการ (ม. 65 อาชญาหลวง 2.370)

10. แปลงตราสารสำนวนถ้อยคำทำนเสียและเสียดถ้อยคำอื่นเข้า

สอดข้อเนื้อความใส่เข้าในท้องตรา (ม. 55 อาชญาหลวง 2.365)

ทำตราสารบัญญัติกรรมกรรมกันได⁵⁰ ลบคารมก่อนแปลเป็นใหม่, เสียดคารมอื่นเข้า, ลบ
สำนวนพิจารณาในกระลาการเสีย, แทรกข้อความอื่นเข้าใส่, ลบระวางคำพิพากษาใบสั่งเสีย,
เขียนอื่นสอดใส่ (ม. 65 อาชญาหลวง 2.369-370) แปลงสารกรรมกรรมกู้เงิน ลบสารบัญญัติชื่อคน
และเสียดบัญญัติเข้าหีบ (ม. 90 อาชญาหลวง 2.378) (ม. 104/1 อาชญาหลวง 2.388)

ข้อ 8 ถึง 10 เป็นเรื่องการปลอมแปลงเอกสารและตราที่เป็นสัญลักษณ์ของตำแหน่ง
ที่มีอำนาจสั่งการต่างๆ ได้ จึงเป็นเรื่องของการควบคุมการบริหารงานและการปฏิบัติงานของ
ขุนนาง เนื่องจากระบบราชการอยุธยาใช้หนังสือและตราประจำตำแหน่งเป็นเครื่องมือในการ
ถ่ายทอดคำสั่งและเรื่องราวทางการต่างๆ เพราะระบบราชการมีขนาดใหญ่และกว้างขวางซับซ้อน
มาก เป็นบทบาทของกษัตริย์ในด้านการปกครอง

11. โลกนักร มักใจใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ มักใคร่กระทำตนให้ล้นเหลือ บรรดาศักดิ์อันท่านให้แก่ตน

ผู้ใดใจโลกนักร มักทำใจใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ กระทำให้ล้นพ้นล้าเหลือบรรดาศักดิ์
อันท่านให้แก่ตน และสิ่งของมิควรประดับเอามาทำเป็นเครื่องประดับตน (ม. 1 อาชญาหลวง
2.335)

⁵⁰ หลักฐานที่ยึดถือ (เปลื้อง ณ นคร, 2544, น. 46)

ข้อนี้เป็นการแสดงอำนาจของตนเองมาแข่งกับกษัตริย์ ซึ่งกระทบกระเทือนถึงฐานะ
เทพเจ้าผู้มีอำนาจสูงสุดในอาณาจักร

12. ทะนงองอาจมีอำนาจมากและมีเจ้าพระราชนิยมนพระเจ้าอยู่หัวบัญญัติไว้ เกี่ยวเนื่องด้วยองค์กษัตริย์

มีเจ้าพระราชนิยมนพระเจ้าอยู่หัว (ม. 1 อาชญาหลวง 2.335)

ถ้อยคำมีควรเจรจาเอามาเจรจาเข้าในระวางราชาศัพท์ (ม. 1 อาชญาหลวง 2.335)

มีพระบัณฑิตพรพระเสาวนีย์และรับสั่งพระราชบุตรบุตรีพระราชนัดดาใช้ขุนหมื่นให้ไป
กิจราชการคดีถ้อยความประการใด มิได้เอามา เพ็ดทูลแต่พระเจ้าอยู่หัว (ม. 26 อาชญาหลวง
2.351)

ติเตียนนินทว่ากล่าวพระเจ้าอยู่หัวต่างต่าง (ม. 72 อาชญาหลวง 2.372)

ขุนนางเอาคดีอันมิควรมิชอบและหยาบเข้ามาว่ากล่าวทู่เถียงกัน ณ หน้าพระที่นั่ง
(ม. 74 อาชญาหลวง 2.373)

มีผู้มาฟ้องหาข้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วยคดีประการใดใด ให้เอาคดีนี้ข้อความนั้น
ขึ้นบังคับทูลพระกรุณาให้ทราบก่อน ถ้าทรงพระกรุณาสั่งให้พิจารณา จึงพิจารณาได้ ห้ามผู้ใดเอา
ไปพิจารณาไต่ถามตีเบียดจำจงโดยพลการเอง (ม. 28 อาชญาหลวง 2.351-352)

เอาแม่มาทำงานท่าน⁵¹ ขึ้นเรือน มิได้เพ็ดทูลพระเจ้าอยู่หัว (ม 85 อาชญาหลวง 2.377)

มุขมนตรีราชินิกุลขุนมูลนายผู้ใหญ่ทุกกระทรวงทบวงการผู้ใดมีบาเหน็จบำนาญใน
ราชการต้องคดี พระเจ้าอยู่หัวสั่งให้ถาม ท่านมิ ให้ผันแปรกล่าวถ้อยคำว่าตนมีบาเหน็จบำนาญ
(ม. 124 อาชญาหลวง 2.398)

พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกในพระโรง ในพระราชฐาน เสด็จ จออกแล้วก็ดี ไปมิได้เสด็จ
ออกก็ดี แล ะเบิกทำวพญามนตรีมุขทั้งหลายเข้ามาชุมนุมแล้วก็ดี อย่าให้ผู้ใดฯ เจรจาด้วยกันเป็ น
นี่นั้นในพระราชฐานนั้น ถ้ามีถ้อยความสิ่งใดแล ะควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาพระเจ้าอยู่หัว
ในทันทีนั้น ก็ให้เจรจาด้วยกันแล ะกราบบังคมทูลพระกรุณา ส่วนถ้อยความการนอกนั้น มิให้เจรจา
เลย (ม. 132 อาชญาหลวง 2.403) ห้ามมีปากเสียง อย่าให้มีสนั่น (ม. 110 อาชญาหลวง 2.391)

พระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับแห่งใดก็ดี ให้ขุนมูลนายสั่งไพร่ฟ้าข้าไทซึ่งพยาบาลนั้นให้
ชุกชุมจงลึก มีทุกข์หนักแล้วให้กลบเสีย (ม. 110 อาชญาหลวง 2.391-392)

⁵¹ หญิงม่ายซึ่งมีหน้าที่งานในพระราชวัง

เกี่ยวเนื่องด้วยขุนนาง

ขุนมูลนายอาณานิคมบาลบั้งคักบิจราชการผิดด้วยอย่างธรรมเนียมกฎหมายท่าน แจกไว้ (ม 89 อาชญาหลวง 2.378)

มีพระราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งผู้ใด ๆ เป็นขุนหมื่นในทำเนียบแต่นา 500 นา 600 ขึ้นไปหมายตั้งให้เป็นที่ ถ้าพ้น 3 เดือนขึ้นไปเขารู้ทั่วแล้ว ห้ามผู้ใดเรียกชื่อเก่า (ม. 131 อาชญาหลวง 2.403)

มุขมนตรีราชินิกุลขุนมูลนายหัวพันผู้ใดใดมีกิจธุระกังวลการงานใดใดจะไปมาหาสู่ กันในกลางวันและกลางคืน ก็ให้บอกแก่ขุนมุข นายอาณานิคมบาลผู้ใหญ่ไว้ให้รู้ (ม. 44 อาชญา หลวง 2.360-361)

ผู้ใดละเมิดเข้าล้างสถานอาราม หน้าจวน หน้าที ถนน และศาลาในเมืองนอกเมืองมิ เคารพนับถือ ผู้ใดเห็น ให้จับเอาผู้ล้างผู้ไปทำลายนั้นมาบอกกล่าว (ม. 110 อาชญาหลวง 2.392)

ผู้ใดกระทำลามกในหน้าทับหน้าจวนผู้ใดและมีจับกุมมาว่าใช้ ท่านให้ลงโทษแก่ เจ้าจวนเจ้าทับนั้น (ม. 110 อาชญาหลวง 2.392)

มีราชการประการใดใด ท่านให้กระทำด้วยกัน แล ะกิจคดี้อยความประการใดใด พระเจ้าอยู่หัวให้ช่วยกันพิพากษาก็ดี แล ะประชุมพร้อมกันพิพากษาถูกต้องเห็นชอบด้วยราชการ อยู่แล้ว อยู่มาภายหลังมีผู้กล่าวว่ามิชอบ (ม. 119 อาชญาหลวง 2.396)

เจ้ากระทรวงทบวงการพนักงานทำพระที่นั่งปราสาทราชมณเฑียรข้างหน้าข้างใน ท้องพระโรงเรือนหลวงทิมดาบซ้ายขวา เกยศาลาเฉลียงโรงแสงโรงเครื่องศาลาลูกขุน โรงข้างต้นโรง ม้าต้น แลกำแพงชั้น ในกำแพงชั้นนอกป้อมค่ายคูประตูหอรบเชิงเทิน แล ะราชการบ้านเมืองสิ่ง ประการใด ให้รับรองครองเอาราชการงานอันท่านอายัดไว้แก่ตนเท่าใด ให้ตักเตือนว่ากล่าวทำ อย่า ให้ขาดเหลือแต่สักอันเลย อย่าให้ประหลัดหักพังลงเป็นอันตรายแก่ผู้คนบ่าวไพร่ (ม. 134 อาชญา หลวง 2.404)

เกี่ยวเนื่องกับคดีความ

ผู้ถือสำนวนจะกราบทูลแถลงถวายสำนวนนั้น ให้ขุนมูลนายฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลยเฝ้า ฟังผู้ถือสำนวนแถลงถวายจงสิ้นสุดดำเนินสำนวนนั้น อย่าให้ชิงกันทูลแถลงสำนวน ถ้าผู้แถลงคดีบ่ มิชอบดั่งบัตรสำนวน ผู้มีคดีจะอุ ทธรณ์นั้น ให้เขียนเป็น นหนังสือถวายจึงทูลแก่พระเจ้าอยู่หัว (ม. 92 อาชญาหลวง 2.379)

ถ้าความเขาทั้งสองยอมกันเองแล้ว ส่วนพินัย หลวงท่านให้เป็นทานแก่อาณาประชา ราษฎรทั้งปวง (ม. 104 อาชญาหลวง 2.387)

ผู้อยู่หัวเมืองเข้ามาร้องฟ้องในกรุงเทพฯ ไม่รับสั่งให้มีตราออกไปเอาตัวเข้ามาพิจารณา
ขุนมูลนายส่งมันเข้ามาเอง (ม. 123 อาชญาหลวง 2.397)

ถ้าโจทก์จำเลยทั้งสองยินยอมมิได้ว่ากล่าวแก่กัน ก็ให้กระทำตามเขาเถิด ท่านมิให้ผู้
พิจารณาเสียมสอคนดีให้เขาผิดกันเลย (ม. 104 อาชญาหลวง 2.387)

ผู้ใดทูลคดีแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ว่ามีผู้ละเมิดพระราชอาชญา หรือความตนเองก็ดี ความ
นายดาบนายมหาดไทยอันไปอยู่ประจำการก็ดี ความบ่าวไพร่ตนก็ดี ท่านให้ตราเป็น หนังสือโดย
ดำเนินคดีนั้นมาถวายท่าน จึงให้เรียกหาผู้ละเมิดพระราชอาชญาอันมาพิจารณาโดยขนาด (ม.
109 อาชญาหลวง 2.390-391)

เกี่ยวเนื่องกับราษฎร

มิให้ทำอุกอาจแก่ไพร่ฟ้าอันอาศัยอยู่ในเสมาอาณาเขต (ม. 32 อาชญาหลวง 2.354)

ขุนนางเกณฑ์เอาบ่าวไพร่ไปทำการแห่งใดๆ แล บ่าวไพร่เป็นโรค แล ะจ้างวานแทน
ตัวอย่าให้เอาเงินแก่ผู้เป็นโรคและจ้างวานทำการแทนตัว (ม. 84 อาชญาหลวง 2.376)

ห้ามผู้ใดไปปิ่นประหวอดข้ามพนักปูพรมปูเจียม⁵²ในโรงศาล และเกย⁵³ศาลา⁵⁴ และ
พลับพลา (ม. 129 อาชญาหลวง 2.400)

ในข้อนี้ส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับการรักษาภาพพจน์อำนาจของกษัตริย์มิให้ผู้ใดมา
ละเมิดฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ได้ ร่องลงมาเป็นเรื่องการปกครองขุนนาง และเรื่องการยุติธรรม ส่วนเรื่อง
ของราษฎรมีน้อยมากเน้นเรื่องการดูแลรักษากำลังพล

13. กระทำผิดกระทรงล่วงกรมอันท่านอายัดไว้โดยกระทรงการ

ราษฎรเมืองเอกโทตรีจัตวาทั้งปวงเมื่อมีกิจสุขทุกข์ถ้อยความใด ให้ร้องฟ้องแก่เจ้า
เมืองและผู้รั้งกรมการในเมืองนั้น ห้ามคบหาผู้ รังกรมการแขวงเมืองอื่นให้คุมพวกฟ้องมาจับกุมเอา
ผู้คนไปพิจารณาต่างเมือง (ม. 53 อาชญาหลวง 2.364)

ใช้การอันท่านอายัดแก่ตนๆ เอาเป็น นการตน เขาใช้พวกฟ้องพี่น้องสมักสมาอาศัยใน
อาณาพยาบาลตนๆ เอาความท่านมาเป็น นความตน (ม. 11 อาชญาหลวง 2.341) และมีทำตาม
พระราชนิยามกรมอันท่านอายัดไว้โดยกระทรงการนั้น (ม. 23 อาชญาหลวง 2.349) ใช้กระทรง
การตนๆ เอาความผิดกระทรงล่วงกรมมาว่ากล่าว (ม. 33 ละเมิด อาชญาหลวง 2.355)

⁵² เครื่องลาดลักษณะเหมือนพรม ทำด้วยขนสัตว์ชนิดหนึ่งจำพวกกวาง

⁵³ ที่ทำไว้สำหรับกษัตริย์เสด็จก้าวขึ้นลงในเวลาทรงช้างและทรงพระราชยาน

⁵⁴ ชานเรือน

คดีข้อใหญ่เป็นมหันตโทษและมันผู้ว่านั้นยินยอมมิได้ว่ากล่าวแก่กัน ท่านให้เจ้ากรม ปลัดกรมเอาคดีนั้นขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาก่อน (ม. 45 อาชญาหลวง 2.361) ถ้าหัวเมือง ให้เอาคดีนั้นขึ้นว่าแก่เจ้าเมือง (ม. 45 อาชญาหลวง 2.361)

ถ้าคดีความผิดกระทรวงล่วงกรมจะบังคับบัญชามิได้ ก็ให้ส่งไปยังเจ้า กระทรวงให้เร่งพิจารณาจงแล้ว (ม. 104 อาชญาหลวง 2.387)

คดีถ้อยความประการใด มิได้มีผู้มาร้องฟ้องร้องเรียนตามกระทรวง และมีได้พิศทูลแก่พระเจ้าอยู่หัว ทำแต่ตามอำเภอใจหมายอ้างรับ บังคับให้ไปเกาะเอามาเอง (ม. 118 อาชญาหลวง 2.396)

ท่านใช้ให้นายดาบ นายมหาดไทย ไปเกาะกุมเอาผู้ใด และมีผู้จำโนทย⁵⁵ ว่าผู้นั้นมีคดีเกี่ยวข้องอยู่ที่ใด และใจทักว่านายนักการผู้ไปด้วยนายดาบ นาย มหาดไทย ว่ามีคดีเกี่ยวข้องติดพันอยู่ด้วยประการใดๆ ก็ให้ทอดโฉนดฎีกาไว้แก่นาย ดาบ นายมหาดไทย ๆ ประกันตัวคนไว้ว่าจะส่งยังแพ่งแห่งใดๆ ท่านให้อายัดไว้อย่าให้ยื้อชักตีดาชุดคร่าเอาเลย (ม. 11 อาชญาหลวง 2.341)

ข้อนี้เป็นเรื่องการบังคับใช้กฎหมายในเรื่องคดีความ จึงเป็นบทบาทด้านการยุติธรรมตามบทบาทคติภษัตริย์แบบพระอินทร์

14. ท่านสั่งให้กระทำการในสถานแห่งใดใดมิได้กระทำตาม ท่านออก ทำเหนือ ทำเหลือ ทำเกินรับสั่ง

ทำประการใดใดเหนือท้องตรา (ม. 24 อาชญาหลวง 2.350)

มิไปกระทำการตามพระสุรัสวดีกะเกณฑ์ (ม. 5 อาชญาหลวง 2.337)

ขุนนางมิรู้ถึงแก่ราชการทำให้ขาดเหลือจากราชการ (ม. 19 อาชญาหลวง 2.347) และละเมิดพระราชอาชญา (ม. 22 อาชญาหลวง 2.348) ท่านใช้ให้ไปสืบเอากิจจานุกิจและมีไปเอาราชการตามท่าน (ม. 23 อาชญาหลวง 2.349)

ผู้ใดพระเจ้าอยู่หัวมดุดมดัดตั้งแต่งตั้งให้เป็นขุนมูลนาย พระ เจ้าอยู่หัวตรัสสั่งประการใด ก็ให้กระทำตาม (ม. 30 อาชญาหลวง 2.352-353)

ด่าตีเถียงกันในที่ห้าม มิควรจะด่าจะตีจะเถียงกัน (ม. 9 อาชญาหลวง 2.339)

คดีมิควรจะเจรจาว่ากล่าว มาเจรจาว่ากล่าว (ม. 9 อาชญาหลวง 2.339)

พิจารณาบังคับบัญชามิให้สิ้นสำนวน, แกล้งสำนวนรอนถ้อยคำเขาปมมีแจ้งจริง, กล่าวถ้อยคำลำเอียงเถียงแทนลูกความอวยให้ข้างหนึ่ง, เห็นแก่สินจ้าง สิ้นบน กล่าวกลเพทุบาย

⁵⁵ ทักท้วง

ภายนอกทำบริสุทธิ์ภายในทำชุ่มชื้นเข้าด้วยข้างหนึ่ง, เรียกเอาแก่ลูกความล้ำเหลือ, พิจารณามิเป็นยุติธรรม, เอาลูกความให้การงานตน, ทำชู้ด้วยลูกความ (ม. 33 อาชญาหลวง 2.354)

ชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายทางบกทางเรือก็ดี ให้ชาวพระทวารด่านคอยเจ้าพนักงานตรวจตราดูดีร้าย ให้เก็บเครื่องศัตราวุธไว้ อย่าให้เที่ยวเตร่ลอบลักซื้อขายกฤษณาฝางดีบุก ถ้าลูกค้าต้องการสิ่งใด ให้บอกแก่ล่ามพนักงาน, ถ้าต่างประเทศลูกค้าจะยาตราไปทางบก หรือ เมื่อสำเนาจะยาตราก็ดี ให้เจ้าพนักงานตรวจตรา ดูสิ่งของต้องห้ามผู้คนที่ลอบลักซุ่มซ่อน พาไป (ม. 37 อาชญาหลวง 2.357-358)

พระเจ้าอยู่หัวตั้งแต่งให้ผู้ใดไปรั้งเมืองครองเมืองและไปอาณานิคมในกรมแห่งใด ไตนั้น ถ้าขุนหมื่นในกรมหาตัวมิได้ ให้จัดตั้งขึ้นให้ครบตามตำแหน่ง ถ้าจัดตั้งมิได้ ให้บอกเข้าไปยังเมืองหลวง ท่านจ ะให้จัดตั้งออกมา, ขุนหมื่นและไพร่ในอายุของตนยังคงในราชการอยู่ หากมีสมัครใจหลีกเลี่ยงหนีราชการ ให้ทรัพย์สินสิ่งใดแก่ผู้พยาบาลฯ เปลี่ยนผลัดยกถอดให้ขาดเสียราชการของท่าน (ม. 40 อาชญาหลวง 2.359)

ประเทศเมืองใดแต่งอุบายถวายเป็นของเข้ามาและพระผู้เป็นเจ้ารู้ด้วยประการใด พระผู้เป็นเจ้าท่านอธิบายให้สนเท่ห์ และตนไม่รู้ถึง ทำให้กิจการท่านเสีย และท่านอกทำเหนือให้ผิด คำท่านผู้เป็นจ้าว (ม. 82 อาชญาหลวง 2.375)

ราษฎรข้ามแผ่นดินยกลูกสาวยกหลานสาวให้เป็นเมียต่างชาติต่างศาสนา แล ะให้เข้าวัดถืออย่างมีจักษุออกพระศาสนา (ม. 13 อาชญาหลวง 2.343)

ขุนมูลนายเจ้าเสมียนนักการผู้ใดได้ถือพระราชโองการตราสารไปเอาตัวผู้คนละทิ้งความประการใดใดก็ดี ให้ไปเผด็จ⁵⁶ แก่เจ้าเมืองกรมการ ห้ามไม่ให้เที่ยวยื้อแย่งชิงเหล่าข้าวเปิดไก่อเกิดวิวาทตีต่่าฆ่าฟันกัน แล้วตนจึงบอกเจ้าเมืองกรมการว่าตนถือพระโองการและตราสารไป (ม. 107 อาชญาหลวง 2.389)

ข้อนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องการปกครองดูแลขุนนาง เรื่องของราษฎรมีเรื่องเดียวแต่น่าสนใจคือ การยกลูกสาวให้แต่งงานกับคนนอกศาสนา แสดงบทบาทการปกป้องพุทธศาสนาแบบพระอินทร์

⁵⁶ บอกให้รู้

15. เกียรติยศอันละเมินราชการเสีย

เสนาบดีมุขมนตรีท่านผู้กะเกณฑ์ให้กระทำกำแพงและประตูค่ายคูหอรบเชิงเทินเกย
ชาลาการบ้านเมืองสิ่งประการใดอันเป็นพนักงานของตนๆ ละเลยขัดทอราชการเสีย (ม. 5
อาชญาหลวง 2.337)

เสนาบดีมุขมนตรีผู้มุลนายอาณาพยาบาลทุกกระทรวงการกะเกณฑ์ไพร่หลวงสม
กำลังไปทำราชการพระเจ้าอยู่หัวให้ได้จงสะดวก อย่าทำโลเลแก่ราชการ มิได้ตักเตี ोनไพร่หลวง
ไพร่สม ให้กระทำการ และละให้เนิ่นช้าป่วยการไพร่หลวงไพร่สม, ปล่อยไพร่หลวงไพร่สมไปให้เสีย
ราชการพระเจ้าอยู่หัว, เรียกเอาเงินแก่ไพร่ให้ล้าเหลือผิดขนบธรรมเนียมมิให้ไพร่ได้ความยากแค้น
(ม. 31 อาชญาหลวง 2.353)

เสนาบดีมุขมนตรีผู้ชุกขุนท่านบังคับให้กระทำการประการใด มิได้ไปอยู่ทำการตามท่าน
กะเกณฑ์นั้น แต่งแต่เสมียนทนายนักการบ่าวไพร่ตนไปอยู่ทำการ และตนมิได้เอาใจใส่ดูรู้เห็น แม้น
ว่าการนั้นชนะ ก็มีควรวีให้รางวัลแก่นายมันเลย (ม. 66 อาชญาหลวง 2.370)

ถ้าผู้ใดดูหมิ่นแก่ราชการอันท่านอายัดแก่ตนมิได้ชวนชววยเอาราชการที่จะรับรอง
เอาทุกขั้ราษฎรโดยขนาดอันมาถึงที่จะพิจารณาบังคับบัญชา ถ้อยความรู้พลไพร่ฟ้าอันท่านอายัด
ไว้ให้ตนเป็นพยาบาล แล ะต้องถ้อยความทุกขั้ยาก แล ะไม่รับรองเอาทุกขั้ นั้น แล ะพอลแต่
พระเจ้าอยู่หัว ก็ บ่มีพอลอันจะพอบังคับว่ากล่าวได้ ก็บ่ มีว่ากล่าว แล ะละไว้ให้เคืองถึงพระเจ้าอยู่หัว
(ม. 102 อาชญาหลวง 2.385)

ขุนนางผู้มีคดีถ้อยความประการใดควรจะได้พิจารณา ให้เร่งพิจารณาบังคับบัญชา
ว่ากล่าวให้แล้ว อย่าให้เนิ่นช้าป่วยการไพร่ฟ้าข้าไทอาณาประชาราษฎรของพระเจ้าอยู่หัว (ม. 104
อาชญาหลวง 2.386-387)

ถ้าเห็นผู้ใดจะทำร้ายในแผ่นดินท่านจะให้เกิดจลาจลจงได้ ท่านให้เอามาว่ากล่าว
ว่าเรียนเพ็ดทูลแต่ในวันหนึ่งสองวัน ครั้นช้านานไปต่อมิดีของตนๆ จึงเอาความแผ่นดินมาว่า
กล่าว ท่านว่าอย่าให้รับไว้บังคับบัญชาพิจารณาเลย (ม. 128 อาชญาหลวง 2.399-400)

ข้อนี้เป็นเรื่องการดูแลขุนนางให้ทำงานอย่างรวดเร็ว

16. อำพราง บังอาจ กระโชกราษฎรให้ได้ความเดือดร้อน

อำพราง

ผู้ใดอุกรานกันโชกราษฎร และตรัสตามตนๆ อำพรางพระเจ้าอยู่หัว มิได้กราบทูลตาม
สัจตามจริง และทูลบ่อกันปกปิดผู้ไปกระโชกไว้, อำพรางคดีถ้อยความ แล ะจริงพรางว่าไม่จริง คำ
เท็จพรางว่าจริง (ม. 16 อาชญาหลวง 2.346) อำพรางพระเจ้าอยู่หัว มีว่าหามิได้ หามิได้ว่ามิ (ม.
76 อาชญาหลวง 2.373) อ้างว่าพระเจ้าอยู่หัวท่านใช้ให้กระทำ (ม. 78 อาชญาหลวง 2.374) ผู้ใดรู้

ว่ามีผู้ทำร้ายในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว แล ะตนอำพรางพระเจ้าอยู่หัวเสียมิได้กราบทูลตามสัจตามจริง (ม. 83 อาชญาหลวง 2.376) ผู้ใดรู้ว่าผู้ใดเอาแม่มางานท่านขึ้นเรือน⁵⁷ มิได้รำเรียนเพ็ดทูลพระเจ้าอยู่หัว (ม. 86 อาชญาหลวง 2.377) ขุนมูลนายผู้ใดรู้ว่าบ่าวไพร่กระทำราชการพระเจ้าอยู่หัวผิดด้วยประการใดใดก็ดี ให้เอามาว่ากล่าวเพ็ดทูล (ม. 88 อาชญาหลวง 2.378)

ผู้ใดรู้ว่าผู้ใดคิดร้ายในแผ่นดิน แล ะผู้รู้⁵⁸นั้นชอบใจกับคนร้ายปิดเสีย กินสินจ้างคนร้าย และเอามาเพ็ดทูลว่าผู้ร้ายนั้นเป็นคนดีจะให้ท่านเลี้ยงดู (ม. 94 อาชญาหลวง 2.380)

เพ็ดทูลเบียดเบียนผู้บังคับบัญชาตามสำนวนตามสารบัญญัติชอบแล้ว ให้ไปอยู่ที่อื่นหรือมิให้เลี้ยงผู้⁵⁹นั้น (ม. 52 อาชญาหลวง 2.362)

เห็นเขามั่งมี ใส่กลว่าเขาผิด เอาเขามาจองจำ ไว้ และวิธาขบาตรเอาสิ่งของข้าคนเขา (ม. 32 อาชญาหลวง 2.354)

อำพรางปกปิดความชอบของท่านเสียและเกียดกันว่าตนดี (ม. 62 อาชญาหลวง 2.369) พรางเอาตัวเป็นดี (ม. 75 อาชญาหลวง 2.373)

ผู้ใดได้รู้เห็นเป็นใจเข้าช่วยช่วงชิงเอาผู้ทำร้ายต้องกับกฎหมายสำหรับแผ่นดินไว้ แล ะเกาะกุมเอาตัวผู้มีความชอบอันจับกุมผู้ร้ายทำผิดนั้นไปจำจงโดยดี และมีผู้รู้เห็นว่ามันทำผิดมิได้เอามารำเรียนเพ็ดทูล (ม. 50 อาชญาหลวง 2.363) รู้อยู่ว่ามีผู้ไปข่มเหงราษฎรไพร่บ้านพลเมืองท่านให้แตกฉานชานชื่นไปและได้ความเดือดร้อน แล ะตนมิได้เอามาว่ากล่าวรำเรียนเพ็ดทูลให้ทราบ (ม. 54 อาชญาหลวง 2.364)

ผู้ใดอำพรางตราโฉนดฎีกาไว้ให้ความเขาเสีย (ม. 64 อาชญาหลวง 2.369) พรางในสัจจาธิฐาน (ม. 67 อาชญาหลวง 2.370)

นายหัวหมื่นหัวพันหัวปากอย่าให้ลงการ⁵⁸บ่าวไพร่ (ม 91 อาชญาหลวง 2.379)

บังอาจ

มีผู้บังอาจพาเอาเพื่อนฝูงพวกพ้องไปขับไล่ตีดำฆ่าฟันผู้พระเจ้าอยู่หัวใช้ไปทำราชการ และสิ่งใดอันท่านตกแต่งไว้ มันทำลายล้างเสีย (ม. 96 อาชญาหลวง 2.381)

ดำท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ (ม. 58 อาชญาหลวง 2.366)

กระทำทุจริตผิดในพระราชอาชญาและให้จลาจลในแผ่นดินท่านก็ดี (ม. 69 อาชญาหลวง 2.371) ห้ามมิให้ฟันแทงกันตายและมีให้ทำร้ายในแผ่นดินท่าน (ม. 10 อาชญาหลวง 2.339)

⁵⁷ เอามาเป็นเมีย

⁵⁸ หลอกหลวง

พระเจ้าอยู่หัวมีที่เสด็จพระราชดำเนิน ไปการณรงค์สงคราม ไปประพาสแห่งใดใด ท่านมิให้มีผู้กราชบาตรล้างพระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์พระวิหารกุฏิสถานบริเวณนวนาสักอันเลย (ม. 110 อาชญาหลวง 2.391)

ราษฎรไพร่ฟ้าข้าไทอยู่เมืองนอกในเมือง และเจ้าขุนมูลนายและเจ้ากรมให้ตราสารไปเอามา มีผู้ป้องกันบังอาจชิงช่วงด่าตีเหนือตราสาร (ม. 81 อาชญาหลวง 2.375)

ทวยราษฎรผู้ใดอันต้องกรรโชกริบราชบาตรเอาทรัพย์สิ่งสิน หรือต้องยื้อชักเอา ข้าคน บ่าวไพร่ตนไปทูปถองตีด่าจ่าใส่ชื่อคาไซตรวน หรือต้องโจรปล้นโจรตีโจรสะดมลักข้าคนพันแหวงโค กระบือ หรือข้าหนีภู่นี้ มรดก ตีด่า ไพร่หนีนาย หรือพิพาทกันด้วยประการใด ท่านให้มาว่ากล่าว ร้องฟ้อง ณ โรงศาลตามกระบิลเมือง อย่าให้ตีด่าดูคร่ำเอาโดยกำลังเองสักอันเลย (ม. 97 อาชญาหลวง 2.382) ท่านให้ร้องฟ้องว่ากล่าวและทำหนังสือร้องเรียนตามกรมให้กระลาการพิจารณาตาม กระทรวง (ม. 101/1 อาชญาหลวง 2.384)

ข้าหลวงคนหลวงอันท่านมอบไว้อยู่นอกวัง มีผู้บังอาจลัก พาไปทำเป็นขี้เมีย (ม. 99 อาชญาหลวง 2.383)

ฝูงทวยราษฎรทุ้มซัดพระราชวังด้วยไม้ค้อนก้อนดินอิฐศิลา, ยื้อชักผลักใส่ผู้คนในพระราชวังท่าน, ยื้อชักผู้คนบนโรงบนศาล ในที่จวนทำเนียบท่าน (ม. 100 อาชญาหลวง 2.383)

ทวยราษฎรบังอาจเก็บเอาบ้านเรือนโรงรั้วเรือกส่วนที่ไรที่ท่าน, ไถเอาที่นาไถข้าว ในนาและเก็บเอาข้าวในนาในลอมในยุ้งในพ้อมปาท่าน, ชิงเอาสัตว์ไร่สดนาเรือกส่วนท่านมาเป็น ส่วยสัตตน (ม. 101 อาชญาหลวง 2.384)

ทาสฟ้องนายเงินว่าเป็นโจรฉกลักปล้นสะดมทรัพย์ข้าวของของของผู้ใดใด และเป็นทอง สิ่งของๆ หลวง และว่าเป็นกบฏประทุษร้ายต่อแผ่นดิน ให้พิจารณาว่านายเงินเป็นผู้ร้ายจริงหรือไม่ (ม. 103 อาชญาหลวง 2.386)

มุขมนตรีขุนมูลนายแวงไปรังเมืองไปสื่อเมืองและไปราชการอันใดใดก็ดี ภรรยาผู้นั้น อยู่ภายหลังและผู้มีบรรดาศักดิ์ไปเรือนท่านผู้ไปราชการในกลางคืนกลางวัน (ม. 122 อาชญาหลวง 2.397)

ผู้ใดบองร้ายท่าน ทำท่านมิ ได้ จ้างคนอื่นให้ไปทำร้ายท่านด้วยประการสิ่งใดๆ ก็ดี ท่านมิตาย แต่ว่าลำบากมีบาดแผลเสียโฉม (ม. 153 อาชญาหลวง 2.412)

กรรโชก

พาพวกฟ้องถือเครื่องศัตราวุธไปรุกรานเอาเหล่าข้าวเปิดไถ่กระทำราษฎรให้ เตือดร้อนยากแค้น (ม. 12 อาชญาหลวง 2.341-342) ชมเหงเอาท่านมาเป็นบ่าวไพร่ข้าคนตน (ม.

34 อาชญาหลวง 2.355) เห็นเมียท่านเห็นลูกสาวท่าน เอาพร รรคพวกไปยื้อชักเอามาเป็นเมีย เป็นข้าคน และทำทูลอาจารย์ให้เขาเสียตัว (ม. 49 อาชญาหลวง 2.362-363) อ้างตัวตนว่าเป็นข้าหลวงฝ่ายใน ขวบนกันไปรุกรราชบา ตรเอาทรัพย์สิ่งของทองเงินราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อน (ม. 116 อาชญาหลวง 2.395)

มีผู้ไปกรรโชกราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อน (ม. 22 อาชญาหลวง 2.348) เอาพี่น้องลูกหลานข้าคนไปรุกราน เอาเขามาทำเป็นสาหัส, เห็นเขาว่าเขาใช้ประหังดประงอนต่นๆ รุกรานเอาเขาใส่สังขลิก⁵⁹ บัญชร⁶⁰ จำไว้ด้วยแรงตน (ม. 32 อาชญาหลวง 2.354) เอาพวกฟ้องข้าคนถือหอกลดาบเขนเสโลหลาวแหลนเครื่องศัตราวุธไปกรรโชกบ้านท่าน สับฟันเรือนท่าน เอาหอทวนที่ มแต่แหยเรือนท่าน ฟันทะลายเรือนท่านเสีย (ม. 34 อาชญาหลวง 2.355) เอาพวกฟ้องพี่น้องเพื่อนฝูง รุกไปยื้อชักผลักใส่ตีดาพาวายถึงที่ถึงแดนท่าน (ม. 78 อาชญาหลวง 2.374)

ผู้รั้งเมืองครองเมืองมิได้กำชับกุมโจรผู้ร้ายและผู้กรรโชกราษฎรชุกชุมขึ้นได้ (ม. 51 อาชญาหลวง 2.363)

มีผู้ตีฟันแทงครอบครัวทรัพย์สิ่งของมาแต่ประเทศอื่นเข้ามาพึ่งอยู่ในขอบเขตเสมา ธิบเอาครอบครัวทรัพย์สิ่งของของมัน (ม. 121 อาชญาหลวง 2.397)

พระเจ้าอยู่หัวมีที่เสด็จไปแห่งใดใด ท่านมิ ให้ขุนมูลนายอาณาพยาบาลและผู้คนบ่าวไพร่ไปกรรโชกรุกรราชบาตรบ้านถิ่นตลาดปสาน⁶¹ เรือกสวน เก้ บเอาเผือกมันอีกสรรพผลและสรรพสิ่งของเขาสักอันเลย, ขุนมูลนายแม่จ้าวแม่นางผู้ใดอยู่ในบริเวณนั้นรู้ด้วย แล ะมิได้ห้ามปรามว่ากล่าว เป็นใจให้บ่าวไพร่เข้าไปทำข่มเหงเขา (ม. 93 อาชญาหลวง 2.379-380)

พระเจ้าอยู่หัวตรัสใช้ให้ถือพระราชอาชญาตราสารออกไปรับร้องทุกข์ราษฎรและลงพระอาชญาในจังหวัดหัวเมืองใหญ่เมืองน้อย แล ะตั้งขุนมูลนายหลายคนหลายนายไปรับร้องทุกข์ราษฎรทุกแห่งแข่งขัน พิจารณาคดีมิ เป็นธรรมและข่มเหงราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อนยากแค้นต่างต่าง เข้าในระวางกรรโชกไพร่พลเมืองท่านให้แตกฉานชานชื่นไป แต่นี้ท่านมิได้ตั้งขุนมูลนายหลายคนรับร้องทุกข์ราษฎรเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าผู้ใดไปรับร้องทุกข์ ราษฎร ุณ หัวเมืองทั้งปวง อย่ากระทำให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินท่านได้รับความเดือดร้อน ถ้าผู้ไปรับ ร้องทุกข์นั้นอ้างศักดิ์สามหาไปยื้อชัก

⁵⁹ โข้ตรวน

⁶⁰ กรง

⁶¹ ตลาดของแห้ง

เอาไฟร้อพลเมืองผู้ต้องคดีและมีต้องคดีมาจำตีโบยโดยพลการข่มเหงก็ดี ท่านให้ผู้ต้องจงจำตีด้ ๆ
 อดคร้านนั้นเข้ามาร้องทุกข์ ณ เมืองหลวง (ม. 108 อาชญาหลวง 2.389-390)

ข้อนี้เกือบทั้งหมดเป็นเรื่องความสงบเรียบร้อยภายในที่ต้อ่งใช้อำนาจในการควบคุม
 ไม่ให้ใช้กำลังตัดสินความขัดแย้งกันเองตามใจชอบ

ทั้งหมด 16 ข้อจะเน้นสถานะของคักษัตริย์แบบเทพเจ้าหรือเทวดา การสร้างควม
 มั่งคั่งตามคติกษัตริย์แบบนับถือผี การทำสงครามและการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในตามคติ
 กษัตริย์แบบพระราม และการอำนวยการยุติธรรมตามคติกษัตริย์แบบพระอินทร์

รวมผลการวิเคราะห์

เมื่อนำผลจากการวิเคราะห์บทบาทกษัตริย์อยุธยาผ่านขนบธรรมเนียมและพิธีกรรม
 มาพิจารณาร่วมกับบทบาทของกษัตริย์จากกฎหมายจะได้ภาพดังนี้

บทบาทกษัตริย์จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจการสร้างควมมั่งคั่งให้กับกษัตริย์
 อยุธยา ซึ่งได้ใช้ควมมั่งคั่งนี้ไปในการแสดงออกภาวะ การเป็นผู้นำด้านการศาสนา โดยการ
 สนับสนุนส่งเสริมกิจกรรมด้านศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เป็นการแสดงบทบาทในฐานะกษัตริย์ชาว
 พุทธ ตามคติธรรมราชา และพระอินทร์ในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนา ในแง่นี้มีกฎหมาย
 หลายมาตราที่ระบุถึงการปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนาอย่างชัดเจน ได้แก่ พระไอยการอาชญา
 หลวง มาตรา 130 (อาชญาหลวง 2.400) ที่ห้ามเอาไฟร้อหลวงที่อุทิศเป็นข้าพระรวมทั้งเรือกสวนไร่
 นาที่กลปนาแล้วให้กับศาสนาแล้วไปทำอย่างอื่น และมาตรา 110 แม้เมื่อไปการสงครามก็ห้ามมิให้
 ผู้ใดรุกล้างเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์วิหารกุฎี (อาชญาหลวง 2.391)

ในระดับรองลงมาจะสอดคล้องกันทั้งในด้านขนบธรรมเนียมพิธีกรรม กับทาง
 กฎหมาย คือ บทบาทด้านการสงคราม ที่มีกิจกรรมพิธีกรรมมากมายทั้งการคล้องช้าง ฝึกช้างศึก
 (คเชนทรสนาม) และพิธีกรรมด้านการทหารจำนวนมาก แต่ในอีกด้านหนึ่ง บทบาทที่แสดงออก
 ทางกฎหมายในระดับนี้มีบทบาทหลายประการ ได้แก่ การปกครอง กิจกรรมโดยตรงของกษัตริย์
 และด้านความยุติธรรม ที่มีความถี่เกินครึ่งหนึ่งของความถี่สูงสุด แสดงถึงบทบาทด้านการปกครอง
 หรือการบริหารราชการ (ขุนนาง) และความยุติธรรม ที่ถือว่ามีความสำคัญไม่ นองไปกว่าเรื่องของ
 กษัตริย์โดยตรง ซึ่งสอดคล้องทั้งบทบาทของพระรามในการศึกสงคราม พระอินทร์ในด้านความ
 ยุติธรรม และบทบาทของกษัตริย์ที่เข้มแข็งผู้ทรงคุณธรรมคือ จักรพรรดิราชา

ในระดับล่างที่สัมพันธ์กับราษฎรโดยตรงบทบาทที่แสดงออกทางด้านขนบธรรมเนียมพิธีกรรมจะเอื้ออำนวยต่อความกินดีอยู่ดี ความอุดมสมบูรณ์ให้กับไพร่ฟ้า ตามคติของกษัตริย์ในการนับถือผี ชัดเจนมากกว่าที่แสดงบทบาทออกทางกฎหมาย ในทางกฎหมายอาจจะเป็นเรื่องความสงบเรียบร้อยภายในที่มีผลต่อราษฎรโดยตรงมากกว่า

จากที่สรุปมาก็พอจะกล่าวได้ว่าผลการทดสอบคติกษัตริย์อยุธยา อุดมการณ์ สูงสุดแบบพุทธเทวราชา หรือพระอินทร์ ก็จะสามารถยืนยันได้จากขนบธรรมเนียมพิธีกรรมและเสริมด้วยกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์โดยตรง